

Volledige werken. Deel 4

Pieter Frans van Kerckhoven

bron

Pieter Frans van Kerckhoven, *Volledige werken. Deel 4*. L. de Cort, Antwerpen 1869

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/kerc007voll05_01/colofon.php

© 2014 dbnl

The logo for the Dutch Bibliographic Network (dbnl) consists of the lowercase letters 'dbnl' in a blue, sans-serif font. The letter 'd' is stylized with a small hook at the top.

Ziel en lichaam.

Ziel en lichaam.**XIII.**

Eenige dagen na het kleine tooneel, welk wij, in het voorgaande hoofdstuk, zoo getrouw mogelijk hebben getracht af te schilderen, verlieten Elisa en hare moeder, door de twee jongelieden vergezeld, de stad Dusseldorf. Toen zij ongeveer twee mijlen van de stad verwijderd waren, deden zij het rijtuig, dat hen voerde, stilhouden en stapten er uit, om het overige der baan te voet af te leggen. Voorop trad Klara aan den arm van Frans, en eenige stappen achter hen kwamen Frederik en Elisa.

Het was een schoone zomerdag en, daar de namiddag reeds ver gevorderd was, had de zon hare brandende hitte reeds verloren, en de koesterende warmte harer stralen was verkwikkend geworden. De lucht was zuiver en blauw; slechts hier en daar ontdekte men een laag drijvend wolkje, dat, eenzaam in het westergedeelte van het uitspansel des hemels vlottende, zich als in den gloed der nederdalende zon scheen te spiegelen en er door verzilverd werd. Zacht en kalm was de natuur; geen windje blies door het frissche loover en slechts nu en dan werd de stilte onderbroken, door het zoet gezang der vogelen, die, in de bijgelegene bosschen, hunne stem ten hemel deden klimmen. Het beschouwen dier prachtige kalmte had de ziel van Frederik, als het ware, met zachte gevoelens overgoten, en denkelijk moest er Elisa

ook niet onverschillig aan wezen; want zij hadden reeds beiden een goed gedeelte wegs afgelegd, vooraleer een enkel woord hunne stille bespiegeling was komen storen. Eene zachte vreugde en inwendige tevredenheid stonden op het wezen des jongelings geprent, en met eenen luchtigen tred werd de weg voortgezet. Toevallig nu vielen de oogen van Frederik op eene arme vrouw, die hen op de baan te gemoet kwam en van drie kleine kinders vergezeld was. Die vrouw was nog jong en de armoede had de fijne trekken, waarmede haar de natuur begunstigd had, nog niet gansch kunnen uitvagen. Frederik voelde zijn hart door medelijden bewogen, en tot bij de vrouw genaderd, stuurde hij haar het woord toe:

‘Zijn dat alle uwe kleinen, moederken?’

‘Ja, mijnheer,’ antwoordde de vrouw, hare blikken beschaamd ten gronde wendende.

‘Gij schijnt vermoeid, vrouw; gij hebt denkelijk reeds eenen langen weg afgelegd?’

‘O ja, mijnheer, en mijne baan is nog niet ten einde. Ik kom van het dorp B. en ga mijnen man vervoegen, die sedert eene week vertrokken is, om in de stad L. werk te zoeken. Er is zoo weinig in onze streken te verdienen...’

‘Arme vrouw,’ zegde Frederik, ‘daar, dat zal uwe reis eenigszins verzoeten,’ en hij stak haar een goudstuk in de hand.

Elisa volgde hem daarin na, en dan zetteden beiden hunnen weg weder voort, terwijl de arme vrouw hare dankbaarheid met woorden en tranen te kennen gaf.

Dit kleine voorval had eensklaps eene tint van droefgeestigheid over het wezen van den gevoeligen Frederik verspreid, en, als zij eenige treden verder gegaan waren, zegde hij tot Elisa:

‘Ik weet niet of anderen zooals ik voelen; doch ik kan geene vrouw in het ongeluk of rampzalig zien, zonder dat mijn hart tot in het binnenste zijner gewaarwordingen geschokt wordt. Het medelijden, dat ik alsdan gevoel, is geheel anders dan dit, welk ik in andere gevallen gewaar word.’

‘En wat mag daarvan de reden wezen, heer Frederik?’

‘Het zou mij moeilijk vallen u die vraag zoo rechtstreeks te beantwoorden. Het schijnt mij, dat in de natuur, in die keten, die zich van het onmeetbare groote tot het onweegbare kleine uitstrekt en alles aan elkaar bindt, het wezen, dat men vrouw heet, de eerste plaats zou

moeten bekleeden. - Alles heeft haar de beheersching toegewezen. - Is de man schoon, hij wordt in schoonheid door de vrouw overtroffen; zijne ruwe macht kan tegen hare zachte overtuiging niet opwegen, en in het rijk van het fijne, zuivere gevoel moet hij ver achter haar blijven. Waarom dan toch wordt de vrouw zoo weinig als vrouw geëerbiedigd? Heden door een' jongeling als eene godheid aanbeden, wordt de vrouw morgen, wanneer de band des huwelijks haar aan den man verbonden heeft, als eene slavin aanzien en niet zelden, volgens dien naam behandeld. Dit is eene onrechtveerdigheid en die handelwijze kan niet dan de Godheid tergen.'

'Maar, heer Frederik,' zegde het meisje, haren arm vaster op dien des jongelings latende drukken en hare blauwe oogen tot hem richtende, 'denkt gij dat, indien men de vrouwen meer aanzien in de wereldsche zaken gave, indien men haar op denzelfden rang als den man plaatste, denkt gij dat er de zaken beter zouden om gaan?'

'Dat wil ik niet besluiten,' zegde Frederik.

'Denkt gij,' hernam het meisje, 'dat het eene onwaarheid is, die men immer heeft ondersteund, dat de vrouw, voor het algemeen, met minder geestvermogens dan de man begaafd is?'

'Zooals men gemeenlijk de geestvermogens verstaat,' zegde Frederik, 'is dit stelsel mogelijk zeer waar; doch, voor mij, ik heb een ander denkbeeld over de krachten des geestes. Denkt gij dat ik diegenen als buitengewone groote geesten beschouw, welke ons den starrenloop berekenen en de hemelverschijnsels weten voor te spellen, of diegenen, welke de planten en kruiden der aarde, de dieren, die op den aardbodem leven, van het grootste tot het kleinste, afschilderen en met namen bestempelen; of die anderen nog, die tot in het diepste der aarde doen graven en daarover stelsels voorschrijven? O wat doen die allen! Niets anders dan met de oogen huns lichaams de dingen bezichtigen, om aan anderen min of meer goed te zeggen, wat zij meenen gezien en ondervonden te hebben. Het zijn slechts menschen, die, door verduldigheid en opmerkzaamheid, de stof hebben leeren kennen, en van al wat zij weten is er geene enkele gewichtige daadzaak, tot welker kennis zij gekomen zijn door de kracht huns geestes, die, in dit geval, de redeneering zou wezen. Is dat het buitengewone? - Of is het misschien die geleerde, die zich tusschen een aantal oude boeken, gedurende eenen tijd, gaat begraven, die de kronijken uitzoekt en dan eene zoogezegde geschiedenis schrijft, waarin men eenige goed

of slecht opgemerkte daadzaken aantreft, en dan eenige gevolgtrekkingen, die van de waarheid der onbetooogde daadzaken afhangen? Moet men dien als een geestenwonder beschouwen? - Wat is dit alles, zooniet het gadeslaan der stoffelijke natuur?... O, hooger dan die allen zit de toonkunstenaar, die, de harmonie gewaar wordende, de macht heeft er ten minste een aandenken van aan zijne broeders te doen hooren; de schilder, die, het schoone ziende, er ons eene herinnering, hoe machteloos dan ook, kan van nalaten; de dichter, die alles gevoelende, met het oog over alles dwalende, in zijne brandende woorden, eene genster van het heilige vuur kan bewaren, waarvan zijn boezem bij de hooge bezichtiging geblaakt heeft... o Elisa! kunst is hooger dan geleerdheid, en het gevoel overtreft alles. Gelukkig de zielen, die, door het zuivere gevoel overweldigd, het schoone tasten en door het goede verteederd worden! - En nu vraag ik u of de vrouw niet niet een fijner, niet een hooger gevoel begaafd is dan het andere geslacht? En indien zij zelden buitenwaarts dit gevoel kan doen spreken, is dit eene reden om hare waarde te miskennen en, zoo de aardsche spraak haar niet voldoende schijnt, is dat dan eene reden om te zeggen, dat het haar aan geestvermogens ontbreekt?

‘Die woorden, mijn goede heer Frederik,’ zegde nu het meisje, ‘zijn zeer vleierend voor ons, vrouwen; doch, zoogenomen, dat wij dan ook dit gevoel of die verbeeldingskracht bezitten, kan men dan nog wel den man dwingen ons om die reden te vereeren, daar, zooals gij zelve zegt, ons de spraak meestal belet die gevoelens aan anderen mede te doelen?’

‘Voor wie gevoel bezit, is de spraak onnoodig,’ hernam Frederik, ‘hij zal licht raden wat er in de zielen omgaat en de tegenwoordigheid alleen zal hem van alles overtuigen. Het is geen ijdele klap, wanneer men de vrouwen soms hoort klagen, dat zij niet begrepen worden, dat men haar hart niet verstaat. Eilaas, ja, hare hemelsche natuur blijft voor de meesten verborgen. Men ziet gewoonlijk in de vrouw slechts eene min of meer volmaakte lichamelijke schoonheid. Wat er binnen woont daar geeft men geene acht op; de schatten, die in de ziel opgesloten liggen, blijven onaangeroerd: de vrouw wordt tot eene soort van speelgoed verlaagt. En geloof mij, Elisa, daarin ligt de reden opgesloten waarom sommige vrouwen onstandvastig in hare liefde schijnen. Zij beminnen eerst met al de heilige drift, die zij in

hare ziel voelen branden, zij denken door den geliefde begrepen te worden en, eilaas! hare uitstortingen des gemoeds vallen op een koud hart, worden aanzien als zieke gevolgen van eenen zwakken geest, als grillige verzuchtingen, opgerezene verlangens en slechts hare uitwendige vormen hebben de macht, om stoffelijke zintuigen te betooveren, en voor eenigen tijd den man in boeien te slaan. Ook doet in zulke gevallen de onttoovering zich weldra voor en de liefde is ontheiligd.’

Het was niet zonder eene diepe ontsteltenis, dat Elisa al die brandende woorden naluisterde. Zij die nimmer nog eenen jongeling van liefde had hooren gewagen; zij die, bij dit woord, telkens een schaamteblos op de wangen voelde klimmen; zij hoorde thans de vurige spraak van Frederik, zonder eenige geveinsdheid, in hare ooren galmen en tot in haar hart doordringen; zij zag zijne glinsterende blikken zich in hare oogen vestigen en het scheen haar alsof, met die blikken, er een gloed in haren boezem gestort wierd, die haar in dezelfde geestdrift als Frederik deed branden. Zij voelde, dat het gevaarlijk was die samenspraak op denzelfden toon voort te zetten, en vroeg den jongeling:

‘Maar zeg mij dan eens, heer Frederik, indien het u opgelegd ware den toestand der vrouw in de maatschappij te regelen, welke lage zoudt gij haar aanwijzen?’

‘De lage, die haar toekomt,’ antwoordde de jongeling. ‘Ik zou haar met eerbied omringen, ontzag voor haar hebben; haar als tot priesterin aanstellen, als diegene, welke belast is ons met de Godheid in nauwere betrekking te stellen, en den band, die al de zielen aan elkaar zou moeten hechten, vaster toe te sluiten. Nimmer is de vrouw zoo verstooten geworden als in onze hedendaagsche samenleving. - Ik spreek niet volgens het stoffelijke, maar voor al wat den geest betreft. - In het heidendom was er geen god, die niet tenzelfden tijd eene godin tot gezellin bezat. Er bestonden priesterinnen; er bestonden pythonissen, in wie de godheid hare macht vertoonde, door wier mond zij sprak, en wier woorden voor onfeilbaar gehouden werden. Waar vindt men thans de weêrga van dusdanige instellingen? - De vrouw wordt dagelijks en op alle stonden vernederd. De verachtelijkste bezigheden zijn haar opgelegd en, indien hare lichaamskrachten toereikend waren, zou men ook den zwaarsten last op hare schouders laden... O, gij vraagt mij, indien ik er kon over beslissen, wat ik doen zou! Ik zou de paden der vrouw op de wereld veraangenamen;

ik zou haar lichaam sparen, omdat het tender is en men zijne schoonheid met geene ruwe handen mag krenken! Ik zou den arbeid op onze schouders alleen leggen, en er mijn genot, mijn grootste heil in vinden, om, des avonds, mijne matte ledematen in mijne woning te komen neêrstrijken, en dan op de stem van haar, aan wie mijn leven zou verpand zijn, met aandacht te luisteren, en trachten hare gevoelige ziel te begrijpen. Ik zou de vrouw willen aanzien hebben als de vertroosting, die ons op 's werelds pad door de Almacht is toegestaan. Bij haar zou ik willen leeren, op welke wijze men zich met den geest boven het geschapene kan verheffen en dan ook met haar de schatten vinden, de geneuchten smaken, welke in het rijk van het eeuwige reine gevoel voor de zielen bewaard worden... O, de wereld zou alsdan een gansch ander uitzicht verkrijgen. Het gemoed der vrouw zou niet meer, zooals nu, onophoudend gefolterd wezen; hare goede inborst zou ongeschonden blijven; zij zou die inborst aan het kroost overzetten, en de gansche bevolking, het gansche mensdom zou vredelievend worden. De rust zou overal heerschen, omdat men inwendig zou bevredigd zijn, omdat de verlangens des geestes, thans onder blinde stelsels verborgen, zouden voldaan wezen.

‘Wat beteekent de onophoudende onrust, welke wij meestal in ons gemoed voelen? Wat beteekent die onverzaadbare dorst, welken wij voor een onbekend genot gewaarworden en die ons als verblind doet voortrollen! O! zegt u zulks niet genoeg, dat wij onze bestemming miskend hebben, dat wij in onze ziel iets hebben willen dooden; doch niet ten volle zijne stem hebben kunnen uitdooven. De verzuchting der ziel willen wij door aardsche voldoening bevredigen! Dwaas en zinneloos is de hoogmoedige mensch! - Hij verdoolt op eene baan, die hem allengs dieper en dieper in het ongeluk moet storten, die hem allengs verder van zijnen oorsprong moet verwijderen en hem nimmer tot zijne echte bestemming zal laten komen!... - Men zegt het, en het is waar, de aarde is een dal, waar slechts tranen gestort worden; maar kan het wel anders wezen, en wie heeft de aarde tot een treurig verblijf gevormd? O, de maatschappij zelve. De stoffelijke mensch is er de schuld van: hij doet slechts zijn best, hij wendt alle moeite aan, om zijnen geest onder het stof te doen buigen; hij zoekt de onrust, hij omvat haar met beide zijne armen en dan klaagt hij, dat hij geene rust kan genieten. De maatschappij heeft zichzelf verlamd en zich de vleugelen afgesneden, en dan klaagt zij, dat zij op de aarde moet

kruipen en niet in het ruime der heldere lucht kan vliegen. o Dwaasheid! o Schuldvolle verblindheid!...'

Hier zweeg Frederik eenige oogenblikken en liet het hoofd een weinig op de borst zakken. Elisa sprak geen enkel woord en bleef slechts aandachtig. Na eenige stonden richtte de jongeling het hoofd weder op en hernam:

'Doch ik verdwaal in die redeneeringen. Ik meet u meer bepaaldelijk over de vrouw spreken. O kon ik u mijn gevoel mededeelen, zooals het in mijne ziel leeft, dan hadde ik geene woorden noodig... Doch, ja, het zal eens veranderen. De wereld zal niet immer op het dwaalspoor blijven en een dag zal komen, dat alles, als het ware, een nieuw opzicht zal verkregen hebben. Het hoofd zal eens voor het hart moeten onderdoen, en in eenvoudigheid zal men alsdan zien en weten. Gelukkig wie die dagen zal beleven, waarop het zuivere gevoel tot richtsnoer zal dienen en het mensdome zal herschapeen hebben. Tot dan toe zal men in de duisternis blijven rondtasten, verdwalen en rampzalig zijn...'

Frederik sprak niet meer en het scheen alsof hij, door zijne gedachten overweldigd, van alles afgetrokken werd. Elisa, die hem immer nauwkeurig had gadeslagen, werd zulks gewaar, en zij voelde ten zelfden tijd, dat de arm des jongelings, waarop zij leunde, zijne kracht verloor en bereid was naast het lichaam neer te dalen. Zij werd beangst bij die beschouwing; want zijne eerste wonderbare bezwijming kwam haar oogenblikkelijk voor den geest en zij vreesde, dat hetzelfde voorval zich nogmaals kon opdoen. Zij drukte dan Frederiks arm tegen hare zijde en sprak met eene ontstelde stem:

'Heer Frederik!... Frederik!'

De jongeling scheen op die stem als te ontwaken, spreidde zijne oogen open, prangde nu op zijne beurt den arm des meisjes en vroeg:

'Wat is er! Wat is er, Lyd.... Lisa?'

Het meisje werd beschaamd, bij die gemeenzame benaming van Lisa, welke haar slechts heere moeder gaf en die weleer door Walter gebruikt werd. Het scheen haar alsof dit woord eenen vriendschappelijken, eenen innigen band tusschen beiden toetrok, alsof zij elkaar sedert jaren kenden, alsof Frederik haar broeder geweest ware. Dan, zij was er toch niet ontevreden om, en hare bevreesdheid was niet zonder een innig genoegen. - Zij antwoordde op de vraag van Frederik:

‘Laten wij wat spoediger voortstappen en den heer Frans en mijne moeder inhalen....’

Frederik voldeed aan het verzoek en eenige stonden later bevonden zich de vier personaadjen bij elkander en zetteden gezamentlijk den weg voort.

De dag liep ten einde; de zon was ter kimme neergedaald en reeds zag men de zilveren schijf der maan aan het andere gedeelte der lucht opklimmen, terwijl men in het verduisterde uitspansel des hemels de tintelingen der starren begon gewaar te worden. Men bevond zich thans aan den ingang van een dorpje, en Elisa met hare hand naar de kerk wjzende, die zich te midden van het gehucht verhief, zegde:

‘Daar is het dat wij zijn moeten; daar ligt Walter!’

Niemand antwoordde op die stem; doch de wezens kregen eene treurige uitdrukking en droevige gewaarwordingen maakten zich van de harten meester. Men stapte in stilte voort; het dorpje was eenzaam en ongemerkt konden onze vier pelgrims het kerkhof optreden. Men richtte zich tot achter de koor van het kerkje en daar bleven de twee vrouwen voor eenen marmeren zerk stilstaan en lieten zich op de beide knieën ter aarde vallen. De twee jongelingen bleven eenige stappen achteruit en hielden de blikken op de biddenden gericht.

Plechting en treffend was dit oogenblik. Het duister lag in kalmte over de aarde verspreid. Een lichte zefir deed het loover zachtjes bewegen en speelde door het frissche lang opgeschoten gras, dat de eenvoudige graven bedekte. Een enkele nachtegaal, in het hooge der lucht vlottende, liet zijne zoete stem over den omtrek klinken en verleende aan de alomheerschende rust eene nog zachtere kalmte, die de ziel als in mijmering wegsleepte en van hemelsche geneuchten deed droomen.

De twee vrouwen, in zwart gewaad gehuld en voor den witten zerk gekniel, schenen als twee schaduwen in de duisternis des avonds en verkregen een fantastisch voorkomen, bekwaam om de minstgevoelige ziel tot in hare diepste gewaarwordingen te ontstellen. De twee jongelingen waren aan dit schouwspel hoogstgevoelig en Frans, die, in andere gevallen, zoo sterk van geest was, kon zich thans niet wederhouden in stilte tranen te storten, wanneer hij nadacht dat daar, onder dien killen zerk, het overschot rustte van eenen vriend, aan wien hij zoo sterk verkleefd was geweest, die hem immer als een broeder was, wiens innigste gepeinzen hem immer bekend waren, van wiens leven

hij, om zoo te zeggen, geleefd had, en wiens smarten eindelijk hem zoo innig gegriefd hadden. Dieper en dieper verloor de kunstschilder zich in die treurige bedenkingen; hij begon bijna te vergeten, dat hij op die plaats niet alleen was, en zijn gemoed was bereid in luidruchtige droefheid los te bersten, toen Frederik, hem eensklaps bij den arm grijpende, hem in het oor fluisterde:

‘Dat zal, hoop ik, de laatste strijd wezen, welken het gevoelig hart der vrouwen zal te leveren hebben. De genezing zal weldra beginnen.’

‘Ik wensch het met u, mijn goede vriend,’ zuchtte Frans, ‘voor mij is dit oogenblik ook een harde strijd; want, gij weet het, Walter was mij een vriend, zooals gij mij een vriend zijt; onze zielen waren aan elkander verbonden, zooals twee planten, die hare takken, te zamen gestrengeld, ten hemel verheffen en hare bloemen naast elkander ten toon spreiden; twee planten, die haar voedsel uit denzelfden grond trekken. O hadde ik u niet bezeten, mijn goede Frederik, hadde uw hart mijn harte bij het verlies niet getroost, ik ware onder de ramp bezweken.’

Frederik drukte met innig gevoel de hand zijns vriends en zegde:

‘o Vriend, hadde de dood mij liever uitgekozen en het leven aan Walter gespaard, dan zouden er twee gelukkige zielen overgebleven zijn; want, hoe innig ook mijne vriendschap zij, hoe nauw ik mij aan u verbonden voele, ik kan mij zelven niet ontveinzen, dat ik u gedurig moeilijkheden heb berokkend, dat ik u tot...’

‘Geen woord meer verder,’ zegde Frans, eensklaps de hand zijns vriends met kracht vastgrijpende, ‘geen woord verder; de vriendschap wordt nooit berekend, en indien men ze berekende, zou de schoonste zijde mogelijk de mijne niet wezen... Heeft uwe smart mij soms hartzeer veroorzaakt, heb ik u bewijzen gegeven mijner toegenegenheid, de uwe zijn oneindig grooter geweest en zijn het nog: het onbegrensde vertrouwen, dat gij in mij stelt, kan tegen alles opwegen.’

‘Spreken wij van dit alles dan niet meer,’ zegde Frederik en, zijne hand op den schouder zijns vriends drukkende, liet hij zijn hoofd daarop nederzakken en bleef zoo eenigen tijd sprakeloos, terwijl hij zijne blikken rond het kerkhof liet weiden. Eindelijk hernam hij in stilte het woord:

‘Frans,’ zegde hij, ‘men noemt deze plaats gewoonlijk de plaats der dooden; doch mij komt het voor, dat men nergens zooveel leven

vindt, zooveel stof tot nadenken als hier. Het schijnt mij, dat de zielen van diegenen, welke gezuiverd onze aarde verlaten hebben en thans in het hooge rijk bij de Godheid verkeeren, er genoeg moeten in vinden, om deze plaats, waar zij het aardsche kleedsel afgeschud hebben, meermaals te komen bezoeken. Het moet hun een groot genot zijn, het strijdperk te komen herzien, waar zij weleer de zegepraal op het lichaam behaald hebben en waar de teekens hunner overwinning als gepland staan. O ja, die heilige schimmen moeten hier rondzweven en, indien ik iets van de Godheid te vragen hadde, zou ik hier mijne gebeden komen storten.'

'Vragen wij dan rust en vrede voor die twee reine zielen,' zegde Frans, op de beide vrouwen wijzende, en hij dwong zachtjes zijnen vriend om met hem de knieën ter aarde te plooiën Frederik voldeed aan die uitnoodiging en beide jongelingen lieten hunne harten in verzuchtingen uitstroomen. - Frederik was de eerste, die het hoofd terug oprichtte. Hij opende zijne oogen nu zoover hij kon en, den arm van zijnen vriend grijpende, zegde hij met eene stille stem, doch die van eene sterke aandoening getuigde:

'Daar is Walter en Wolfgang en Lydia!...'

Frans voelde zich, bij die woorden, onaangenaam geroerd en, de hand zijns vriends vattende, zegde hij op eenen gebiedenden toon:

'Geene droomerijën, Frederik, het is thans het oogenblik niet!...'

'Er zijn hier geene droomerijën mede gemengd,' zegde Frederik, 'ik zeg u, dat ik ze zie. Walter, ik herken hem nu, Walter staat tegen den zerk; zijne armen zijn op de borst gekruist; hij houdt den blik op de twee vrouwen gevestigd, en aanziet ze met eene hemelsche teederheid... Naast hem bevindt zich Wolfgang met Lydia; het meisje heeft hare beide handen om den arm des toonkundigen geslagen en schijnt alleen zijn wezen te beschouwen. O mijne oogen bedriegen mij niet!...'

'Frederik, Frederik, verlies u toch niet verder in die gedachten, in die verbeelding!...'

'Verbeelding, vriend! Maar open dan de oogen en zie, daar tegen den witten zerk! Ziet gij niet...?'

'Ik zie slechts den schijn der maan, die tegen den muur der kerk spiegelt, en zijn zacht licht op de twee vrouwen laat neervallen.'

'Walter is lichter dan de glans der maan; zijn lichaam is nevelig en glinsterend! O ziet gij hem dan toch niet?'

‘Laat die verbeelding daar, ik bid u. Frederik!’ zegde de kunstschilder.

‘Maar, mijn goede vriend, kan ik mijne oogen beletten te zien; kan ik de duisternis in het licht ontwaren? Neen, neen! ik kan mijne oogen voor de klaarheid niet sluiten. En zie daar nu! het gansche plein is met wandelende schimmen overdekt; doch geene zijn zoo glinsterend als Walter, Wolfgang en Lydia. Dat zijn drie zonnen, die tusschen eene menigte starren staan te pralen.... o Frans! wordt gij dien zachten balsemgeur niet gewaar, die zich over het kerkhof verspreidt?...’

‘Ik word niets gewaar dan den frisschen geur van het gras, dat door den dauw besprengd wordt,’ zegde de kunstschilder op eenen statigen toon.

‘En hoort gij dan ook die zoete gezangen niet, welke door den omtrek galmen en over alles eene onuitlegbare melodij verspreiden?’

‘Neen, dat hoor ik niet,’ zegde Frans, op eenen toon, die van inwendige ontevredenheid getuigde, ‘neen,’ herhaalde hij, ‘dat hoor ik niet; maar ik hoor treurige snikken uit eenen benauwden boezem opgaan; het zijn de snikken van Elisa, de droefheid heeft haar overweldigd: ga en vertroost het meisje, ik kan zulks op dit oogenblik niet.’

Als de wind vloog Frederik van zijne plaats op en snelde tot bij het graf van Walter; hij bukte zich tot het meisje, vatte haar bij de hand en het woord: ‘Elisa,’ viel met eene hemelsche zoetheid van zijne lippen. Het meisje was in droefheid verslonden; tranen liepen in overvloed van hare wangen en hare borst golfde van de snikken, die onverpoosd uit haren boezem opwelden. ‘Laten wij vertrekken!’ zegde nu Frederik, en de jongeling dacht op dien stond aan geene verschijnsels meer: alles was voor zijn oog verdwenen en hij zag niets meer dan de in droefheid verslonden Elisa. Het meisje sloeg haren waterigen blik op hem, en op zijnen arm leunende, stond zij van den grond recht.

Frans was intusschen ook tot bij de vrouwen genaderd en zegde tot Klara:

‘Laat ons heengaan, mevrouw; de nacht gaat vallen, en onze heilige plicht is vervuld.’

Klara voldeed insgelijks aan het verzoek en allen verlieten nu sprakeloos het kerkhof.

Alvorens de vier personen in het rijtuig stapten, zegde Frans aan de moeder van Elisa:

‘Mijn vriend is nog niet zoozeer in zijne genezing gevorderd dan ik het mij over eenige dagen, en zelfs daar straks, nog verbeeldde, wanneer ik u zijnen toestand heb uitgelegd. Zijn zenuwstel is nog zoo zwak en de verbeelding zoo vuurvol. Mevrouw, gij moet mij ter hulp komen; want ik begin van mijne geneeskundige kennis te wanhopen.’

‘De tijd, heer Frans,’ zegde de vrouw, ‘is de beste geneesheer; hij zal én den heer Frederik én onze droefheid genezen... Scheppen wij beiden goeden moed.’

Meer kon Frans noch de vrouw niet zeggen; want de twee jongelieden bevonden zich thans aan hunne zijde en, als men eenige treden verder gegaan was, stapte men het rijtuig binnen.

Dit bezoek bij het graf van Walter scheen de krachten van Elisa te hebben uitgeput. Zij was sprakeloos en, om in het rijtuig te treden, had men hare bevende ledematen moeten ondersteunen. Zij viel op de zitbank neder en liet het hoofd in een' der hoeken van het rijtuig tegen de donzige kussens neerzakken.

Eene bleeke kleur had zich over 's meisjes wezen uitgestrekt; zij hield de handen op de knieën te zamen gevouwen en uit hare halfgeslotene wimpers drong van tijd tot tijd een glinsterende traan, die zacht over hare wangen heengleed en zich tusschen de zwartzijden plooiën van haar kleed verborg. Frederik, die zich op de andere bank en in den tegenovergestelden hoek bevond, kon zijne oogen van haar niet afwenden en telkens, dat de schijn der maan in het rijtuig drong en het verlichtte, verzadigde hij zijne blikken met op het lieve meisje te staren. En ook hoe schoon was Elisa op dit oogenblik niet! Als eene bloem, die om het afzijn haars lievelings treurt, zoo ook scheen zij om het verlies van haren broeder te kwijnen, en de droefheid maakte thans haar wezen nog duizendmaal meer verleidend. Hoe zacht anders hare schoonheid was, bezat zij toch eene soort van statigheid die, bij Frederik, meer dan eens de ontsteltenis in den boezem had doen geboren worden en hem als beschaamd de oogen had doen afwenden. Thans moest de gevoelige jongeling voor het zachte vuur harer oogen niet beschroomd wezen: hij kon, naar welgevallen, zijne blikken over 's meisjes engelaanzicht laten glijden en er al de hemelsche schoonheid met bezadigd gemoed van bewonderen. Hoe goddelijk scheen hem Elisa toe!

Frederik verdiepte zich allengs meer in die bewondering, en wat er op die stonden in zijne ziel omging, wat hij gevoelde, zou moeilijk te

beschrijven zijn: hij zelve hadde het met geene woorden kunnen uitleggen. Het scheen hem alsof eene bovennatuurlijke macht hem dwong zijne blikken op Elisa gevestigd te houden, en hij voelde zijnen boezem allengs heviger en ongestuimiger kloppen. O hadde hij zich met Elisa alleen bevonden, hij hadde die tranen willen afwisschen ofwel hij hadde met het meisje luidop willen weenen, en haar tegen zijnen brandenden boezem gesloten. Hij hadde haar willen moed in de ziel spreken; zijn mond, hij was er verzekerd van, hadde woorden gevonden, bekwaam om de ziel des meisjes op te beuren; hij hadde haar van dingen gesproken, die aan hare gedachten eene andere wending zouden gegeven hebben: hij hadde met haar, in verbeelding, boven de wereld willen zweven en het aardse en de wereldsche smarten vergeten. Dan, hij moest de woorden terughouden, die bereid waren uit zijnen mond te komen, hij moest de kloppingen zijns boezems bedaren en de uitdrukking zijner wezenstrekken, zooveel mogelijk, onverschillig doen voorkomen; want hij zag niet zonder ontsteltenis, dat de oogen van zijnen vriend Frans als twee brandglazen op hem gevestigd waren, en tot in het diepste zijns harten schenen te willen doordringen. Die scherpe bezichtiging van zijnen vriend, welke hij, bij andere gelegenheden, zoo geduldig uitstond, viel hem op dit oogenblik lastig. Hij zou gewenscht hebben, dat de maan slechts voor hem alleen het rijtuig hadde verlicht, en hem zou hebben toegelaten Elisa te beschouwen, zonder zelf voor de bezichtiging van anderen te moeten beschroomd zijn. - En waarom toch viel hem thans die onderzoeking van zijnen makker zoo lastig, waarom hadde hij willen onbemerkt zijn? Waarom wenschte hij met Elisa eensklaps in eene woestijn, verre van alle menschelijke schepsels, verplaatst te wezen? Waarom die vreemde, onbekende gevoelens en wat beduidde toch die ongemeene toestand? - O de jongeling kon er zichzelf geene reden van geven en voelde zich in onrustwekkende gedachten verdwalen. Hij besloot eindelijk zijne oogen half toe te luiken; doch niet dicht genoeg, om het beschouwen van het meisje te moeten missen, en zoo bleef hij dan onbeweegbaar zitten. Dan, hoe meer hij zich aan het uitwendige schouwspel meende te onttrekken, hoe sterker hij zijnen geest voelde aangedaan; want nu kwam zich de mijmerij bij het werkelijke voegen. De verbeelding mengde zich hij het natuurlijke en niet lang bleef de geest des jongelings meer aan de aarde gehecht. Het wezen van Elisa, met een schemerend oog beschouwd, kreeg nu nog meer hemelsche vormen, hare

droefheid werd inniger, werd heiliger nog in het oog van Frederik, en hij begon volkomen te vergeten, dat hij zich in een rijtuig bevond en beeldde zich in, dat hij met Elisa in de bovenaardsche wereld verplaatst was, dat zij op de wolken voortgedragen werden, dat zij zich in den gloed van warme zonnestrallen koesterden, en het rijk der eeuwige vreugden waren binnengetreden. Elisa zat niet meer voor hem; maar het scheen hem klaar, dat zij aan zijnen arm vastgehecht was, dat zij haar zwierig hoofd op zijnen schouder liet rusten en hem woorden toesprak, die slechts in het rijk van het hooge gevoel kunnen uitgesproken worden. Ja! hij voelde hare zachte haarlokken op zijne wangen als zijden draden ruischen, hij voelde den warmen gloed harer wangen tot zijn aangezicht doordringen, hij voelde hare spraak, als met eenen balsemgeur omringd, tot zijne ooren genaken en op zijne leden voelde hij de zachte drukking van de tengere leden des meisjes; hare blikken spiegelden zich in zijne oogen en daaruit sproot een zachte gloed, die tot in zijne ziel doordrong, die hem betooverde, die het leven in hem vergrootte en, als het ware, een nieuw licht in zijne ziel deed ontstaan en al zijne geesteskrachten verdubbelde...

Frans was immer voortgegaan met den jongeling onder zijnen krachtigen blik te houden, en niet moeilijk was het hem geweest te bemerken, zonder nogtans juist de gevoelens te kunnen raden, die het hart zijns vriends overweldigden, dat deze sedert eenige stonden door de geestdrift was overvallen geworden en in verbeelding wegdwaalde. Hij besloot dien toestand te doen ophouden en zegde, eensklaps de stem verheffende:

‘Frederik, hebt gij niet vergeten onzen reiskoffer te sluiten?’

De jongeling hoorde die woorden en het was hem alsof men hem eensklaps in een ijskoud bad hadde geplonst. Hij sprong half recht op de bank van het rijtuig en, als uit eenen diepen slaap gerukt, sprak hij met eene treurige stem:

‘Vriend, vriend!...’

Doch meer woorden kwamen er uit zijnen mond niet.

Dan, in den zak zijns overkleeds tastende, bracht hij eenen kleinen sleutel te voorschijn en zegde verder: ‘Hier is de sleutel, bewaar gij hem, Frans; want ik ben waarlijk al te vergeetachtig.’ Hoe zeer hem de woorden van zijnen vriend ook gepijnigd hadden, zag men echter geene ontevredenheid op het wezen van Frederik doorschijnen. Hij verstond misschien, dat zijn makker goed gehandeld had met hem

aan zijne bespiegeling te onttrekken. Edoch, toen hij den sleutel overhandigd had, liet hij zich terug tegen den donzigen rug van het rijtuig vederzakken en het hoofd moedeloos op de borst zinken. Frans wilde de sprakeloosheid, die er heerschte, doen ophouden en ging voort:

‘Zijt gij vermoeid, Frederik?’

‘Toch niet,’ zegde de jongeling, ‘maar de zachte wiegeling van het rijtuig zou mij wel in mijmerij doen verdwalen. Indien ik verzekerd ware, dat het mevrouw niet zou belgen, zou ik u wel voorstellen, vriend Frans, beiden uit het rijtuig te stappen en het overig van den weg te voet af te leggen?’

‘Ik heb er niets tegen, heer Frederik,’ zegde Klara, ‘indien gij denkt, dat u de wandeling goed zou doen. Te meer, wij zijn slechts een kwart uurs van de stad verwijderd, en gij hebt maar de groote baan te volgen.’

‘Dan zal ik zonder plichtplegingen het voorstel ten uitvoer brengen,’ zegde Frederik, en hij maakte zich bereid om de vrouwen te verlaten.

‘Ik zal u volgen, vriend.’ zegde Frans, en toen het rijtuig stil hield, stapten de twee vrienden op de groote baan.

Elisa scheen thans uit hare bedwelming op te rijzen. Zij zag met eenige verwondering de twee vrienden zich verwijderen; doch zij bleef sprakeloos.

‘Doet ons niet te lang wachten, mijne heeren,’ sprak Klara in het heenrijden, ‘het avondmaal zal u verbeiden.’

‘Wees gerust, mevrouw,’ zegde Frans, en het rijtuig hernam zijnen loop.

De frissche avondlucht deed goed aan den verhitten boezem van Frederik; hij ademde de lucht met gretigheid binnen en staarde op de klare schijf der maan, welke statig in den hemel stond te pralen en haar zachte licht op de omliggende akkers en bosschen liet neerstroomen. Frans hield zich op dit oogenblik bezig met zijne pijp te stoppen en, toen hij dit werk verricht had, greep hij den arm zijns maats en zegde, met eene vroolijke stem:

‘Vooruit, vriend! gij hebt vandaag reeds genoeg gedroomd! Gij moet de maan met zoo geene scherpe oogen bekijken; zij zal haren loop wel zonder u gedaan krijgen.’

En Frans dwong zijnen maat nu spoediger voort te stappen.

Hij zag echter weldra, dat het onmogelijk zou wezen den jongeling van zijne mijmerende gedachten te doen afzien, en niet meer wetende wat uitvinden, zegde hij eindelijk:

‘Vriend, ik moet u om vergeving smeeken: ik heb u vandaag meer dan eens harde woorden laten hooren; doch gij zult mij gelooven, wanneer ik zeg, dat ik voor uw goed heb meenen te handelen.’

‘Ik weet, vriend, dat gij kastijdt wien gij bemint, zooals men zegt dat God doet.’

‘De geestdrift! de geestdrift, Frederik! gij laat die te dikwijls tot uwe ziel naderen.’

‘Het kan wel zoo zijn; doch eisch niet meer dan in mijne macht is. Ik ben van goeden wil; ik doe wat ik kan, maar behaal niet altijd de overhand: het zal beteren. Gij ziet genoeg dat ik uwe lessen, hoe streng zij ook mogen wezen, met goedwilligheid aanneem.’

‘Dan zullen wij ook wel overwinnen. Blijf slechts van mijne toegenegenheid en goede inzichten overtuigd, en ik beloof u, langs mijnen kant, meer verdueligheid te gebruiken.’

Een warme gevoelvolle handdruk was het enkele antwoord van Frederik: hij had niet noodig woorden uit te spreken; want de twee vrienden hadden elkaar zoo goed begrepen, alsof zij twee uren te zamen over het onderwerp hadden geraadpleegd.

Beiden voelden zich vroolijk van gemoed, toen zij, eenigen tijd later, de woning der twee vrouwen binnenstapten. Ook dezen schenen thans de diepe smarten, die haar, bij het treurige bezoek aan het graf van Walter, overvallen hadden, vergeten te hebben. Men haastte zich het avondmaal te nutten en die stonden werden door de gulste samenspraak verlevendigd. Frederik inzonderheid scheen thans opgeruimder van ziel te wezen en wist den geest der twee vrouwen aan zijne levendige verhalen te boeien.

Klara, die reeds door den uitleg, haar door Frans gegeven, van de gesteltenis van Frederik onderricht was, verheugde zich in die beternis, welke zij in den jongeling meende op te merken en Frans was er niet minder dan de vrouw mede in zijnen schik. - Slechts Elisa scheen zich over die verandering te verwonderen en zegde inwendig: de heer Frederik spreekt op dit oogenblik niet zooals hij gevoelt; onder zijne geestige woorden zie ik eene diepe droefheid, een innig lijden doorstralen... Waarom wil hij de gevoelens zijns harten verblauwen en de natuurlijke werkingen zijns geestes, als het ware,

onder een masker bedekken?... En onderzoekend bleef het lieve meisje al de bewegingen des jongelings gadeslaan en met de grootste aandacht overwoog zij de woorden, die zijnen mond ontvielen. Allangs hoe meer overtuigde zij zich, dat hare meening gegrond was; want meer dan eens, als de samenspraak toevallig een weinig staakte, zag zij als over het voorhoofd des jongelings zich een nevel verspreiden; doch die weêr, bij de eerste treffende gezegde, scheen op te klaren.

En inderdaad het meisje bedroog zich in haar gevoel niet. - Frederik sprak woorden uit, die wel door zijnen geest gevat wierden; doch waaraan zijn hart geen deel had. Het gevoel dat hem, bij het terugkeeren in het rijtuig had overvallen, had hem nog niet verlaten, en het ontstelde hem des te meer, daar het eene aandoening was, welke hij tot dan toe nog niet gevoeld had, en waarop hij niet wist welken naam toe te passen. - Hij worstelde, zoo zeer hij kon, tegen die gewaarwording; hij matte zijnen geest af om voor het uitwendig vroolijk te schijnen, en met dit alles voelde hij immer het onuitlegbare gevoel even vurig in zijne borst branden en wendde ten zelfden tijd alle moeite aan om dit duistere raadsel op te lossen. Zijne pogingen waren nutteloos. Eindelijk werd hij gewaar, dat hij telkens de herinnering zijns gevoels vond, wanneer hij Elisa bezag en het gebeurde dat de blikken van het meisje in de zijne vielen. Zulks was hem een lichtstraal, en hij voelde eensklaps een ongemeen vuur in zijnen boezem gloeien en zag, als het ware, eene nieuwe baan voor zijnen geest geopend. - Van dit oogenblik scheen het hem, dat hij geruster van gemoed werd, en dat er iets in zijne ziel was omgegaan, dat niet zonder groote gevolgen voor hem zou geweest zijn.

Indien Elisa tot dan toe, om zoo te zeggen, sprakeloos was gebleven - want de weinige woorden, die zij tusschen de samenspraak inschoof, konden slechts dienen om hare ingetogenheid te bedekken, - indien zij van den ganschen avond hare gewone kalmte van geest niet had kunnen terugkrijgen, was dit ook niet enkel aan de pijnlijke gewaarwordingen, welke dien namiddag haar hart bestormd hadden, toe te wijten. In haar binnenste was ook iets geschied, dat voor haar moeilijk te verklaren was; haar geest was ook eenen schok gewaar geworden, welke tot dan toe nog zijne gevolgen deed voelen en haar in nadenken liet verdwalen. Zij herinnerde zich gedurig wat er dien dag gebeurd en gezegd was; zij herriep in haren geest de eenigszins wonderbare redekaveling, welke zij niet Frederik had gehouden en, alhoewel zij

zich de woorden niet goed meer kon te binnen brengen, bleef nogtans de gewaarwording, welke die woorden in hare ziel veroorzaakt hadden, klaar voor de oogen van haren geest zweven en deszelfs gevoel was nog levendig. - Zij had nogmaals bezoeken bij het graf van haren broeder gaan afleggen en telkens waren die stonden pijnlijk voor haar hart geweest; doch nimmer had zij gevoeld wat zij dien dag was gewaar geworden. - Bij hare droefheid, hoe innig die dan ook ware, had zich een tweede gevoel gemengd en dit tweede gevoel was eene soort van zachte smart, een lijden, dat de ziel pijnigt, doch in welke pijniging men zich verheugt. - En dan nog dacht zij aan de droomerijën, die haren geest, bij de terugkomst in het rijtuig, overvallen hadden en die zoo smartvol en toch zoo zacht en zoo verleidend geweest waren. Neen, nimmer had zij zoo iets gevoeld, nimmer was haar geest op zulk eene vreemde wijze ontsteld geweest... Nimmer was zij zulke diepe schokken in hare ziel gewaar geworden, en tot nu toe scheen haar die voortdurende toestand nog altijd even duister en onuitlegbaar. - Zij bleef er den ganschen avond aan denken en haar slaap was slechts een aanhoudende droom, die haar de gebeurtenissen van dien dag terug voor den geest tooverde.

Wat Frederik betreft, hij kon dien ganschen nacht geene rust vinden en toen hij, des morgens, uit zijne legerstede trad, had hij nog geen oog geloken.

XIV.

Brief van Clotilde aan Frederik.

Mijn goede broeder,

Ik wist niet of ik zou het niet hebben kunnen voorzien, dat uwe afwezendheid eene zoo groote ledige plaats in ons gezin zou gelaten hebben. Het spijt mij innig, dat men u heeft laten vertrekken en ik lees klaar op het wezen der oude luï dat zij mijn gevoelens daarin deelen. Hoe hebt gij toch van hen de toestemming kunnen verkrijgen, om het land te verlaten!... Doch, ik weet het, gij zijt als een echte overheerscher te werk gegaan en gij hebt vader den tijd niet gelaten

zich te bedenken; gij hebt moeder haar gevoel niet laten raadplegen en zoo maar op staanden voet eene toestemming geéischt. Wat wilden de brave lieden doen? Frans ondersteunde u; hij zegde, dat het ten aanzien uwer gezondheid was, dat eene reis u ten volle zou hersteld hebben en er moest wel in toegestemd worden. - En toch, hadden wij kunnen voorzien dat uwe afwezendheid zoozeer zou gevoeld zijn geworden, neen, Frederik, gij haddet Antwerpen niet verlaten: wij zouden ikzuchtig jegens u te werk zijn gegaan...

Uw vertrek heeft het gedeelte der huizing, waar gij u gewoonlijk ophoudt, als in den rouw gedompeld. Daar, waar men vroeger het meeste leven ontdekte, is nu alles stil, doodsch en treurig. Soms sta ik te luisteren, wanneer een muziektoon mijn oor treft en denk dan, dat Frans bezig is eene aria op de vedel uit te voeren of dat hij uwe stem begeleidt; doch alras verdwijnt mijne inbeelding, want dan schiet mij de treurige gedachte te binnen, dat gij afwezig zijt, dat gij u in een ander land bevindt. Uw vriend Frans ook wordt gemist. Soms meen ik zijne zware basstem te hooren weergalmen; doch oogenblikkelijk verdwijnt ook die begoocheling. - Dit alles maakt mij mistroostig, Frederik, en ofschoon vader en moeder niets zeggen, zie ik genoeg op hun wezen, dat zij niet minder uwe afwezendheid gewaar worden. Dan, wij moeten het ons herinneren, gij hebt gezegd, dat het voor uwe gezondheid is: uw vriend heeft zoo luid den lof der Dusseldorfsche luchtstreek verkondigd en ons zoo vast de verzekering gegeven, dat uwe gansche herstelling de prijs der opoffering zou geweest zijn; hij heeft er, met zijne gewone manier om ieder te overtuigen, voor ingestaan... Wat wilden wij daar tegen doen? - Aan uwen wil gehoorzamen: er bleef ons niets anders over.

Nu, ik kan toch niet al te boos op u wezen, broeder; want gij hebt mij eenen goeden troost nagelaten. De kleine Maria wordt mij van dag tot dag duurbaarder; zij verkleeft zich aan mij, zooals een kind aan zijne moeder en dagelijks leer ik hare gevoelige ziel beter kennen en ontdek daar schatten in, welke ik nooit zou hebben durven verorderstellen. De spraak ontbreekt haar; doch dat is al wat haar ontbreekt. Ik heb het mij als een plicht voorgeschreven, haar eene opvoeding te bezorgen en ben daar reeds mede begonnen. Nog nooit heb ik iemand ontmoet, die meer geschiktheid bezit om die kleine vrouwenwerken, welke niet gansch aan de kunst vreemd zijn, aan te leeren. Zij borduurt reeds tamelijk wel en ik ben zeker dat, eer het eene

maand later is, zij daarin zoover als ik zal gevorderd wezen. Gij weet, dat ik mij reeds sedert eenigen tijd onledig houde met een tafereel van uwen vriend Frans na te teekenen. Wanneer ik daaraan werkzaam ben, bevindt zich Maria, zooals bijna den ganschen dag, aan mijne zijde en reeds meer dan eens had ik opgemerkt, met welke diepe aandacht zij de bewegingen mijner teekenpen volgde. Zulks deed mij op de gedachte komen om te onderzoeken of zij daartoe ook geene bekwaamheid zou bezitten; ik beschikte haar derhalve eenige teekeningen en ik zou u willen kunnen doen zien, Frederik, met welke juistheid en niet welk kunstgevoel ten zelfden tijd zij alles weet na te bootsen. Haar voortgang is dagelijks merkbaar en wanneer gij van uwe reis terug zijt, moet Frans haar les geven; want ik ben verzekerd, dat er in het lieve meisje eene echte kunstenaarsziel besloten is.

Ziedaar voor wat de geestvermogens van Maria betreft; wat de gevoeligheid haars harten aangaat, die kan ik u niet afschilderen. Er doen zich soms tusschen ons beiden van die kleine tooneelen op, welke voor eenen overschillige onbeduidend, onmerkbaar zelfs zouden zijn; doch die mij tranen van vreugde uit de oogen persen en mij als een nieuw leven instorten. - Men spreekt dikwijls van opvoeding en men schijnt algemeen te willen gelooven, dat het onmogelijk is deze te bezitten, indien men in geene kostscholen uitgewoond heeft of niet in de weelde is groot gebracht. En dan, wanneer men iemand ontmoet, welke slechts met gemeene kleederen omhangen is, die geene pracht kan ten toon spreiden, wie zou dan anders denken of het schepsel, dat onder die gemeene kledij schuilt, is ook een gemeen schepsel, dat geene opvoeding kan genoten hebben, dat zich in de tegenwoordigheid van zoogenoemde *gedistingueerde* personen niet goed zou weten te gedragen. Wat heb ik thans een sprekend voorbeeld van het tegendeel onder het oog! Maria heeft meer innerlijke opvoeding dan menige mijner rijke vriendinnen, waarmede ik in de kostschool gewoond heb en die thans, door hare pracht den toon in de Antwerpsche *salons* geven. Neen, de opvoeding alleen kan weinig goeds te weeg brengen, ten minste de opvoeding zooals men ze gemeenlijk verstaat en die slechts eene bedriegelijke *verniss* is. Wanneer het gevoel ruw of onbeduidend is, kan men wel huichelaars voortbrengen; doch echt beschaafde lieden niet: het hart moet daartoe gevoelig wezen; men moet dit fijne oordeel, dat men *takt* noemt, bezitten, welk ons immer verwittigt, wanneer wij iets zouden kunnen zeggen of leen, dat anderen ongenaam zou

vallen of hun een treurig gevoel zou veroorzaken: men moet door zichzelf kunnen weten, wanneer men spreken mag en wat men mag zeggen, en die hoedanigheid zou onze kleine beschermeling in eenen hoogen graad bezitten. Ware haar de spraak niet ontzegd, ik zou haar van nu af in de grootste gezelschappen durven inleiden, en ik ben zeker dat zij er zich niet alleen onbesprekelijk, maar voorbeeldelijk zou gedragen, dat zij al de harten tot zich zou trekken.

Thans moet ik haar dikwijls te huis laten; want ik vind er iets onaangenaams in om telkens, en in hare tegenwoordigheid, verplicht te zijn aan ieder uit te leggen wie Maria is en waarom zij onze toegenegenheid zoozeer verdient. Als wij eene wandeling doen, vergezelt zij ons immer en dan is het een vermaak om te zien hoe zij zich, buiten in de velden, kan verlustigen; zij is aan al wat schoon is gevoelig en dus ook aan de pracht, welke de natuur ons in de volle lucht aanbiedt. Wanneer wij bezoeken in de stad moeten afleggen, blijft zij gewoonlijk te huis en brengt de stonden onzer afwezigheid door, met in den tuin rond te dartelen of zich uren lang in het bezichtigen eener bloem te verdiepen. En dan, hij mijne terugkomst, komt zij mij te gemoet geloopt en werpt zich in mijne armen, terwijl zich eene kinderlijke vreugd op haar lieve gelaat afschildert.

Doch de stonden, waarop zich haar diep gevoel in al zijne uitgestrektheid vertoont, dat is wel, wanneer ik, aan het klavier gezeten, eene aria opspeel. - Gisteren nog had ik er de proef van. - Ik speelde eene *sonate* van Beethoven en Maria bevond zich naast mij op eenen lagen zetel geplaatst. Eerst was hare gansche aandacht op de bewegingen mijner vingers gericht, als wilde zij mij het werktuigelijke van het spel afleeren; doch weldra scheen zij die bezichtiging te vergeten en stuurde hare groote blauwe blikken in mijne oogen en scheen als in mijne ziel te willen lezen wat ik op die stonden gevoelde en wilde uitdrukken. Allengs zag ik hare oogen meer glinsterend worden en ten zelfden tijd scheen het mij, dat de geestdrift zich van hare ziel begon meester te maken. Meer dan eens zag ik eene lichte zenuwschokking hare fijne ledematen doorloopen en haar gelaat dan eens bleek en dan weêr rood worden. Eindelijk had zij hare blikken van mij weggetrokken en scheen in het ijdel te staren. - Ik ben zeker, dat zij op dit oogenblik niets meer zag en slat al haar gevoel zich in het zintuig des gehoors had versmolten, van daar in hare ziel weêrklonk en, wie weet, welke verbeeldingen ging scheppen, die haar

ongetwijfeld een zaligend genot deden smaken. - Dan, alsof de geestdrift mijner jonge vriendin aanhalig geweest ware, voelde ik ook in mijne ziel eene buitengewone gewaarwording ontstaan; ik liet mij, zonder nagedacht, aan mijn gevoel over; ik liet er mij door mede slepen en speelde nu door enkele inspraak voort; want mijne oogen konden de muziek, die voor mij stond, niet meer onderscheiden. - Zeker heb ik nooit beter mijne piano bespeeld en ongetwijfeld moest de melodij, welke ik schiep, verleidend en zieltreffend zijn en op Maria den grootsten indruk maken; want eindelijk wierp zij zich in mijne armen, terwijl er een lichte en ongemeene kreet uit haren gorgel brak en overvloedige tranen over hare wangen leekten. Ik ook was diep ontroerd en, het lieve kind in mijne armen vattend, zoende ik haar op het voorhoofd en hield ze eenen langen tijd tegen mijne borst geklemd. Zij bleef onbeweegbaar liggen en de zware hijgingen haars boezems toonden mij, dat zij diep ontroerd moest wezen. Allengs echter scheen hare ontsteltenis te bedaren; zij opende de oogen; bezag mij met een onuitsprekelijk gevoel van teederheid; doch dat ten zelfden tijd eenen zweem van zachte treurigheid aanduidde, en, hare hand streelend om mijnen hals slaande, verborg zij eenige stonden haar aangezicht op mijnen boezem. Nog eenigen tijd bleven wij van onze vermoeidheid uitrusten - want de ontsteltenis van onzen geest had ons inderdaad vermoeid, - en dan opstaande, gingen wij beiden eene wandeling in den tuin doen. Maria had weldra hare vorige blijgeestigheid en zachte uitdrukking herkrege.

De muziek doet te veel indruk op haar en ik weet niet of ik wel goed zou doen met haar ook in die kunst te onderwijzen... Nogtans wie weet of de moeilijkheid der leerwijze zelve hare geestdrift niet zou kunnen bedwingen en haar al te hevig gevoel niet zou verminderen; wie weet of ze er niet eenen beroemden naam zou kunnen door verkrijgen? Het zou nog al belangrijk zijn, indien de wereld eens het meisje moest bewonderen, dat men thans durft kindsch of onnoozel noemen? Maria kindsch en onnoozel! welke dwaasheid!...

Johan, haar broeder, is haar meermalen komen bezoeken en zijne vreugd is groot, wanneer hij zijne Maria zoo gelukkig ziet. Heden morgen heeft hij ons allen vaarwel komen zeggen; want dezen namiddag moest hij vertrekken. Vader is in zijne poging geslaagd en heeft den braven jongeling eene plaats van eersten stuurman aan boord van de driemast brik: *de Carolina*, bezorgd. Maria was bij het afscheid

wel eenigszins ontsteld; doch minder dan ik het gedacht had; ik ben zeker, dat zij de drift haars broeders kent, die slechts op zee schijnt te kunnen leven en dat de tevredenheid van zijnen wensch vervuld te zien, haar het afscheid min treurig gemaakt heeft. De brave jongen had groot spijt u en Frans geen vaarwel te kunnen zeggen en hij heeft mij vurig verzocht het in zijnen naam te doen.

En nu, mijn lieve Frederik, denk nu ook eens van tijd tot tijd aan uwe zuster Clotilde en aan de oude lui, die wel allen goed gezond zijn, doch aan wie uw bijzijn ontbreekt, om zich volkomen gelukkig te mogen noemen. Herstel uwe gezondheid maar zoo spoedig mogelijk en geniet niet langer de vreemde luchtstreek dan het ten uiterste noodig is, om frisch naar Antwerpen te kunnen terugkeeren. Vergeet intusschen niet mij meermaals te schrijven en zeg mij waarmede gij u in den vreemde zoo al bezig houdt. Vergeet ook niet ons aller groetenissen aan uwen vriend Frans te doen.

Uwe zuster,
CLOTILDE.

XV.

Uit het dagboek van Frederik.

Dusseldorf, 3 Juli.

Neen, wat in mijn binnenste omgaat, kan ik niet zeggen. Hoe innig ook de vriendschapsbanden zijn, welke mij aan Frans verbinden, hoe klaar hij immer in mijne ziel gelezen hebbe, hoe onbeschoord ik hem immer mijn hart hebbe geopend, durf ik hem toch thans niet zeggen wat in het binnenste mijns wezens omgaat. Ook aan mijne zuster, aan mijne goede Clotilde, zou ik het niet durven schrijven. - Waarom die achterhouding? Waarom die soort van beschoordheid? Waarom die schuchterheid? Ik weet het niet... Er is dan voor het oogenblik iets in mijn hart, dat sterker spreekt dan de vriendschap, dan de broederliefde! - Wat zou dat iets kunnen wezen?... Ik kan het mij niet uitleggen... Iets wat vast staat is, dat er, sedert eenige dagen, eene groote verandering in mijne ziel gebeurd is. - Daaraan slechts kan ik niet twifelen.

Ik herinner mij hoe kommerloos weleer mijne dagen heenvloden. - Gulden dagen mijner jonkheid, hemelgeesten, die mij alsdan tusschen uwe vleugelen en op uwe zachte handen wiegdet, waar zijt gij heen getogen? Ik herinner mij, wanneer mijne jongelingsjaren waren aangebroken, hoe ik immer vrij en dartelend door het leven bleef wandelen, hoe mij de zachte vreugde den boezem deed kloppen, en hoe spoedig de smarten, die mij soms op het hart wogen, vergeten werden. Zachte huisvreugde, geliefkoosde studiën, vriendenvermaken! gij staat mij nog levend voor het oog en uw aandenken verfrist mij den geest... Later leerde ik eenen man kennen, die van weinigen begrepen werd, wiens ziel gewoonlijk als in eenen ondoordringbaren nevel verdoken bleef, wiens hart zich voor mij alleen opende, wiens gemoed zich voor mij alleen in al zijne volheid uitstortte. Die man was Wolfgang... Hij ontsloot voor mijne oogen eene gansch andere wereld; hij deed mij met ééne blik over al het geschapene heen zien, hij maakte mijnen voet van de aarde los en deed mij met hem in het bovenaardsche rijk, in de eeuwige geestenwereld rondzweven. Mijn geluk was groot, was onuitsprekelijk groot!... Wolfgang verdween van de aarde, het stof herzocht zijnen oorsprong en de geest ging zich vervoegen bij den alomvattenden geest, waarvan wij allen uitstralen. - Waarom toch heeft mijn goede vriend Frans den heer Wolfgang niet beter begrepen? - De vloed van den grooten toonkundige heeft mij getroffen, ja, als een bliksemstraal is die voor mij geweest, doch ik heb er mij niet over bedroefd. Wie toch zou zich over het geluk eens vriends kunnen bedroeven?... En dan, weet ik niet, dat wij elkander nog immer ten vriend zijn, dat hij, alhoewel voor de oogen mijns lichaams niet zichtbaar, menigen stond aan mijne zijde doorbrengt en over mij blijft waken!..

Er schiet mij iets in het geheugen. - Zekeren dag - het is reeds eenen geruimen tijd geleden, - verhaalde mij Frans, in eenige woorden, hoe een meisje, aan wie hij sedert lang verkleefd was, hem ongetrouw was geworden en zijne liefde versmaad had. Wie die vrouw was, zegde mij Frans niet en ik wilde er hem ook niet naar vragen, Treurig, wanhopend was de brave jongeling, en ik had medelijden met zijne smart; - doch nu slechts voel ik, dat ik die smart niet begreep, dat ik al de uitgestrektheid van het wee van Frans niet kon

bevatten. Thans begrijp ik, thans zie ik wat de jongeling geleden heeft, wat hij misschien nog lijdt. Zijn toestand moet akelig geweest zijn, en men moet, zooals hij, eenen ijzeren wil hebben, om zulke smarten te boven te komen. - Waarom overvallen mij thans die herinneringen? - Ook Walter, de arme Walter moet fel geleden hebben: hij ook heeft bemind, zoo mij Frans gezegd heeft, hartstochtelijk bemind, en hij heeft zijne geliefde in den bloei harer jonkheid van zijne zijde zien rukken. Het heeft hem mogelijk den dood gekost?.. - En toch vind ik, dat hij gelukkiger dan Frans is geweest. Beminnen en met gene wederliefde beloond worden! Beminnen en denken bemind te zijn, en dan verraden worden! - Dat is het bitterste wat ons de alsemkelk des levens kan aanbieden...

Welken dank ben ik mijnen vriend Frans niet verschuldigd voor de kennis, die hij mij hier te Dusseldorf heeft doen maken! Welke edele inborst als die van de moeder van Elisa, en welke hemelsche ziel als die van het meisje! Hoe aangenaam is mij der vrouwen gezelschap en welke vriendschap betoonen zij mij niet! Aan mij, dien zij slechts door mijnen vriend kennen, die haar tot hiertoe slechts tot last gediend heb! - Het bezoek bij het graf van Walter heeft mijne ziel diep ontsteld, en toch is die dag met innige vreugden voor mij vervuld geweest. Het schijnt mij, dat ik nog door het frissche landschap wandele, dat ik den zachten arm van Elisa nog op den mijnen voel drukken, dat ik hare engelspraak nog tot mijn oor voel naderen en tot in het binnenste mijns harten doordringen. - En daarbij de terugkomst in het rijtuig... Hoe hemelschoon was Elisa niet zooals zij daar door de droefheid overmeesterd zat! Wat stond er niet al op haar lieve gelaat te lezen! En wat ging er in mijne ziel om! - Dat is niet alleen onbeschrijflijk; maar dat kan men geen tweemaal gevoelen... Ik kende mij zelve niet meer, en ik was blijde met mijnen vriend het rijtuig te kunnen verlaten. Ik ware mijn gevoel mogelijk niet meester gebleven... Wat beteekent toch die toestand en waarom doet mij thans de herinnering nog zoo hevig het harte kloppen!...

4 Juli.

Ongetwijfeld heeft het aandenken van Walter gisteren eenen geweldigen schok in de ziel van Elisa te weeg gebracht. De treurigheid

heeft haar nog niet verlaten; hare zuivere blauwe oogen hagen nog als in tranen te vloten. Eene zekere vermoeidheid straalde nog in al hare bewegingen door en in hare stem was nog altijd een weêrklank van de treurige klachten, welke hare ziel gisteren in het geheim tot den hemel heeft doen opstijgen. - De droefgeestigheid deed haar nog schooner voorkomen, gaf nog iets meer engelachtigs aan hare hemelsche gelaatstrekken. - O voorzeker heeft zij den nacht in waken, misschien in weenen doorgebracht. Zij heeft de gedachtenis van den braven broeder in haren geest herroepen en op nieuw gevoeld, welk verlies zij en hare moeder ondergaan hebben... - Daar is Frans. - Wij gaan de twee vrouwen terugvinden.

Het is zoo als ik gedacht had. - Toen wij daar straks in den tuin wandelden heeft zij het mij bekend.

‘Gij zijt droefgeestig, mejuffer,’ zegde ik.

‘Ik zal het niet ontkennen,’ was haar antwoord. ‘De wonden waren nog niet goed genoeg genezen, en bij het graf mijns broeders hebben ze op nieuw gebloed.’

‘Ik heb zulks gevreesd; ik en Frans hadden dien heiligen plicht alleen moeten vervullen.’

‘O het spijt mij niet,’ zegde Elisa, ‘neen, het spijt mij niet.’ En twee tranen blonken op hare verbleekte wangen.

‘Ween niet, juffer Elisa,’ riep ik, ‘ween toch niet; wees krachtig voor u en voor mij tevens.’

‘O ik ben gewoonlijk geene zwakke vrouw, heer Frederik; meer dan duizendmaal heb ik zegepralend over de droefheid en tegen de tranen geworsteld en nu nog, indien mijne moeder daar voor ons stonde, zou ik mogelijk mijne tranen kunnen bedwingen, omdat ik weet welken diepen indruk, welk nadeel mijn gewezen haar zou veroorzaken. Doch waarom mij thans bedwingen? O ik kan niet: ik ben toch ook eene vrouw, en soms eene zwakke vrouw... Gij toch zult sterk genoeg zijn om mijne tranen te zien, zonder in mijne marteling te deelen...’

‘Weenen met u kan ik!’ riep ik uit, ‘en in uwe smarten niet deelen, is mij onmogelijk!’

En een stroom van tranen ontsprong insgelijks aan mijne oogen en de kloppingen mijns boezems werden zoo hevig, dat ik genoodzaakt was op eene rustbank te gaan zitten. Elisa bevond zich aan mijne

zijde en, terwijl ik hare hand in de mijne geklemd hield, riep ik uit:

‘O ja, ween, Elisa, ween, het zal uwen boezem lucht geven!... De tranen zijn de stem van het hooge inwendig gevoel; laat die stem luide spreken. Zij vindt in mijne ziel eenen weêrklank en zoet is het mij met u te lijden. Het is eene geestverrukkende marteling, die ik ondersta...’

En nu vloten ons beider tranen ongestoord.

Toen onze droefheid eenigszins gestild was, richtte ik den blik op het meisje en sprak met eene stille stem; doch die voorzeker van hooge geestdrift getuigde:

‘Elisa, laat mij u een broeder zijn en wees gij mij eene zuster?’

Een blik, zacht als een lentezonnestraal, sproot uit de oogen van het lieve meisje en mijne hand, als door gevoel vervoerd, drukkende, sprak zij:

‘Het zij zoo...’

Een lang stilzwijgen volgde op dit korte, maar voor mij hemelsche gezegde, en mijn gelaat alleen kon uitdrukken welke vreugde ik in mijne ziel gevoelde. Nimmer zal ik het heilige van dien stond vergeten: het scheen mij als daalde er op dit oogenblik een hemelgeest op aarde neder, die zijne handen over onze hoofden spreidende, zegde: die twee zielen zullen voortaan door eenen innigen band van vriendschap aan elkaar verbonden blijven. De hemel heeft hare verzuchtingen gehoord, en ik breng zijne toestemming...

Beiden bleven wij thans sprakeloos. Wat kon er nog gezegd worden...?

Het schijnt dat mijn leven sedert dit oogenblik vergroot is, een zachter vuur doorloopt mijne ledematen, een warmere gloed woelt door mijn bloed; de gansche natuur schijnt mij toe te lachen. O ik voel eene inwendige blijdschap, een zielengeluk, dat ik sedert lang niet meer gesmaakt heb. Elisa heeft vertrouwen in mij; zij durft in mijne tegenwoordigheid weenen; een band van broederlijke liefde zal mij voortaan aan haar hechten en zij zal mij eene teêrgeliefde zuster zijn. - Zoo was weleer het lot van Wolfgang. Zalig, heilig lot; Lydia is voor mij teruggeboren... Onbegrijpelijk!... Lydia! Elisa... Mijn geest verliest zich in die overdenking!... O, zoeken wij niet om de onverstaanbare dingen te doorgronden...

5 Juli.

Ik heb den ganschen dag met de twee vrouwen alleen doorgebracht,

De vriend Frans is, in de omstreken, een landgezicht gaan schilderen; slechts binnen een uur zal hij te huis wezen.

Hoe spoedig is die dag vervlogen! Al te spoedig! Welke zalige uren hebben wij te zamen gesleten! Welk een genot is het mij geweest, zoo volmondig over mijne geboortestad te kunnen spreken en met welk een innig genoegen hebben vrouw Klara en Elisa geluisterd, toen ik haar over mijn geliefd huisgezin onderhield. Wanneer ik haar mijnen braven vader, mijne teerhartige moeder en mijne goede zuster Clotilde afschilderde. Zij zouden die goede lieden willen kennen, en als ik eene tweede reis naar Dusseldorf doe, moet ik ze medebrengen. 'Laten we ze liever gaan vinden,' heb ik gezegd. Doch daarvan wilde de moeder niet hooren. Elisa zou licht over te halen wezen. O dat ware een echt genot voor mij! Elisa zou mijne zuster leeren kennen en deze zou haar ongetwijfeld eene hartsvriendin worden. Die twee reine zielen zouden elkaar weldra begrijpen. Mijne ouders zouden er te recht mede in hunnen schik wezen, en welke zorgen zou ik niet aanwenden, om haar het verblijf te Antwerpen te veraangamen, en hoe zoet zouden mij die zorgen niet vallen...

Ik heb haar mijn gansch leven uitgelegd. Mijne innige vreugden, mijne kleine smarten, mijne droomerijen, mijne verzuchtingen, mijne plannen voor de toekomst. Van Wolfgang heb ik niet gesproken; zij zouden dit wonderbare gedeelte mijns levens mogelijk niet recht begrepen hebben. Ik zelve kan het mij niet goed verklaren. - Mijne gedachten komen veel met die van Elisa overeen; het kan niet anders; onze zielen verstaan elkaar te goed, gelijken te zeer aan elkander, dan dat wij in onze gevoelens vreemd zouden kunnen wezen...

Waar wij verder al van gesproken hebben, kan ik mij niet meer te binnen brengen. Alleen de zoete herinneringen der gevoelens, welke de samenspraak in mij opgewekt heeft, zijn onvergankelijk in mijne ziel gedrukt.

9 Juli.

Mijne vriendschap voor de twee vrouwen wordt van dag tot dag inniger. Zij aanzien mij als het kind van den huize; zij hebben zorg voor mij, alsof ik nog immer krank en zwak ware, en ik gevoel mij sterk en als met een nienw leven beziel.

Dagelijks ontdek ik meer goedhartigheid in vrouw Klara en meer

zielshoedanigheden in hare engelachtige dochter. Elisa is eene vrouw zooals ik ze mij immer, in mijne gulden droomen, heb voorgesteld: gevoelig, zuiver van harte en krachtig van ziel. Nimmer nog heb ik hare schoonheid zoo goed kunnen waarnemen als dezen namiddag. - O ja, de vrouw is de schakel, die ons aan de bovenaardsche wereld verbindt; zij is weerdiger dan het andere geslacht; hare ziel is meer dan de onze door Godes geest bestraald; zij voelt meer dan wij en op eene klaardere wijze; haar gevoel is als eene inspraak des hemels; zij redeneert niet volgens de stijve reden; maar zij ziet, bevat en werkt, zonder nagedachte, zonder berekening. - Het woord van eene vrouw, wier ziel door de wereld, door de onttoovering niet gekrenkt is, is het woord Gods. De voorzegging zweeft op hare lippen; haar geest heeft meer uitstralingskracht gekregen dan de onze, en is dus krachtiger in zijne werkingen, verhevener in zijne denkbeelden...

Waarom boezemen alle vrouwen dien eerbied niet in, welke Elisa doet geboren worden bij al die haar omringen?... Het is omdat allen niet, zooals zij, rein en zuiver in het midden eener bedorvene wereld zijn gebleven; het is omdat allen de macht niet bezitten, om de listen en lagen, die men haar gedurig legt, te verijdelen; het is omdat zij hare eenvoudigheid verliezen, niet wetende, dat daarin hare grootste sterkte gelegen is...

Maar, nog eens, hoe schoon heeft mij het meisje vandaag toegeschenen! Albestierder, hierin erken ik uwe vaderlijke wijsheid: Gij hebt gewild, dat eene zoo hemelsche ziel in een hemelsch lichaam huisvestte. O kunnen uwe engelen, kunnen de geesten, die u omringen nog schoonere vormen bezitten? Is de kleur hunner blikken zachter dan de blauwe kleur van de oogen van Elisa; zijn hunne handen tengerder dan hare handen; zijn hunne leden ranker dan hare leden; is er op hunne aangezichten eene meer hemelsche uitdrukking, dan die, welke op het wezen van Elisa verspreid ligt?... En dan, zijn hunne gevoelens zuiverder dan die van het meisje; zijn de engelen des hemels schooner dan Elisa, die engel op onze aarde? - Of liever, is Elisa iets anders dan een dier uitverkoren hemelsche geesten, o groote God! die gij met aardsche vormen omkleed hebt en in de wereld gezonden, om tot troost te dienen aan de boetende pelgrims, welke haar op hunne duistere levensbaan, als eene schitterende zon, zien opdagen en, bij haar aanschouwen, nieuwen moed en nieuwe krachten vinden?

11 Juli.

Is Elisa hetzelfde bovennatuurlijke wezen niet, dat weleer, onder den naam van Lydia, de ziel van mijnen vriend Wolfgang versterkt heeft? - Wie weet het? - Zullen wij, die de werkingen van den Almogenden geest, die alles omvat en bestuurt, niet kunnen begrijpen? Zullen wij, die de kracht van onze eigene ziel niet kunnen weten, zullen wij palen aan de Almacht stellen? Wie kan zeggen, dat kan en dat kan niet geschieden?... Bukken wij het hoofd met ootmoed neder; kussen wij de hand, die ons schatten toereikt; en danken wij, zonder onderzoek, dengene, die ons schatten, gunsten en genot aanbiedt.

19 Juli.

Frans is als de oudste zoon in het huis van Klara; hij aanschouwt mij en Elisa als zijnen jongeren broeder en zijne zuster. De moeder vraagt raad aan hem, wanneer er iets te beschikken valt; hij heeft kennis van de maatschappelijke dingen en weet hoe het in de wereld met alle stoffelijke zaken gelegen is. Gisteren avond nog heeft hij ruim een uur doorgebracht met oude familiebrieven te doorsnuffelen, en het zal aan zijne kennis te danken zijn, dat klara terug in het bezit zal komen van een nog al aanzienlijk erfdeel, dat haar tot hiertoe ten onrechte, geweigerd is geworden.

Terwijl Frans zich met die opzoekingen onledig hield, bevond ik mij alleen met Elisa. Zij hield zich met borduurwerk bezig en ik verheugde mij ongestoord mijne blikken op haar gevestigd te kunnen houden en hare minste bewegingen gade te slaan. Na eenigen tijd in die sprakelooze beschouwing doorgebracht te hebben, voegde ik mij dicht bij mijne lieve zuster, en terwijl ik het hoofd naast het hare gebogen hield, vroeg ik haar:

‘Voor wie, mijne goede zuster, is dit kunstwerkje bestemd?’

‘Mijn broeder is nieuwsgierig,’ zegde Elisa op eene vroolijken toon. ‘hij wil al mijne geheimen weten.’

‘Het is een geheim, Elisa? O zeg het mij dan!’

‘Omdat het een geheim is?’

‘Ta, ook daarom, lieve zuster, zeg voor wie...’

‘Gij zult toch niet ophouden. - Welnu, het is voor uwe zuster.’

‘Is dat het groot geheim?’

‘Welhoe! is dat geen geheim? Hebt gij dan geene zuster?’

‘Mijne zuster, die zichzelve geschenken doet?’

‘Uwe zuster te Antwerpen...’

‘O vergeef mij, Elisa; ik dacht aan mijne andere zuster niet... O Heb dank, engel! dank, duizendmaal dank...’

En ik drukte eenen vurigen zoen op de hand van Elisa. Zij werd schaamrood en ik voelde mij door die stoutmoedigheid, die ik zonder nadenken en door het gevoel overweldigd, begaan had, gansch ontsteld.

Dan, Elisa greep het woord weder op:

‘Frederik, Frederik,’ zegde zij, ‘vergeet gij uwe nabestaanden zoo gemakkelijk? Hoe spoedig zullen dan uwe kennissen, uwe vrienden uit uw aandenken gewischt worden!’

Die woorden, hoe zacht ook uitgesproken, hadden een verschrikkelijk uitwerksel op mijne ziel: ik mijne vrienden vergeten, haar vergeten!...

‘o Elisa, mijne lieve zuster!’ riep ik uit, ‘spreek toch zoo niet: doe mijne ziel die marteling niet aan. Ik, mijne vrienden vergeten! u vergeten! o God! neen, neen, spreek zoo niet..’

En tranen liepen in overvloed langs mijne wangen. Ik sprak verder:

‘Elisa, vele dingen zijn mogelijk; men is van weinig op de wereld verzekerd, en de menschelijke geest, zoolang hij in het lichaam huisvest, is aan zwakheid onderworpen; maar, ik durf het zweren: zoolang er in mijn hart een sprankel gevoel zal wonen, zal uwe beeltenis daarin geprent blijven; zoolang er een woord over mijne lippen zal kunnen rollen, zoolang zal uw naam op mijne tong zweven; zoolang er aanbidding in mijne ziel zal schuilen, zoolang zult gij het voorwerp dier aanbidding wezen... En ik zou u kunnen vergeten! Maar weet gij dan niet, zuster, welke band ons aan elkaar verbindt, weet gij dan niet, dat ik in mijne ziel eenen heiligen eed gezworen heb en, wat meer is dan dit alles, weet gij niet, dat gij voor mij als het licht in de duisternis zijt; dat gij mijne schreden richt en dat ik zonder u zou verdwalen? Weet gij dan niet, dat mijne matte ziel slechts bij u hare kracht kan herwinnen; dat de vreugden mijns geestes van uwen geest uitstralen; dat ik niet leef dan door u, dat mijn bestaan aan u verbonden is en in uwe handen ligt?’

‘Genoeg, Frederik, genoeg,’ zegde het meisje, ‘u leef dan ook voor mij!...’ En een traan rolde uit hare hemelsche oogen.

‘Voor u leven! Elisa!’ riep ik uit, ‘o mag ik mij in die gedachte verheugen? Mag ik gelooven, dat mijn bestaan u niet onverschillig is,

dat gij meer dan medelijden voor den zwakken jongeling gevoelt, dat mijne gevoelens beantwoord worden door uwe gevoelens, door uwe vriendschap en door nog iets meer?...

‘Door mijne vriendschap, ja,’ zuchtte Elisa en haar sterk blozend gelaat aan mijnen boezem verbergende, fluisterde zij nauwelijks hoorbaar: ‘en door meer dan vriendschap!’

‘Elisa, mijne zuster!’ zuchtte ik, ‘mijne lieve!’

Verder kon ik niet spreken; mijne brandende wang raakte tegen de warme wang van het meisje; hare zijden lokken ruischten tegen mijn voorhoofd; hare handen lagen in mijne handen... Een gevoel des hemels overweldigde mijne ziel, en snikkend riep ik uit:

‘Sterven! Sterven! op dit zalig oogenblik sterven! met haar sterven, o God!’

‘Neen, leven, Frederik, leven!’ zegde Elisa en zij sloeg hare armen zachtjes om mijnen hals.

‘Voor elkaar leven,’ zegde ik, ‘en eeuwig bij elkaar blijven! O dan begint het eeuwig leven voor mij op aarde!’

Het gevoel overweldigde mij eene tweede maal en slechts een vloed van tranen, die mijnen oogen ontsproot, kon eenige lucht aan mijn geschokt gemoed geven. Allengs herstelde mijn geest en onze gesprekken, schoon meer bedaard, bleven onze zielen met eenen hemelschen wellust overstromen. Hoe verdwaalden wij met den geest in hetgeen men de wereld der verbeelding noemt; hoe glansrijk schenen ons de minste voorwerpen, hoe treffend waren ons de minste, de eenvoudigste denkbeelden! Hoe heilig waren onze gevoelens, en hoe voelden wij onze ziel, door hemelsche vreugden overgoten, in het oneindige wegdwalen! O al de vreugden, die ik ooit genoten heb, zijn niets in vergelijking met de hemelsche vreugden, die ik op dit oogenblik gesmaakt heb! Nooit zou ik hebben durven denken, dat er zulk een geluk op de wereld bestaan kan, dat de Almacht den zwakken mensch de kracht om te genieten in zulke ruime maat geschonken heeft. - Elisa! Elisa! engel des hemels en engel der aarde! Gij zijt de heiligheid onder menschenlijken vorm, de schoonste geest, die ooit, onder de menschenlijke gedaante verborgen, op onze aarde verschenen is. - O waar heb ik ooit het geluk verdiend uwe vriendschap te genieten! Wat zeg ik: vriendschap! uwe liefde!...

Ja, liefde! nu slechts begrijp ik wat dit woord beteekent. Liefde! gevoel, dat van God uitstraalt, dat de grootste macht van God is. Liefde! heilige drift, die, boven alles verheven, den mensch het best zijne hooge bestemming doet gevoelen! Goddelijke inspraak, die ons én onzen oorsprong én onze bestemming doet kennen. Liefde! verlangen, dat ons van Gods geest is bijgebleven, die niets dan de bron der liefde is. Liefde! band die alles, in hemel en op aarde, aan elkaar verbindt. Liefde! gevoel, waarvan het gemis in alles den dood zou brengen; want een geest zonder liefde kan niet bestaan! God is enkel liefde, en de liefde op aarde straalt van hem uit!...

Nu zie ik het klaar, wat ik eerst met den naam van vriendschap bestempelde, was slechts liefde; het gevoel was hetzelfde, doch ik had het in de menschelijke taal anders genoemd. - De menschelijke taal is bedrieglijk en ontoereikend. - Wie zou kunnen zeggen, wie zou kunnen beschrijven wat ik thans in mijne ziel gevoel! Wie zou slechts een klein denkbeeld kunnen geven van het zaligend genot, dat in mijn hart rondstroomt, van den wellust, van de vreugden, waarmede mijne ziel overgoten is? O, verdwijnt, menschelijke sprake, verdwijnt, ijdele woordenklanken! Hoe wilt gij, door uwe stoffelijke teekenen, het onzichtbare gevoel der ziel afschetsen! Verdwijnt, verdwijnt en laat de verbeelding alleen het gevoel op zijne hooge baan pogen na te vliegen! .....

3 Oogst.

Alles, alles schijnt te herleven! De droefgeestigheid, welke ik weleer bij Elisa gewaar werd, is verdwenen. Eene blijde, reine uitdrukking staat thans op haar gelaat verspreid; eene meer levendige kleur heeft haar engelenwezen, zooniet schooner, ten minste nog meer verleidend gemaakt.

Het leven is in mijne borst verdubbeld; ik ben sterk en krachtig geworden; en mijn gelaat moet de spiegel mijner innige gevoelens wezen, want mijn goede vriend Frans heeft mij reeds zijne tevredenheid te kennen gegeven. - O het is toch aan hem, dat ik alles verschuldigd ben. Zonder hem zou ik nooit mijne Elisa gekend hebben!...

Mijne inwendige vreugd, mijn geluk schijnt mijnen vriend ook gelukkig te maken; hij begint zijne vorige vroolijkheid, zijne geestige scherts te hervinden. Ik herken in hem den vroolijken Frans van weleer. Soms, wanneer wij te zamen onze pijp rooken, zit hij gedurende lange stonden sprakeloos, zich vergenoegende zijne blikken op mij gewend te houden en dan zegt hij gewoonlijk: ‘vriend Frederik, ik ben tevreden, hoogst tevreden. Gij zijt op de goede baan, dagelijks zie ik u in krachten aanwinnen; de volle gezondheid staat aan de deur; nog eenigen tijd en dan roepen wij: vivat! Wij zullen feestdag houden, vriend, dat men er lang van zal gewagen!’

De brave jongen, de hartelijke vriend! - Ik ben rijk, ik ben gelukkig: een vriend als Frans, eene geliefde als Elisa! Wat kan er mij nog overkomen? Welk ongeluk, hoe groot het ook moge wezen, kan tegen dit geluk, tegen dit heil opwegen?...

Slechts de moeder van Elisa heeft de gerustheid des geestes nog niet ten volle herkrege. De stonden echter, waarop zij door de droefheid overmeesterd wordt, worden allengs zeldzamer en min treffend; zij ook zal weldra het treurig wee te boven zijn gekomen, en het aandenken van haren geliefden Walter zal haar slechts als eene droefgeestige, maar toch zoete herinnering bijblijven.

Wij hebben vandaag eenen nieuwen stap aan de overwinning op de droefheid doen maken. Ik had in eene der kamers eene piano ontdekt. Ik gaf er kennis van aan Frans en wij besloten de muziek in het klein huisgezin terug in te voeren. Sedert het afsterven van Walter had Elisa geene piano meer bespeeld; sedert dien dag had hare stem door de treurige woning niet meer gegalmd. - Welke middelen Frans in het werk gesteld heeft, welke overtuigende woorden hij gevonden heeft, om de twee vrouwen over te halen, weet ik niet meer; doch hij heeft zijn doel bereikt en, op de belofte, dat hij het spel met de vedel zou begeleid hebben, heeft Elisa zich laten overhalen om plaats aan de piano te nemen.

Frans is een goed toonkundige, en het zou moeilijk wezen sterker dan hij in het theoretische der kunst ervaren te zijn; niets ontsnapt hem; de moeilijkste wendingen weet hij met juistheid op het speeltuig voort te brengen; doch het ontbreekt hem aan dit hooge gevoel, dat den toonkunstenaar uitmaakt. Hij is een volmaakt uitvoerder, geen schepper. - Elisa is verre van den vriend Frans in toonkundige kennis te evenaren; doch zoo haar de studie eenigszins ontbreekt, hoe

rijkelijk weet zij zulks niet te vergoeden door het gevoel, dat zij uit het speeltuig weet te doen stroomen! Ik heb haar goed gezien, terwijl zij het klavier onder hare vingers deed trillen; ik heb mijne blikken van haar niet afgewend, en met verwondering waargenomen, hoe al de verschillende gevoelens van de muziek zich op haar wezen als herspiegelden. - Dat kon niet anders wezen. Haar spel deed mij telkens koud worden en soms voelde ik mijnen geest als van de aarde wegvoeren.

Men heeft mij gedwongen ook aan het kleine concerto deel te nemen. Een duo werd uitgekozen en, terwijl Frans dit met de piano begeleidde, mengden onze stemmen zich. Hoe ik gezongen heb, weet ik niet. Ik heb niets gehoord dan de stem van Elisa, en wat ik gevoeld heb kan ik niet uitleggen; waar mijne verbeelding mij gevoerd heeft, wat ik in de bovenaardsche werelden gezien heb, zou moeilijk wezen te herzeggen. - Alleenlijk weet ik nog dat, toen de zang staakte, ik als ontgeest was en mij afgemat in eenen zetel heb laten nedervallen - Eenige stonden later zegde mij Frans:

‘Vriend, wij zullen spaarzaam met de muziek zijn, en ik verbied u er voortaan uwe stem nog bij te mengen... Ik ben niet zeer gevoelig; maar een duo zooals dees zou mij op de zenuwen werken.’

‘Heb ik dan zoo slecht gezongen?’ vroeg ik.

‘Gij hebt met uwe stem getooverd, vriend, en ik heb nooit geweten, dat gij zulk eene bekwaamheid in de toonkunde bezaat, en er uwe ziel zoo kondet doen in uitstroomen.’

‘Spotter!’ zegde ik.

‘Er is hier geen spot mede gemoeid,’ sprak Frans, ‘en gij weet wel, dat ik niet gewoon ben ijdele complimenten te maken.’

‘Dan kan ik meer dan ik zelf weet,’ zegde ik, en een glimlach stelde een einde aan onze samenspraak...

Nu kwam Elisa zich naast mij voegen en fluisterde mij stil in het oor:

‘Frederik, indien gij mij droefheid wilt sparen, moogt gij niet meer zingen.’

‘En gij, lieve, zult gij het tegendeel doen, om mij vreugden, oneindige vreugden, te verschaffen?’

‘Ik zal nog zingen,’ zegde zij, en zich voor de piano terugplaatsende, zong zij eene aria op, zoo vroolijk en zoo schertsend, dat ik mijne gedachten eensklaps eene gansch andere wending voelde nemen,

en mij eene gulle vreugde als in den boezem voelde storten. Ik voelde mijnen geest als van den hemel terug op aarde dalen; doch ook aangenaam werd thans mijne verbeelding gestreeld.

o Lieve, gij kent mijne ziel, en ik ben in uwe macht...

19 Oogst.

Hoe zalig vlieden thans mijne dagen voorbij! Welke hemelsche weelde overstroomt mijne ziel! Hetzij ik mij met den geest in de ongeschapene bovenaardsche wereld verheffe, en daar, in het heilig der heiligen ronddwalende, de macht en den luister van den Almogende beschouw en mij eenige stonden met de hemelsche geesten vermene, hetzij ik op aarde terugdale en het schoon des geschapenen voor mijne blikken zie doortrekken, - hier en boven is mij genot en oneindige vreugde beschoren. Daarboven hervind ik mijne zielverwante, hier beneden vind ik die mij én door de ziel én door het hart voor eeuwig verkleefd is. - Hemel en aarde is mij Elisa! - Geen reiner geest zweeft in het rijk van het eeuwige gevoel, geen schooner lichaam heeft de Almacht hier op aarde geschapen...

‘Elisa!’ sprak ik, terwijl wij in den tuin wandelden en de avondwind tusschen onze lokken ruischte, ‘Elisa, denkt gij dat daar, waar die ontalijke hemellichten zoo glansrijk staan te prijken, denkt gij dat daar minder leven is dan op aarde?’ en ik wees met den vinger op het starrenheir, waarmede de reine lucht bezaaid stond.

‘Het leven,’ zegde zij, ‘is overal.’

‘Overal,’ antwoordde ik, ‘waar het gevoel bestaat, waar de liefde hare zachte doch onweerstaanbare stem laat hooren... Denkt gij, Elisa, dat er ons andere vreugden dan die van het zuivere gevoel, dan die der hooge liefde in Gods wereld bewaard zijn?’

‘Ik weet het niet, Frederik; doch dat alleen zou reeds genoeg wezen, om de verhevenste zaligheid uit te maken... Ik zou zelfs niet weten wat men meer zou kunnen verlangen.’

‘O niets, lieve, zou men meer kunnen verlangen: het bezit van het hooge gevoel van de geestenliefde, is de voldoening van het verlangen zelve; en wanneer men zulks in den hoogsten graad bezit, dan kan er geen verlangen meer bestaan. - Ook is zulks de echte zalig-

heid. Wie verlangt, ontbeert. Daar boven kent men slechts genieten en men bezit daar alleen het volmaakt gevoel van het genot...'

'Hoe klein schijnt ons de aarde, mijn vriend, wanneer men zich met den geest in hogere werelden weet te verheffen...'

En, als door gevoel overweldigd, sloot Elisa zich vaster om mijnen arm en ik voelde de zachte warmte harer ledematen als tot mijn hart doordringen. Dit gevoel overweldigde mij; mijn oog verliet de glinsterende velden der sterrenwereld; mijn hoofd zakte neder: ik raakte het voorhoofd mijner geliefde met mijne lippen aan, en drukte er eenen stillen zoen op. Ik weet niet, doch het scheen mij dat ik, bij die aanraking, het gansche lichaam van Elisa voelde beven. Zij liet het hoofd op mijnen boezem zakken; ik klemde haar in mijne armen en kon mij niet weerhouden in geestdrift uit te roepen:

'o Elisa! de goede God heeft niet al het hemelsche geluk in zijne woon bewaard!... Hij heeft er ons op aarde meer dan den voorsmaak van gegeven!'

Zij hief haar hoofd op, stuurde hare zachte blikken in mijne oogen en, bij den helderen schijn der maan, kon ik de hemelsche uitdrukking harer lieve wezenstrekken beschouwen.

'Zuster des hemels en der aarde, gij weet niet hoe gij mij lief zijt!' hernam ik. 'Neen, Elisa, gij kunt niet bevroeden, hoe groot de kracht is van het gevoel, dat gij in mij hebt opgewekt! Sedert ik u ken, sedert onze zielen vermaagschapt zijn, sedert wij, in het geheim der wereld, maar in de tegenwoordigheid van God, woorden uitgesproken hebben, die ons als tot een enkel wezen hebben gevormd; sedert onze zielen te zamen hebben begonnen te voelen... o, sedert dit oogenblik is de gezichteinder mijns levens op eerre onberekenbare wijze uitgebreid geworden; sedert dit zalig oogenblik heb ik mijne ziel met krachten bedeed gevoeld, die mij oneindig schijnen. Veel spreekt men van de kracht des geloofs; o de kracht der liefde is niet minder groot.'

'Het is omdat liefde ook geloof is, Frederik.'

'Gij zegt wel, mijn engel; ja, liefde is geloof. Onuitlegbaar zijn beide. Zij worden in onze ziel gestort, zonder dat wij er het waarom van kunnen opsporen. Beide zijn geschenken van den Allerhoogste... Wanneer hij den mensch op aarde plaatste en hem dit stondige verblijf aanwees, om het eeuwig leven te verdienen, heeft hij hem niet zonder troost in de ballingschap willen laten. Twee hemellichten heeft hij op onze baan gesteld, die ons, terwijl zij gedurig aan het echte vaderland

doen denken en ons als met eenen onzichtbaren draad aan de Godheid verbinden, ook onze baan verlichten en ons in staat stellen de strunkelsteenen te vermijden. Gelukkig wie met klare blikken die twee vreugdeteeekens kan gadeslaan, en ze nimmer uit het oog verliest!... Met geloof en liefde, kan men alles beheerschen!’

Ik heb er ernstig over nagedacht en, ja, de verklaring van Elisa is wel de eenigste, die mij waar schijnt. Liefde is geloof. - Het geloof wordt ingestort; ook de liefde maakt zich van ons hart meester, vestigt zich in onze ziel, zonder dat wij weten hoe en waarom. Het geloof brengt de onderwerping mede en het betrouwen: - het zijn de eigenschappen der liefde. Het geloof geeft sterkte, onwankelbaren moed, onverwinnbare verdueligheid. - De liefde besluit in zich dezelfde deugden. - Hoe krachtvol, hoe moedig maakt mij de liefde van Elisa niet, en met welke verdueligheid zou ik voor haar de grootste smarten, de hoogste folteringen willen onderstaan! Wat zou mij kunnen overwinnen, wat zou mij kunnen doen wankelen, zoolang ik mij door de liefde van dien engel versterkt voel! O al de machten der aarde zouden tegen mij kunnen optreden; men zou mijn lichaam aan flarden kunnen trekken, mijne ziel zou niet bezwijken, en de moed zou den laatsten ademtocht overleven om met mijne ziel in de eeuwigheid te vlieden. Mijn lichaam zou vernietigd zijn, doch er zou niets anders geleden hebben. Als de godsdienstmartelaren zou ik stervend lofzangen hebben aangeheven en, in de bovenaardsche wereld, zou ik den lofzang eeuwig blijven voortzingen...

De liefde is tweevoudig. Zij is hemelsch en zij is aardsch en die beide eigenschappen maken haar bestaan uit. Zij kunnen niet gescheiden worden of de liefde is niet volmaakt meer. Het is het eeuwige grondbeginsel, dat men in al het geschapene kan ontwaren.

Stof en eigenschap in de zoogezegde onbezielde lichamen; stof en leven in de planten; stof en geest in de dieren, stof en ziel in den mensch. - Alles komt van den hemel en wordt aan de aarde geschakeld. - Kan de ziel ook het stof heilig maken?... Ik kan er niet aan twijfelen: mijne onbegrensde liefde is er mij de proef van...

Wanneer ik niet in de tegenwoordigheid van Elisa ben, en aan haar

denke, dan leef ik enkel door den geest; dan voel ik, ofschoon alleen, dat mijne ziel zich met die mijner geliefde vereenigt, er zich in gaat versmelten en met hemelschen wellust overgoten wordt. - Dan leef ik enkel in den hemel. - Wanneer ik naast haar gezeten ben, en hare hand in de mijne voel, blijft ook de hemelsche begeestering in mij voortleven; doch, ik kan het niet ontkennen, een tweede gevoel voegt zich bij het eerste. Het is niet enkel meer de ziel van Elisa, waarvan ik het bijzijn gewaar worde; ik zie ook heure aardsche vormen en een tweede onuitsprekelijk genot overstroomt mijne ziel. - Het aanzien van Elisa betovert mij, de aanraking harer fijne hand doet mijne hand beven en mijn bloed sneller door mijne aderen rondvlieten. Het spiegelen mijner oogen in de hare stort als een vuur in mijn hart, dat koesterend en verzachtend is; de woorden, die uit haren mond dringen, zijn mij als eene melodij door hemelsche geesten opgezongen. En dan, wanneer zij hare ranke, zachte leden op de mijne laat rusten, wanneer zij, door het gevoel als ontgeest, haar hoofd op mijnen schouder laat nederglijden, en ik de schuldellooze, de reine kloppingen haars boezems op mijne gloeiende borst gewaar worde wanneer ik, beschroomd en door een heilig verlangen weggevoerd, mijne lippen op haar blanke voorhoofd geplaatst houde; wanneer onze adems zich mengen en onze lokken tegen elkaar ruischen; wanneer ik hare wang tegen mijne wang voele, en wij, in verrukking verslonden, de levenskrachten van het eene lichaam in het andere als voelen overgaan... o, dan is de zaligheid volkomen, dan is de liefde volmaakt, dan bemin ik met ziel en met lichaam!... Dan blijft de hemel mij nog een hemel en de aarde is mij een paradijs geworden!... Neen, neen, nooit heb ik geweten, dat de aarde zulk een geluk bevatte, dat het lichaam zoo kon verzaligd worden!

Vóór dat ik Elisa kende, leefde ik slechts half: nu is mijn leven volmaakt geworden...

XVI.

‘Dat is nu eens verwonderlijk,’ zegde Frederik, terwijl hij op en neder in het vertrek wandelde, ‘dat is nu waarlijk buitengewoon!... Waar mag die drommelsche Frans nu toch blijven? - Gisteren avond, daar wij van de woning van Elisa terugkeerden en mijmerend voort-

stapten, klopt hij mij eensklaps op den arm en zegt: - 'Frederik, ga gij naar het gasthof, ik moet nog eene kleine boodschap verrichten: aanstonds ben ik bij u terug. 'En als de wind verdween hij, zonder mij den tijd tot antwoorden te laten. - Een nacht en een dag zijn verlopen en Frans heeft zich niet opgedaan... - Ik heb het geval aan Elisa en aan hare moeder verteld, en zij hebben mijne achterdocht nog vergroot. - Vriend Frans, dat is niet braaf van uwentwege..'

Frederik ging voort met het vertrek te doorkruisen. 'Dat ik hem ging opzoeken?' vroeg hij zichzelf eenige stonden later. 'Dan,' voegde hij er bij, 'waartoe zou het mij baten? Bevindt hij zich op straat, dan zal hij wel terugkeeren, en het is altoos tijd genoeg om van het ongeluk bewust te worden, indien er hem een ongeluk overkomen is.' En Frederik bleef wederom eenen geruimen tijd sprakeloos. Eindelijk ontstak hij zijne Duitsche pijp, opende het venster, en trachtte den tijd te korten en zijne onrust te verminderen met op straat de voorbijgangers gade te slaan.

Frederik hield zich zoolang met die bezichtiging bezig tot de laatste straal der avondzon achter de kim geweken was, en de duisternis slechts een weinig door de op de kade ontstoken lantaarnlichten onderbroken werd. Dan verliet hij zijne plaats, sloot het venster toe, ontstak eene wassen kaars en liet zich, het hart door onrust gefolterd, in eenen zetel voor de tafel neêrvallen. Daar bleef hij mijmerend zijne pijp voortrooken,

Een lichte klop, die op de deur van het vertrek nederviel, deed den jongeling uit zijne bedenkingen oprijzen, en met opgespannen oog blikte hij naar den ingang. Het was een bediende van het gasthof, die binnentrad. Hij reikte een klein pakje aan den jongeling over, zeggende dat de bode van den post het daar zooeven besteld had. - Met een angstig oog beschouwde Frederik het opschrift, en vermeende het te erkennen. Bij de opening viel hem eerst een brief in het oog en die brief was van zijn' vader; een tweede pakje was nauwkeurig toegezegeld en droeg voor opschrift: *Voor den Heer Frederik; enkele schriften.*

De jongeling begon met den brief zijns vaders te lezen:

Mijn lieve Frederik,

'Wij verheugen ons met te denken, dat uwe gezondheid, sedert de laatste tijding, welke wij van u ontvangen hebben, zich voortdu-

rend versterkt heeft. Wij zouden niet anders willen gelooven; want dan ware de treurigste onrust immer in ons midden. Gij weet genoeg hoezeer wij u verkleefd zijn en wat ons hart voor u gevoelt. Er is in onzen huiselijken kring niets nieuws. De dagen loopen immer af, zooals ze te voren afliepen, uitgenomen dat wij u moeten derven, en dat gemis wordt sterk gevoeld. De kleine Maria is eene groote vreugd in ons huisgezin. - Des avonds inzonderheid wordt er over u gesproken, en dan wordt uw goede vriend Frans ook niet vergeten. Wij danken hem uw behoud, en zullen hem denkelijk ook weldra uwe volle herstelling te danken hebben. Wij wenschen reeds, dat de dag mocht aanbreken, waarop gij in ons midden zult terugkeeren. Dat wil niet zeggen, Frederik, dat wij u daarom aansporen om terug te komen. Neen, blijf zoolang het uwer gezondheid kan voordeelig wezen, en zoolang gij wilt. Als gij tevreden zijt, kunnen wij niet ontevreden wezen.

‘Wat gij ons over de brave lieden zegt, met welke Frans u heeft doen kennis maken, doet ons verlangen ze van naderbij te leeren kennen. Mochten wij eens die hartelijke toegenegenheid en de vriendschap, die men u bewijst, naar waarde beloonen, dat zou ons hart goed doen. Wij wanhopen niet van die brave moeder Klara eens te Antwerpen te zien, en uwe zuster brandt van verlangen om met de teêrhartige dochter kennis te maken en vriendschap aan te knopen.

‘Het hierbijzijnde pakje werd mij door den heer notaris B. besteld. Men vond het in de nalatenschap van den heer Wolfgang, wiens vriend gij waart. Daar er in den uitersten wil van den toonkundige melding van gemaakt wordt, heeft men het zegel ongeschonden gelaten en het mij zoo ter hand gesteld.

‘Ik moet u niet zeggen met wat mij uwe moeder en zuster belasten. Gij kent beider gevoelens en gij weet hoezeer zij u lief hebben. De kleine Maria, ofschoon haar de spraak ontzegd is, gevoelt dat wij u schrijven en doet ons door hare uitdrukking en gebaren genoeg verstaan, dat wij u hare groetenissen moeten toesturen, zoowel als aan den braven vriend Frans.

‘Ik moet u niet spreken van de warme liefde

Uws Vaders,’

R.

Zoodra Frederick het woord Wolfgang gezien had en verstaan dat de bijgaande schriften van den toonkundige kwamen, had hij het overig

van den brief gelezen zonder er den inhoud van te begrijpen. Hij greep het pakje met eene bevende hand vast, legde zijne pijp weg en, terwijl zijn boezem hevig klopte, brak hij het zegel open en las:

‘Datgene wat men het leven noemt, begeeft zich in mij; allengs voel ik het aardsche kleedsel lossen om mijnen geest hangen, en ik voorzie, dat ik het weldra gansch zal voelen nederrijzen. De Wolfgang, zooals de aarde hem kent, zal weldra niet meer bestaan. - De aarde zal zich daar niet om bekreunen. - Eene enkele ziel slechts zal het gemis mijner ziel beweenen, en die ziel zult gij wezen, Frederik. Gij Frederik, die mij een broeder geworden zijt, gij, die mijne ziel verstaan hebt en uwe ziel voor het gevoel niet hebt gesloten gehouden, gij alleen zult aan Wolfgang blijven denken, en wanneer gij mij niet meer naast uwe zijde zult zien, zult gij nog wel soms een verlangen in u voelen oprijzen, om nu en dan eene soort van samenspraak met den ouden vriend, met den ouden broeder aan te knopen. Dan, Frederik, open dan dit schrift, en gij zult er mijne ziel in terugvinden. Wij zullen weder met elkaar leven, en onze zielen zullen in elkaar zich versmelten. - Nu versta ik, dat eene der grootste krachten van den mensch het woord is; het is het beste middel, om de herinnering te ontwakken. Het zal de schakel zijn, die onze wezens aan elkaar zal verbonden houden.

‘Welke vriendschap ik voor u koestere, mijn vriend Frederik, heb ik u nooit kunnen zeggen: de spraak hadde mij zulks niet toegelaten, en wie weet of dit schrift, dat u slechts na mijnen dood zal geworden, het u nog wel duidelijk zal verklaren. - Ik wil thans eenige woorden over u zeggen, mijn vriend, om u te doen verstaan hoe lief gij mij geweest zijt. - Gij zijt jong, Frederik, en er zal een tijd komen - misschien zal hij reeds gekomen zijn, als gij deze woorden zult lezen, - er zal een tijd komen, zeg ik, dat gij de liefde zult kennen. Tusschen de hemelsche zielen, die zich boven de andere verheffen, zult gij eene heilige vrouwenziel aantreffen en, bij het beschouwen van het goddelijk schepsel, zal het u zijn alsof uwe ziel vergroot werd, alsof uw bestaan zich in het oneindige uitstreckte en alsof gij met den geest alles zult kunnen omvademen. - Die schijn zal waarheid wezen, mijn goede Frederik, en uwe ziel zal die wonderbare macht bezitten. Ik heb zulks bij Lydia ondervonden; mocht gij het insgelijks gewaarworden! - En wanneer die stond zal gekomen zijn, daal dan eens in

het binnenste uws harten neder en zie dan hoe sterk uw gevoel is, hoe groot en hoe krachtvol de zachtmoedigheid zal zijn, die in uw hart zal heerschen. - O dan zult gij wenschen het gansche menschedom in uwe armen te mogen vatten, om milde schatten op aller hoofden uit te storten en alles in liefde te omhelzen. Die graad van liefde zal u de maat van mijn gevoel geven en dan zult gij begrijpen, met welke vader- en broederlijke teêrhartigheid ik u bemind heb. - Dan zult gij uitroepen: ‘mijne liefde is oneindig en zoo ook was weleer de liefde van Wolfgang voor Lydia en voor mij!’

‘Ik weet het, Frederik, en gij zult het ook ondervinden: op de wereld gaat de goddelijke liefde, als zij zich tusschen schepsels van verschillende kunne opdoet, met de aardsche liefde gepaard. Zoo ware het mij misschien ook vergaan, indien de stoffelijke Lydia niet zoo vroeg uit de wereld verhuisd ware. Ik heb hare ziel gekend; ik zou ook hare schoone vormen opgemerkt hebben, zoo die vormen langer voor mijne oogen hadden blijven zweven. - Wanneer gij u in zulk een geval bevindt, Frederik, misken dan de aardsche gunsten des hemels niet en, bij de aanbidding der ziel, kunt gij de vereering van het stoffelijke voegen. Het hooge gevoel zal er bij winnen. De zintuigen zijn daartoe en tot niets anders bestemd. De Albestierder heeft het zoo gewild en in zijnen wil vinden wij eene proef zijner goedheid.

‘Wanneer ik mij met den geest in de toekomst verdiepe, wanneer ik mij met het gevoel buiten het nu bestaande plaatse, wanneer ik de gevolgen van het tegenwoordige in het toekomende wil afleiden - dan schijnt alles mij te zeggen, beste Frederik, dat de wegen, welke wij, bij het einde onzer loopbaan, zullen bewandeld hebben, niet volkomen dezelfde kunnen zijn. - Zullen daarom de paden, die gij zult betreden niet zoo goed tot het echte doel leiden? - Dat weet ik niet!... De groote Geest heeft duizend middelen die, aan den mensch onbekend, er niet te min heilig om zijn. Uw leven, broeder, zal misschien meer wereldsch dan het mijne wezen, dat voorzie ik klaar; gij zijt beschikt om meer tusschen het gewoel heen te dringen en zulks zal u denklijk meer gelegenheid geven om het goede te stichten en aan de algemeene zaak der menschheid ook op eene meer stoffelijke wijze mede te werken. Mijn geest was daartoe niet geschikt, ik gevoel het niet dan te wel. Meermalen nochtans heb ik de stem verheven om eenige geheimen aan mijne broeders trachten bloot te leggen. Dan,

mijne stem was denklijk niet krachtig genoeg; want mijne denkwijzen werden niet begrepen en spot, laffe hoon en vernedering werden mijne belooning. Dit onthaal deed wel geenen haat in mijn hart oprijzen; doch ik werd schuw, mijn moed verzwakte meer dan eens en ik verwijderde mij van het gewoel. - Die verwijdering ware eene misdaad geweest, indien ik mij in de afgezonderdheid werkeloos gedragen hadde, en mijne ziel ware met eene eeuwige onrust geslagen geworden, zoo ik u, mijn goede Frederik, niet ontmoet hadde en daarbij de gelegenheid gevonden, om de gevoelens mijner ziel uit te storten en de schatten mede te deelen, welke in mijn binnenste opgesloten lagen. In u, broeder, heb ik getracht mijne ziel voort te planten; gij hebt mijne begrippen overgenomen, ik heb getracht, neen, ik heb u waarlijk tot het beseffen der waarde van het hooge gevoel opgeleid en ik mag thans gerust het stoffelijke kleed afwerpen; want mijn leven is niet nutteloos geweest en ik heb mijne hooge zending volbracht!

‘Ik heb het u gezegd, mijn liefste broeder, gij zijt bestemd om u, ten minste voor eenigen tijd, in het gedrang der wereld te bevinden! Het is eene ruwe taak, die u opgelegd is; doch gij zult die taak volvoeren; ik ben er van verzekerd. Als een heilige geneesheer zult gij tusschen uwe kranke broeders wandelen; zalvend zullen uwe handen zich uitreiken en balsemend zal het woord uws zaligen monds wezen. Gij zult een priester van den Allerhoogste zijn en uwe godsdienst zal de ware godsdienst wezen, die op de liefde der menschheid gebouwd is. Voor het uitwendig zal niets uwen heerschenden toestand aanduiden; doch wees er verzekerd van, Frederik, en geloof het zonder hoogmoed, gij zult eenen grooten voortgang aan de echte beschaving doen maken, die in de verzachting des harten en in de ontwikkeling van het zuivere gevoel gelegen is. Uwe medemensen zullen u niet erkennen, men zal u geene eer bewijzen, geene gedenkzuilen oprichten; maar uw woord zal zich in de harten vestigen, uw geheugen zal in de onsterfelijke zielen bewaard worden, en tot het einde der wereld zult gij in de uitverkorenen voortleven. Uwe ziel zal rijp uit deze wereld scheiden en in andere zielen de rijpheid hebben doen ontwaken.

‘Zwaar, ijsselijk zwaar zal uw strijd wezen, o broeder; want de maatschappij bezit de kracht der roerloosheid; doch uw strijd zal niet lang duren. Weet gij, vriend, wat de maatschappij is? Weet gij, dat de geest des kwaads zijnen adem reeds duizenden jaren over den aardbodem geblazen en het kwaad en de verblindheid over alles

geworpen heeft? Open uwe oogen en zie wat de wereld, wat de maatschappij is!...

‘Ziet gij daar die ontzaglijke menigte op den aardbol wemelen en door elkaar rusteloos zwerven? Het zijn de schepselen, aan wie men den naam van menschen gegeven heeft. Eenigermate verschillend van buitenvorm leeft in allen eene ziel, die van den grooten geest uitstraalt, en voor Hem, die boven de aarde verheven is, zijn allen dezelfde. De menigten blijven bij elkaar omdat zij van elkander afhangen. Geen mensch is onafhankelijk in de wereld: de Albeschikker heeft het aldus gewild.

‘De meeste der menschen zijn zwak van natuur, zwak van gevoel en daarom moeten zij beheerscht worden... Twee machten verheffen zich overal waar eene maatschappij bestaat; de stoffelijke macht en de geestelijke. - Soms bevindt zich die dubbele macht in dezelfde handen. Die grondstelling moet zoo zijn; doch eilaas! zelden wordt de macht goed uitgeoefend. Diegenen, welke de leiders van de menigte moeten zijn en die ze op de rechte baan zouden moeten doen wandelen, zijn de eerste om de doling voor te staan en de verblindheid, de duisternis op de aarde te laten heerschen. Sterk genoeg om de anderen te bestieren, zijn zij het bijna nooit om zich zelve in den toom te houden. - Wat is de menschelijke rechtvaardigheid, wat is de menschelijke deugd geworden? Daar zitten zij, die de macht in handen hebben, om het goed te beloonen en het kwaad te straffen en zij beloonen het goede nooit en straffen zelden het kwaad. Zij zwieren soms het wrekende zwaard rond en dan treffen zij blindelings wie hun te voren komt. En dat noemen zij de rechtvaardigheid uitoefenen!....

‘Eilaas! alles in de maatschappij berust op het vleeschelijk genot en de maat van dit genot hangt af van het min of meer bezitten van een metaal, waarvoor alles te koop gesteld wordt. Om stoffelijke schatten te bezitten, doet men alles wat uitvoerbaar is: de ondeugd met gouden stukken bekleed, wordt voor geen slecht meer erkend, en wanneer de deugd zich in rein gewaad voordoet, mag zij ongezien voorbij treden. Niemand zal zich geweerdigen er eenen blik op te werpen.

‘Van tijd tot tijd zijn er mannen opgestaan, die, de ziel gefolterd voelende, bij het beschouwen der alomheerschende onrechtvaardigheid, de stem hebben verheven en den volken in eene brandende taal hebben toegeroepen, dat het oogenblik gekomen was, om de slavenboeien

af te werpen, de gelijkheid in de maatschappij in te voeren en ter neder te slagen wie op zijne broeders wilde drukken en, zonder werken, de vruchten van den algemeenen arbeid wilde smaken. Men heeft die pogingen als dwaasheid aanschouwd: smaad en verachting zijn de belooning van de verhevenste geesten geworden, en rampzalig waren de dagen huns bitteren levens. Die martelaren nochtans hebben niet vergeefs geleden. De woorden uit hunnen mond gevallen, terwijl de heilige geestdrift hunne zielen vervoerde, zijn niet gansch onnuttig geweest, en de kleine verbeteringen, welke men allengs in de maatschappij heeft zien geboren worden, zijn door hen voorbereid geweest, heeft men aan hen te danken. Kristus predikte weleer de gelijkheid der menschen, en doemde het bestaan der slaven. Achttien honderd jaren zijn er verlopen, en gedurende dien tijd is het getal der slaven allengs verminderd, en aan onze eeuw zal het slechts vergund wezen, het onnatuurlijk gebruik gansch en geheel te zien ophouden. Dit voorbeeld is ontmoedigend; doch moet de wanhoop in onze ziel bevechten.

‘Weet gij, vriend Frederik, waarom de pogingen der meest bevoorrechte geesten immer zoo weinig voordeel hebben opgeleverd? Weet gij waarom de menigte zoo weinig nut uit hunne verhevne lessen heeft getrokken? Is het niet omdat die uitverkorene profeten niet goed hebben geweten, welke middelen zij moesten gebruiken, om tot het hooge doel te geraken? Ik zou wel geneigd zijn zulks te gelooven; want wanneer ik de schriften der meesten naga, zie ik weldra dat zij zich hoofdzakelijk aan het stof verkleefd hebben. Zij wilden den mensch, door het toonen van het stoffelijke genot, tot de beschaving der ziel opleiden; zij wilden beginnen met iets, dat het einde, het gevolg der werking slechts kan wezen; zij spraken van het doel, zonder het middel, om tot dit doel te geraken, in het werk te stellen. Waarom volgden zij niet het voorbeeld van dien waarlijk goddelijken leermeester, van Kristus, die zegde, zich met het stoffelijke niet te bekommeren en alleen de aandacht op de ziel gevestigd te houden? De vader, die in de bovenwereld woont, geeft het voedsel en de kleeding aan de vogelen der lucht en aan de dieren der aarde; hij zal ook den mensch niet ledig en naakt laten. De mensch voedt zich niet alleen met spijs en drank, hem behoeft ook zielenvoedsel en zonder dit laatste kan zijn leven geen bestaan genoemd worden. Mijn rijk is van deze wereld niet, zegde nog de geestelijke leeraar, en hij wilde er mede besluiten, dat hij geene aardsche geneneliten, geen stoffelijk

genot kwam beloven; dat de vreugden, die hij aankondigde in een ander oord slechts te vinden waren, en dat men er slechts hier eenen voorsmaak kon van proeven... Beschouw den ganschen levensloop van Kristus en gij zult zien, dat het eene gedurige onderdrukking van het vleesch is. Bij zijne geboorte is hij arm en naakt en lijdt hij de strenge koude; kind zijnde, is hij reeds in vluchting en lijdt hij de droevige vermoeienissen eener langdurige reize; man geworden, kastijdt hij zijn lichaam door vasten en boetplegen, en wanneer hij, in onophoudende vermoeienissen, zijn land doorkruist heeft om zijne zachte zielenleer te verkondigen, geeft hij zich in de handen zijner vijanden, en zijn lichaam ondergaat de zwaarste martelingen - en nu is het oogenblik van de verlossing des geestes gekomen; nu is de ziel van alles gezuiverd en de zegepraal is op het lichaam behaald.

‘Waarom volgen wij zooveel mogelijk dit hooge voorbeeld niet? Waarom vergeten wij het lichaam niet, waarom onderdrukken wij het niet, om zoo den geest vrij te maken en hem onbedwongen zijne hooge vlucht te laten nemen? Waarom blijven wij immer aan het stof verkleefd? Waarom willen wij een genot beloven, dat zou moeten versmaad worden? Met een woord, waarom stellen wij immer het lichaam boven de ziel? - Ziedaar waaraan de grootste geesten zich immer gestooten hebben, en waardoor zij den spoedigen voortgang der zielenbeschaving hebben belet!...

‘Dat u die korte schildering, welke ik u van de wereld geef, mijn lieve Frederik, niet verwondere en nog minder ontmoedige. Gij weet het; want wij hebben er reeds andermaal over gesproken: het leven op de aarde is eene beproeving; en het rijk des menschen is van deze wereld niet. De aarde is eene plaats, waar onze zielen moeten gefolterd worden en door de foltering gezuiverd om, zoo eindelijk weerdig te worden van, in schooner oord verplaatst, het eeuwige geluk te kunnen smaken en beseffen. Zoolang de mensch naar het aardsche geluk zal willen streven, zoolang zal hij zich bedrogen vinden en verdolen; zoo dikwijls hij op het stof zal bouwen, zoo dikwijls ook zal hij de gedenkteekens, die hij oprecht, zien instorten, en geene voldoening zonder bitteren nasmaak zal hij kunnen genieten. Wat aan de aarde gehecht is, moet ongelukkig zijn...

‘Gij, Frederik, zijt een uitverkoren Gods. Gij hebt bijna uwe zielenloopbaan voltrokken en gij zijt tot die hoogte gekomen, van waar gij, om zoo te zeggen, met de hand aan den hemel kunt reiken. Behoud u

op die zalige hoogte, mijn teêrgeliefde broeder; doch blijf niet werkeloos. Reik ook uwe handen tot uwe broeders, en wanneer gij van die wezens ontmoet, welke van het hooge besef, van het zuivere gevoel verstoken zijn, o heb dan medelijden met hen, ondersteun ze op hunne akelige baan, en denk, dat zij nog zware smarten zullen moeten onderstaan, vooraleer zij de verlichting zullen bereikt hebben. Het is u een heilige plicht hun den waren weg te toonen, die naar het einde van het ballingschap leidt en hen tot den ingang van het eeuwig geluk moet brengen. Gedenk immer, dat al de zielen, al de geesten uit de alomvattende ziel, uit den alles beheerschenden geest uitstralen, en dus alle heilig zijn. Als gij die overtuiging zult bezitten, zult gij medoogend en weldoende wezen en den naam van heilige verdienen. Dan ook zult gij allengs het hemelsche licht beter ontwaren en dichter bij het rijk Gods naderen. Het goed, dat gij aan uwe broeders toebrenge, is aan God gedaan; want hij woont in hen, en hij zal u daarvoor de belooning schenken...

‘Terwijl ik deze woorden hier nederschrijf, vriend Frederik, zien wij elkander nog dagelijks. Dagelijks vermengen zich onze zielen en wij leven eenige stonden door het gevoel vereenigd, in de bovenaardsche wereld. o Gij zult het wel bemerkt hebben, hoe ik soms eenen treurigen blik op u laat nedervallen, u eenige stonden met de grootste aandacht beschouwe, en dan uwe hand druk, en rechtsta om de tranen te verbergen, die bereid zijn over mijne wangen te rollen. o Frederik, het is dat ik alsdan aan mijnen naderenden lichamelijken dood denke en ten zelfden tijd gevoele, dat wij gaan gescheiden worden. O waarom toch mogen onze levensbanen niet gelijktijdig ten einde loopen? Waarom moet onze verkleefdheid door den dood gebroken worden? Waarom mag ik mijnen levenstijd tot bij uw sterfuur niet uitrekken, om dan gezamentlijk, als twee boezemvrienden, deze wereld te verlaten en te gaan aanlanden, daar waar Lydia ons wacht, om ons in de eeuwige onfeilbare zielenwereld binnen te leiden? Waarom toch is het ons niet beschikt van, te zamen en op denzelfden stond, den eersten blik der ziel op de gelukzaligheid te slaan en het rijk van het eeuwige hooge gevoel binnen te treden! Waarom mogen onze zielen zich niet te gelijk in de Godheid versmelten en in haar het eeuwig leven aanvangen!...

‘o Vriend, gisteren heb ik eenen voorsmaak van het eeuwige zielengenot mogen hebben. Ik wil er u eene schets van geven. Doch

bedenk, wanneer gij dit lezen zult, hoe moeilijk het is, om niet te zeggen onmogelijk, de onzichtbare dingen met stoffelijke kleuren af te schilderen; hoe moeilijk het is het gevoel, het hemelsch gevoel in woorden te kennen te geven, en u te doen begrijpen, wat voor een stoffelijk oog onzichtbaar is, wat boven het stoffelijk besef gaat en waar de ziel slechts alleen deel kan aan hebben... Doch ja, gij zult mij begrijpen, Frederik; want onze gevoelens weten zich te versmelten, en als gij mijne woorden zult gehoord hebben, dan zult gij ze in afgetrokkenheid nadenken; weldra zal het aardsche voor uwe oogen verdwijnen; uw geest zal de ruime hemelbaan kiezen, en gij zult niet alleen door herinnering, maar ook in eenigermate wezenlijk voelen en zien wat ik gevoeld en gezien heb. - Luister dan eerst, Frederik, en denk dan mijne gezegden na.

‘Nauwelijks hadt gij mij gisteren verlaten of ik begaf mij voor mijne piano - en, bij herinnering, speelde ik de arias, welke van Lydia, toen zij nog op aarde leefde, het meest geliefkoosd werden. Lang bleef het spel duren en het eindigde slechts, wanneer ik eensklaps het hemelsche schepsel naast mijne zijde zag staan en haren arm zachtjes om mijnen hals geklemd voelde. In onze gewoonlijke spraak, die zeker voor geen menschelijk oor vatbaar is, zegde ik:

- ‘Mijne lieve zuster!’ Doch meer kon mijn mond niet uitbrengen. Ik vestigde mijne blikken in de oogen van de goddelijke maget en het scheen mij alsof wij op dit oogenblik tot een zelfde wezen gevormd wierden en nauwer aan elkaar verbonden waren dan wij het ooit, tijdens het sterfelijk leven van Lydia, waren geweest. Ik stond van mijnen stoel recht en beiden wandelden of liever zweefden wij eenige stonden door het vertrek. Onze zielensamspraak liep eenen geruimen tijd over u, mijn goede Frederik, en indien ik mijne zuster goed verstaan heb, wilde zij ook, wanneer ik van de aarde zou weggenomen zijn, een wakend oog op u blijven houden. Dus wie weet of gij haar nog niet zien zult?...

‘Dan herinnerden wij ons de dagen, welke wij, kommerloos en in het heilige gevoel verslonden, weleer in bovenaardsch genot zagen wegvlieten. De kleinste omstandigheden onzes levens schoten ons te binnen en wij smaakten op nieuw hetzelfde genoegen, dat wij weleer genoten hadden. Ik herinnerde mij den stond, waarop ik mijne zuster voor de eerste maal gezien had; ik herinnerde mij de wandelingen, welke wij in den tuin weleer deden, de woorden, die daar gewisseld

werden; dan de stonden aan de toonkunst toegewijd en de gevoelens, welke op die oogenblikken onze ziel overstroomden. Ik herdacht het verscheiden mijner zuster, en zoo liep verder het overige mijns levens voor mijne oogen af. Toen wij in onze herinneringen tot het tegenwoordig oogenblik gekomen waren, voelde ik eensklaps als een nevelkleed van voor mijne oogen wegrukken, en mijne blikken staarden op dingen, die mijn geest nog nooit in de verbeelding gezien had.

‘De aarde, de wereld was voor mij verdwenen. In de armen mijner zuster gestrengeld, vloog ik door het wijde hemelruin, en wij bleven immer, altijd klimmen. Allengs werd de lucht zuiverder en min klammig; ook het licht vermeerderde allengs en eene zachte warmte omringde mijn lichaam. Duizenden geuren, waarvan ik mij op aarde nimmer een gedacht had kunnen vormen, streelden zachtjes mijne zintuigen, en in de lucht zweefde eene harmonij, waarbij de schoonste aardsche muziek als eene vereeniging van wangeluid mocht gerekend worden. Als op eene zee van weelde gewiegeld, bleven wij eenigen tijd in die zalige streek rondzwerven. Dan voelde ik mij eensklaps weder door mijne zuster vaster in de armen klemmen en wij hernamen onze vaart en begonnen op nieuw hooger te klimmen. Na eenigen tijd was het mij gemakkelijk te beseffen, dat wij weder een ander oord genaakten: ik voelde zulks aan het zachte onbegrensde genot, dat zich van mijne ziel meester maakte, en aan het hoogere gevoel, dat zich bij mijne geliefde zuster opdeed. - Het was zoo; want eensklaps werden wij als in eene zee van licht gestort. Wat wij tot hiertoe gezien hadden scheen ons duister in vergelijking met het oord, waar wij ons thans bevonden, en dat de oorsprong zelve van het licht was. - Wij waren het onbegrensde rijk van liet hooge gevoel binnengetreden. Wij waren aan het middenpunt van waar de Almachtige uitstraalt, wij waren aan den oorsprong en het einde van alles!... Op dit zalig oogenblik voelde ik mijne ziel in de ziel des Almogenden versmelten, en wat ik gewaar werd, wat ik zag, wat ik voelde, kan niet beschreven worden, kan door geene menschentong worden uitgesproken. Hier begreep ik nu, hier zag ik wat de eeuwigheid is. - De tijd bestond voor mij niet meer; wat van den beginne der wereld is voorgevallen, wat op dien stond op aarde gebeurde, wat verder in de toekomst te gebeuren staat, verhief zich daar onveranderlijk voor mijne oogen en met eenen enkelen blik kon ik het alles beschouwen.

‘Er bestond daar geene gebeurtenis, geen verleden, geene toekomst: alles was! De natuur had slechts één wezen!

‘o Frederik! Frederik! hier zag ik nu, hoe zwak de menschelijke geest is en hoe weinig zijn oordeel is te schatten! Hier zag ik het zwakke, het ontoereikende van 's menschen brein, van zijne zintuigen, en ik leerde ten zelfden tijd de weerde der ziel kennen, wanneer zij, van het aardsche kleedsel verlost, het ballingschap der wereld verlaten heeft, en tot haren oorsprong, tot haar echte leven is teruggekeerd... Hoe weinig achtte ik op dit oogenblik wat men op de aarde het gezond verstand noemt, en welken blik, vol medelijden, sloeg ik niet op diegenen, welke zich van hoogmoed opblazen, omdat zij zich inbeelden de tolken der zoogezegde wetenschappen en kunsten te wezen. Zij, tolken der wetenschappen! Zij, kunstenaars! Eilaas! verblindheid! Wat is hunne wetenschap bij het hooge bovenaardsche besef? - IJdele woorden. - Wat is hunne kunst bij hetgeen in het rijk des hoogen gevoels te zien is? - Armzalige nabootsing van het stof!... De toonkunde, de verhevenste der menschelijke kunsten is wangeluid op aarde, en kan zelfs geen gedacht geven van de harmonij, die in het bovenaardsche heerscht. - Zich vernederen, zich zoo diep mogelijk vernederen, ziedaar de plicht van den menschelijken geest; ziedaar het eenige middel om de ziel te verheffen en buiten het ijdle te klimmen!

‘Wat kan ik u verder zeggen, mijn lieve broeder Frederik! Kan ik thans op aarde teruggedaald, u op eene menschelijke wijze afschilderen, wat de ziel, van het stof ontdaan, alleen kan gevoelen, en dat met geene stoffelijke dingen kan vergeleken worden? Kan ik u zeggen, wat ik, in de Godheid versmolten, gezien en gevoeld heb! Kunnen onze aardsche oogen, die, om iets te kunnen zien, noodig hebben zich op een voorwerp te vestigen, eene uitgestrektheid zonder horizont beschouwen? Kunnen onze stoffelijke handen die, om over de eigenschappen van iets te oordeelen, dit iets moeten aanraken, in de onmeetbare vlakke tasten en het alles voelen en leeren kennen? Kunnen onze armen, die slechts eenige palmen lang zijn, de gansche wereld omvademen? Kunnen onze voeten, welke ons dienen om aan de aarde vast te kleven, ons oplichten en ons toelaten om als een arend het onmeetbare ruim te doorklieven? Kan onze stem de stem des donders beheerschen? Is het licht van onzen oogappel heller dan het sissende vuur des bliksems? Kunnen wij op aarde de schuimende baren der zee

doen achteruit vluchten? Kunnen wij de winden breken en ze beletten ons te omvangen? O neen! op aarde kunnen wij dit niet! Maar in hooger oord herplaatst, tot het rijk van het hooge gevoel opgeklommen, zijn al die reuzenwerken slechts kinderspelen in onze oogen, en zij kunnen niet in vergelijking gebracht worden met de macht, waarmede onze ziel omkleed is! - Dan, die ontzaglijke macht is niet de grootste eigenschap der gelukzaligheid. O neen! er is iets, dat veel grooter is, en waarvoor alle stoffelijke machten als eene schaduw moeten verdwijnen. Het is de macht der heilige, alles beheerschende, alomvattende liefde! Het is de mededeeling van dit kenmerk der eeuwige Godheid, dat in de zielen gestort wordt en waardoor zij van het leven der Godheid leven...

‘Neen, Frederik, het is den mensch niet mogelijk te beseffen, wat de liefde van den Almachtige zeggen wil. Een enkele blik van liefde uit God gestraald, zou de levenskracht in duizenden werelden kunnen doen vlieten en milioenen wezens kunnen doen ontstaan. Een aandenken der Godheid voor een der schepselen is sterk genoeg, om dat schepsel in verlangen te doen sterven en deszelfs ziel op eens tot de Godheid te doen snellen, met eene vlugheid, die al wat wij op aarde spoedig mogen noemen, te boven gaat... Ik kan u daarover niets meer zeggen, Frederik, want de taal der wereld is ontoereikend. Het gevoel kan ons iets, doch slechts een schemer van dit alles doen ontwaren. Wanneer ik mijne oogen voor het aardsche toesluite, mijnen geest in bespiegeling verhef, den vrijen toom aan mijn gevoel geve, dan kan ik mij nog slechts herinneren wat ik, op die zalige reize, met Lydia gezien en gevoeld heb; doch, ik ben er niet dan te zeer van overtuigd, al wat ik mij nog te binnen breng, is slechts een schemer van het hooge licht, waarin ik, gedurende eenige stonden, geleefd heb; het is zelfs geene flauwe herspiegeling... Denk dan of mijne woorden tegen het wezenlijke kunnen opwegen! Denk dan, hoe onbeddruind het verhaal is, zoo men de zaken in de volle uitgestrektheid gevoeld heeft!...

‘Wanneer ik mij met Lydia op de aarde terug bevond, bleven wij nog eenen geruimen tijd met elkaar. Wij spraken over mijnen aanstaanden dood, en had ik daar ook reeds lang naar gehaakt, ten einde voor altijd met mijne hemelsche zuster vereenigd te wezen, thans werd mijn verlangen zoo brandend, dat ik dacht op denzelfden stond van mijne aardsche banden verlost te worden. - Doch zulks was de wil van den Albeschikker niet: mijne dagen waren geteld en zij

moesten tot den laatsten afloopen. Mijne aardsche plicht was niet ten volle vervuld, mijn wereldsche strijd was nog niet uitgestreden. Er was nog iets, dat mij aan het stof verkleefd hield, Frederik: ik had u mijne laatste woorden nog niet gezegd! De liefde, welke de Algoede in mijne ziel gestort heeft, is nog niet uitgeput en kan op de were'd nog goed stichten... Voor u, Frederik, voor u en voor Lydia zullen mijne laatste gedachten wezen. Als binnen kort het einde mijns ballingschaps zal aanbreken, als ik op mijn doodbed zal uitgestrekt liggen en de laatste strijd tusschen ziel en lichaam zich zal opdoen, dan zult gij bij mij wezen; dan zal ik aan de eene zijde mijne zuster Lydia ontwaren, en in haar bijzijn zal ik moed en kracht putten, om zegepralend den stond van scheiding te doorworstelen en u stervend nog moedig toe te spreken, en uwe droefheid te verzachten. - Ik wacht dien stond met ongeduld af!...

‘En nu, mijn brave Frederik, mijn geliefde broeder, nu vraag ik u de gedachtenis van uwen teerhartigen vriend in uwen boezem te bewaren. Denk dat het vaarwel, welk ik u stervend zal hebben toegesproken, geen eeuwig vaarwel is, dat wij slechts tijdelijk zullen gescheiden blijven, en dat, indien de Algoede het mij toelaat, ik op uwe ziel zal blijven waken. - Werd mij de hooge gunst niet vergund, om soms zichtbaar aan uwe zijde te verschijnen, neem dan van tijd tot tijd dit schrift eens in handen en, hoe zwak het ook zij, zal het u toch levendig uwen vriend te binnen brengen, en wanneer gij dan de herinnering wilt te baat roepen en u eenige stonden aan de ingetogenheid overheven, zult gij weldra het bijzijn van mijnen geest gewaar worden en den vorigen Wolfgang hervinden. - Wij zullen dan nog, zooals weleer te zamen de stoffelijke wereld verlaten en in het ruime gebied van het gevoel vliegen, en er nieuwe krachten voor uwe ziel gaan opdoen. Wie weet of het mij ook niet eens zal toegelaten worden, uw geleider in het hooge rijk te wezen, en u eenen voorsmaak te doen erlangen van het hooge genot, dat u na dit brooze leven te wachten staat, en welk ik weldra zal verkregen hebben.

‘Het gevoel, broeder, het hooge gevoel, ziedaar het eenige wat gij in 't zicht moet houden. Het is alleen bekwaam om u op de wereld vreugde te doen smaken, waar geene bittere gal zal bij gemengd wezen, en om u later, rein en zuiver, tot God te doen opklimmen en u met ons in hem te versmelten! Het gevoel, Frederik, ik heb het u reeds gezegd, doch kan het niet te dikwijls herhalen, het gevoel is de

keten, waarmede wij op aarde aan God verbonden blijven, het is de grootste eigenschap der ziel, of om beter te spreken, het is de ziel zelve! Het gevoel alleen kan ons op de wereld heilig maken en ons tot de weerdigheid verheffen, om, na het ballingschap, ons weder tot God te leiden, waaruit het zijnen oorsprong genomen heeft!...'

Hier eindigde het schrift van Wolfgang. - Frederik plaatste het voor zich op de tafel en, wat te verwonderen was, reeds van de beschrijving, welke Wolfgang van zijne verplaatsing met Lydia in de bovenaardsche wereld gedaan had, had Frederik de oogen toegesloten en toch zichtbaar blijven voortlezen. Thans ook nog bleven zijne oogappels met de fijne wimpers bedekt, en op zijn wezen stond eene uitdrukking geprent, welke buitengewoon en onbegrijpelijk voorkwam. Hij kruiste stilzwijgend de handen op de borst en bleef onroerbaar in zijnen zetel rusten. Twee uren lang was hij in die houding, zonder dat zich eenige verandering in zijne wezenstrekken opdeed. Dan stond hij uit zijnen zetel recht en begon met op en neêr in het vertrek te wandelen, zonder nogtans de oogschelen op te lichten. Wanneer hij zoo eenigen tijd gewandeld had, ging hij zijnen zetel terug vinden en herplaatste zich in zijne eerste houding. Thans ontsloot zich zijnen mond en met eene zachte stem, doch op eenen toon, die hem gansch ongewoon was, zegde hij:

'Ja, hoe meer ik er op nadenk, hoe dieper ook ik de overtuiging in mijne ziel voel doordringen. De Godheid, ja, is één... en zij is alles... zij is oneindig in haar wezen en in haar bestaan... zij is en zij kan niet anders dan algemeen in hare eenheid wezen. Die eenheid overheerscht, bestiert alles, leeft, werkt in alles... is alles... Niets is buiten de Godheid... En de grootste eigenschap van de Godheid?... Zij is, ja, zooals Wolfgang het wel zegt, zij is de oneindige liefde, die alles doet gevoelen, die alles doet leven, wier macht onberekenbaar, wier heiligheid onschatbaar is... En de mensch! Wat is de mensch in aanzien van den Albestierder? - Eene nietige zaak, en een verheven schepsel. Nietig, indien men zijnen stoffelijken vorm beschouwt, wiens schoonheid toch ook van den Almogende uitstraalt; verheven, indien men het gevoel, dat in hem heerscht, nadenkt, indien men de ziel beschouwt, die slechts een straal der Godheid is en wiens krachten oneindig, onberekenbaar als de Godheid zelve is... Langs die

laatste zijde waargenomen, is niemand der schepselen buiten de Godheid; doch ook niemand is in haar... Allen leven wij van een leven, dat ons eigen is; doch wij vereenigen ons met de Godheid... En het kan niet anders; want alle leven straalt uit haar... De Godheid is het onbepaalde wezen en de mensch is de onbepaalde beeltenis van die Godheid... In den mensch en door den mensch wordt de Godheid voor ons zichtbaar en door het zuivere hooge gevoel wordt zij voor ons tastbaar... Zoolang wij op aarde verblijven, is de Almacht slechts als door een nevelkleed voor onze oogen zichtbaar: eens van het stof ontdaan, zullen wij den boven alles verheven geest met onzen geest beschouwen. Meer nog: wij zullen dien geest voelen, wij zullen ons met dien geest vereenigen... Wij zullen er in versmelten, zooals Wolfgang te recht zich uitdrukt...'

Gedurende eenige stonden werd de stem van Frederik overstaanbaar. Eindelijk ging hij weêr luidsprekend voort:

'Wat geschiedt er wanneer de zielen zich op aarde vereenzelvigen - want zoo heette het mijn goede Wolfgang, - en wanneer zij te zamen voelen?... Dan vergroot ongetwijfeld hare macht; de gezichteinder des geestes breidt zich op eene wonderbare wijze uit; zij zijn bekwaam om groote dingen te verrichten; want het gedeelte der Godheid, dat in beide woont, is tot een grooter geheel versmolten, en zij leven meer in God, bezitten zijne kracht in eenen hooger grad, en bevinden zich dichter bij het rijk van het hooge gevoel, waar de wil als eene daad mag worden beschouwd, waar het woord onmogelijkheid, dat ons op de wereld zoo dikwijls in de ooren klinkt, een onzin moet genoemd worden... - O ja, Wolfgang, wanneer zal ik ook in den schoot der Almacht verslonden liggen! Wanneer zal mijne ballingschap eindigen!.. Neen, niet zoodra zal die eindigen... Mijne ziel zal moeds genoeg bezitten; want zij zal door uwe ziel beschenen worden... en er bestaat nog eene ziel,.. uitverkorene ziel, waarmede zij zich vereenzelvigd heeft!... O ik mag, ik kan de Godheid slechts danken!...'

In dusdanige afgebrokene alleenspraak bleef Frederik voortgaan, uitgenomen dat hij, eenige stonden later, den naam van zijnen vriend Frans eenige keeren van zijne lippen liet rollen, en er, bij dit uitspreken, eene lichte rilling zijne leden schokte. Verder bleef hij in dezelfde houding in zijnen zetel zitten en zijne oogen openden zich niet.

XVII.

Des anderdaags 's morgens zat Frederik nog altijd in dezelfde houding, welke hij na de lezing van het schrift van Wolfgang had aangenomen. Zijne oogen waren nog immer toegesloten en hij had er niet aan gedacht dien nacht op zijne legerstede door te brengen.

Wat den kunstschilder betreft, deze had zich nog niet terug bij zijnen vriend in het gasthof aangeboden.

Toen de zon reeds eenige uren in den helderen hemel schitterde, stond Frederik uit zijnen zetel recht, nam zijnen hoed en verliet het gasthof. Als een droomend mensch ging hij langs de straten van Dusseldorf en, ofschoon zijne oogen gesloten bleven, was hij echter in zijnen gang niet belemmerd en koos den dichtsten weg, om zich naar de woning van Elisa te begeven.

Voor al wie een aandachtig oog op den jongeling hadde geslagen, ware dezes toestand denkelijk zeer raadselachtig voorgekomen en men hadde zich gemakkelijk overtuigd, dat hij in eenen buitengewonen staat verkeerde. Zoo was het ook: - de zenuwkwaal had Frederik nog niet verlaten.

De twee vrouwen waren juist bezig met het ontbijt te nuttigen, toen de jongeling, als een verschijnsel, in het vertrek stapte. Elisa voelde zich pijnlijk in het hart getroffen, wanneer zij het bleeke wezen haars geliefden beschouwde, dat, door het toesluiten der oogen, als het ware, een doodsch voorkomen had gekregen. Vrouw Klara was niet min beangst bij het zien van Frederik, en ijlings opstaande, bood zij hem eenen zetel aan, hem ten zelfden tijd vragende wat hem overkomen was.

‘Neem geene acht, mevrouw,’ antwoordde Frederik op eenen toon, die der twee vrouwen buitengewoon in de ooren klonk. ‘Neem geene acht!’ herhaalde hij en liet zich, bij de tafel op eenen zetel, neêrvallen.

‘Maar, heer Frederik,’ hernam Klara, ‘er is iets buitengewoons aan u! Wat is er gebeurd?’

‘Er is niets gebeurd, mevrouw; wat zou er gebeuren?’

‘Is uw vriend Frans al terug?’

‘Hij zal straks komen.’

‘Hebt gij hem reeds gezien?’

‘Neen; maar ik zeg u dat hij komen zal.’

‘Waarom houdt gij zoo de oogen gesloten, heer Frederik?’

‘De oogen gesloten, mevrouw? Gij misgist u; ik zie zoo klaar als iemand.’

‘Maar uwe oogen?...’

Frederik antwoordde niet; doch als om te toonen, dat hij het gezicht niet verloren had, nam hij een der porceleinen kopjes, die op tafel stonden, schonk het vol thee en begon met de twee vrouwen te ontbijten.

Eene doodsche stilte heerschte, gedurende eenige stonden, in het vertrek. Eindelijk stond vrouw Klara stil van haren zetel recht en stapte, zonder iets te zeggen, de kamer uit.

‘Brave vrouw,’ zegde Frederik, ‘zij denkt dat ik krank ben en gaat bevel geven den dokter te roepen...’

‘Maar, goede vriend,’ sprak Elisa, ‘ik weet niet wat ik in u opmerk: gij zijt gansch ontsteld; uw toestand is buitengewoon...’

‘En gij ook, Elisa,’ zuchtte de jongeling, ‘gij ook ziet buitengewone dingen... O stel u dan toch gerust, ik bid u; ik heb niets, dat mij smart; ik voel mij sterk en vol leven. Nimmer nog voelde ik zulk een warm vuur mijne aders doorvloeien en mijne oogen, die uwe moeder zegt gesloten te zijn, zijn op dit oogenblik met eene zichtkunde bedeed, die mij, om zoo te zeggen, toelaat de voorwerpen te doordringen...’

‘Arme Frederik,’ zuchtte Elisa, ‘mijn arme vriend!’

‘Zeg liever: gelukkige Frederik, mijne liefste!’ antwoordde de jongeling, de hand des meisjes grijpende en ze zachtjes drukkende. ‘Ja,’ hernam hij, ‘zeg liever, dat ik de zaligste der stervelingen ben, daar uwe ziel mijne ziel verstaan heeft en onze harten aan elkaar voor eeuwig zijn verbonden. Zeg, wie mensch mag zich op een geluk zooals het mijne beroemen; wie heeft zooals ik eene Elisa?... Het is schoon, het is zalig in het rijk der Godheid te wonen en te leven; doch, zonder u, mijne liefste, ware mij die woon eene ballingschap en indien ik er mij niet met u mocht bevinden, zou ik den Almachtige bidden liever mijne ziel te vernietigen...’

‘Verdwaal niet in die gedachten, mijn goede vriend; gij weet, ik heb het u reeds andermaal gezegd, zij zijn uwen geest nadeelig...’

‘Wat zegt gij, Elisa? Aan u denken zou mij schadelijk wezen! Maar weet gij dan niet, dat zulks enkel mijn leven uitmaakt, dat sedert

ik u heb leeren kennen, mijne ziel van dit gevoel leeft en mijn geest geen ander voedsel behoeft?’

‘Het is dat niet wat ik zeggen wil, Frederik; het is die buitengewone opgetogenheid, welke ik bedoel, en die u niet dan schadelijk kan wezen.’

‘O kan ik nog aan de aarde denken, liefste, wanneer ik den hemel aanschouw? Kan ik aan de werldsche rust, aan de werldsche geneuchten droomen, wanneer ik in het hooge rijk des gevoels de schaal van het hemelsche genot aan mijne lippen mag brengen en mij in den goddelijken wellust kan verzaden?...’

Elisa stond van hare plaats recht, stapte tot bij den jongeling en, hare armen zachtjes om zijnen hals strengelende, liet zij haar hoofd op zijnen schouder rusten en de woorden: ‘Mijn Frederik!’ rolden stil van hare lippen.

‘En gij zoudt mij aan de aarde willen doen denken!’ riep de jongeling, Elisa met eene ongemeene geestdrift tegen zijne borst drukkende, ‘gij zoudt mij aan de aarde willen doen denken, wanneer ik op mijne borst eenen hemelgeest voel rusten; wanneer ik mij, door uwe aanraking, in het hoogste der bovenwereld verplaatst voel; wanneer ik meer heil geniet op één oogenblik dan de hemelgeesten misschien op duizenden jaren kunnen smaken!... O verdwijne wat aardisch is van voor mijne oogen! Dat het stof tot zijnen onvorm terugkeere: ik ben boven het stof verheven en mijn leven licht enkel in mijne ziel, en die ziel is met de uwe vereenigd, mijne beminde, en leeft dubbel!...’

Eene hemelsche uitdrukking verspreidde zich thans over het wezen des jongelings. De geestontheffing had zich zichtbaar van hem meester gemaakt en hij drukte, in vervoering, eenen zoen op het blanke voorhoofd zijner geliefde. Dan, eensklaps het meisje uit zijne armen loslatende, vluchtte hij van haar weg en liet zich op de sofa neêrvallen. Elisa bleef stilzwijgend op hem staren en zag nu allengs de hooge geestdrift verminderen; het gelaat werd weder kalm en zelfs ernstig van uitdrukking en eindelijk liet de jongeling het hoofd zachtjes op de borst neêrzakken en bleef roerloos. Terwijl het meisje die bewegingen gadesloeg, trad hare moeder het vertrek terug binnen en voegde hare opmerkzaamheid bij die harer dochter. De sprakeloosheid heerschte gedurende eenigen tijd in den kleinen kring. - Frederik was de eerste, die de stilte brak met te zeggen:

‘Daar is da doktor.’

Die woorden gingen met eenen stillen glimlach vergezeld en nauwelijks waren ze uitgesproken of men hoorde de huisschel klinken. Eenen stond later trad de geneesheer het vertrek binnen. Die man was de vermaardste doktor van Dusseldorf; hij kon omstreeks de vijftig jaren oud wezen; zijn breed uitgezet voorhoofd duidde een welgeslepen verstand aan en zijne kleine vuurvolle oogen zegden genoeg, dat het hem ook aan geene slimheid mangelde. Een welbezorgde opschik toonde nog te meer, dat hij gewoon was in de hooge standen der maatschappij te verkeer en de fijne wellevendheid met de wetenschap deed gepaard gaan. Bij zijne intrede groette hij heuschelijk de twee vrouwen en, na eenige korte plichtplegingen, stapte hij tot de sofa, schoof eenen zetel bij en greep, zonder een woord te spreken, den pols van den zieke. Hij hield dien eenige stonden tusschen zijne vingeren en liet dan de hand los:

‘In de zenuwziekten zegt de pols niets, mijnheer,’ sprak Frederik.

De geneesheer antwoordde niet aanstonds; zijne wenkbrauwen trokken zich tot elkaar, zijne oogen vestigden zich scherp op den jongeling en dan eerst antwoordde hij op dezes gezege:

‘Dat is het gewoon gevoelen, mijnheer; doch wie zegt u, dat ik er niets kan aan gewaar worden?’

‘Gij hebt misschien in China gestudeerd? De Chineezen zijn het verst gevorderd, zegt men, in de betrachtting der polskloppingen; zij kunnen niet slechts de bestaande ziekte erkennen, maar weten zelfs weken vooruit te zeggen, wanneer er eene krankheid op handen is en van welkdanigen aard die krankheid zal wezen... Ah! de Chineezen zijn zeer ver in alles gevorderd,’ en een glimlach zweefde om Frederiks mond.

‘En weet gij, mijnheer, of zulks niet waar is?’

‘Wat? Of gij in China gestudeerd hebt?’

‘Neen, dat niet; maar of de kennis van den pols zoover niet kan gedreven worden?’

‘Ik ben zeker degene van ons beiden niet,’ zegde Frederik, ‘die het meest twijfelt.’

‘Ik ben zeker degene niet, die het meest gelooft,’ zegde de doktor met eenen glimlach.

‘Gij hadt niet noodig die herhaling, te doen, mijnheer.’

‘Nu, nu, wij moeten daarom geene kwade vrienden worden, mijn beste.’

‘Dat zou moeilijk wezen, daar wij nooit vrienden geweest zijn.’

‘Gij wilt de punten op de letters hebben, zooals men zegt,’ antwoordde de geneesheer en, zich dicht bij den jongeling voegende, lichtte hij met zijnen vinger de oogschelen van Frederik zachtjes op en overtuigde zich daarbij, dat de oogappel gansch naar boven omgewend stond. Toen de oogschelen weder toegenepen waren, vroeg hij aan Frederik:

‘Ziet gij mij ook zitten, mijnheer?’

‘Waarom zou ik u niet zien?’

‘Waarom?... Dat is wel zoo eenvoudig niet, beste heer. In de heilige Schrift staat als eene wondere zaak geschreven: zij hebben oogen en zullen niet zien, en bij u zou men mogen zeggen: hij heeft geene oogen en ziet toch.’

‘Mijnheer, antwoordde Frederik, ‘ik ben met die tweede spreuk tevreden, die van de heilige Schrift moogt gij voor u bewaren.’

‘Dat is zoo onaardig niet gedraaid,’ zegde de dokter. ‘Hebt gij ook studiën gedaan, lieve heer?’

‘Ja wel, heer dokter; maar meest van die studiën, waarvoor men het gezicht niet noodig heeft.’

‘Dan loopt gij toch wel gevaar van dikwijls mis te tasten?’

‘Dat kan voor eenen blinde geene schand wezen.’

De geneesheer bleef eenige stonden in bedenking en hernam alsdan:

‘Mijnheer, laten wij dien spot varen, en zeg, wilt gij mij toelaten u eenige ondervragingen te doen betreffende uwe ziekte?’

‘Ik weet niet, mijnheer.’ zegde Frederik, ‘of ik ziek ben, en, in zulk een geval, wie van ons het ziekste is; doch doe uwe vragen gerust.’

‘Uwe ziekte, mijnheer,’ begon nu de dokter, ‘is eerder eene ontroering van het zenuwstel dan wel eene oprechte krankheid; het is min het lichaam dan de geest, die lijdend is. Van de ziekten des lichaams zijn de stoffelijke oorzaken de schuld, voor de ontsteltenis des geestes moeten er andere oorzaken gezocht worden. Uwe krankheid, laat mij toe het aldus te noemen, dagteekent van heden niet, doch dat doet er voor het oogenblik niets toe, de schuld daarvan moet in allen gevalle, eene sterke zielschokking geweest zijn. Zijt gij ooit door eene zware smart overvallen geworden?’

‘Neen, mijnheer.’

‘Hebt gij u ooit door de vreugde tot eenen hoogen graad vervoerd gevoeld?’

‘Vóór datgeen wat gij mijne ziekte noemt?...’

‘Juist zoo.’

‘Neen, mijnheer.’

‘Hebt gij ooit sterke driften gevoeld?’

‘Mijnheer,’ zegde Frederik, ‘ik kon u hierop weder voorwaardelijk antwoorden; doch ik doe het niet, omdat ik u niet gerechtigd ken mij zulke vragen voor te stellen.’

‘Een dokter, mijn lieve heer, is als een biechtvader.’

‘Het is mogelijk, dat gij u dit recht aanmatigt; doch ik ken alle biechtvaders niet weerdig genoeg om mijne geheimen te onderscheppen en zoo ook niet alle geneesheeren.’

‘Ik neem u dit gezegde niet kwalijk af, mijn vriend; de geneesheer kan veel hooren en zien, zonder dat het tot in zijn binnenste doordringe.’

‘Gij zegt wel, heer dokter, en ik zou u daarvan de proef kunnen geven; ik weet dat gij een steenen hart bezit, dat er nooit een traan uit uw oog gedrongen is.’

‘Gij maakt mij waarlijk nieuwsgierig, mijn beste, en ik wilde wel dat gij die proeven...’

‘Ik zal ze u geven, mijnheer, ik zal ze u geven, die proeven!’

‘Ik luister.’

Frederik bleef eenige stonden sprakeloos en mompelde intusschen alsof hij met zich zelve sprake; doch luid genoeg om van de anderen verstaan te worden:

‘Ik weet niet of het niet beter ware zulks onder vier oogen te zeggen?’

‘In 't geheel niet, mijn goede,’ riep de dokter, ‘in 't geheel niet! Wat gij mij te zeggen hebt, mag iedereen hooren en weten; ik vrees het klare licht niet en iedereen mag mijne daden kennen.’

‘Hebt gij altijd diezelfde gevoelens bezeten, heer dokter?’

‘Ik herinner mij niet, er ooit andere gehad te hebben.’

‘Gij zijt vergeetachtig, mijnheer; ik zal uw geheugen helpen... Luister dan... Gij hebt bij de Hoogeschool van Bonn uwe studiën gedaan, niet waar?’

‘Zooals gij zegt, mijn beste, iedereen weet dat.’

‘Dat is mogelijk; maar wat u, gedurende uwe studiejaren, overkomen is, dat weet iedereen niet. - Hadt gij niet voor makker en vriend eenen jongeling met naam Karl von Lernig?...’

Eene lichte stuip trekking overliep het wezen van den geneesheer, bij het hooren van dien naam; doch hij herstelde oogenblikkelijk en antwoordde met eenen gedwongen glimlach om de lippen:

‘Ja, ik herinner mij wel eenen jongeling van dien naam gekend te hebben.’

‘Gij licht hem zeer wel gekend, mijnheer; hij woonde met u in hetzelfde kosthuis, gij sliapt op dezelfde kamer als hij; gij waart hem ten vriend en zoo geveinsd als uwe toegenegenheid was, zoo oprecht was die van den ongelukkigen Karl...’

‘Dat is reeds eene zware beschuldiging, mijnheer,’ onderbrak de geneesheer.

‘Als gij er van afschrikt, wil ik wel ophouden; want ik voorzegg het u, zoete woorden zult gij, bij dit verhaal, uit mijnen mond niet hooren...’

‘O het is slechts om te lachen, dat ik die opmerking doe; ga voort, beste vriend, ga voort.’

En Frederik hernam weer liet woord:

‘Karl was een dier gevoelige zielen, die, anderen volgens zichzelf oordeelende, hen onbekwaam achtte om laffe daden te verrichten. Gevoelig als hij was, moest hij weldra door de zachte driften overmeesterd worden. Hij zag een meisje en beminde ze van het eerste oogenblik uit al de krachten zijner schoone en vurige ziel. Katinka verdiende zulks; want ook zij bezat een teeder en zuiver hart.- Lang hield de jongeling zijne liefde verborgen en het was slechts aan u, zijnen vriend en makker, dat hij zijne geheime gevoelens openbaarde. - Wat deedt gij dan, waarde vriend! wat deedt gij? Gij ontraaddet den jongeling zijne liefde voor alsdan te verklaren en zegdet hem, eene gunstigere gelegenheid daartoe af te wachten. Intusschen maaktet gij kennis met het meisje. Een aantal brieven, waarin gij van de warme woorden en de verhevene gevoelens uws vriends gebruik maaktet, begonnen de kennis. Weldra zaagt gij Katinka in het geheim en het meisje verstootte uwe gevoelens niet en beloofde u wedermin. Haddet gij waarlijk de albedwingende liefde in uwen boezem voelen heerschen, dan mu die handelwijze misschien nog eenige toegevendheid verdiend hebben; maar, neen, liefde woonde in uw hart niet en gij halt slechts

inzichten op het uitgestrekte fortuin, dat weleens aan het meisje moest te beurt vallen..’

‘Dit is geen-onaardige roman,’ merkte de geneesheer op.

‘Dit is eene akelige geschiedenis,’ hernam Frederik, ‘en onderbreek mij niet verder. Ik ga voort: Na duizend pogingen, aan welker verijdeling gij niet vreemd waart, gelukte het eindelijk uwen vriend Karl in het huis van Katinka's vader toegang te verkrijgen. Hij was daarin zelfs gelukkiger dan gij; want gij kondet het meisje slechts in 't geheim zien. Misschien ook viel dat beter in uwe plannen. - Allengs werd de kennis tusschen Katinka en Karl gemaakt en zij gevoelde voor hem eene teedere vriendschap. Zij liet den jongeling toe zijne gevoelens op eene bedekte wijze te verklaren en het scheen nu telkens aan het meisje of zij uwe brieven luidop hoorde lezen. Zij kon dit toeval moeilijk verklaren en begon Karl nu meer uit te vragen en vrijer te laten spreken. De jongeling schroomde niet zijne liefde volmondig te bekennen en zegde, sedert hoelang hij zijne gevoelens reeds in het diepste zijns boezems had verscholen gehouden. Op de vraag des meisjes of hij aan niemand zijn geheim had medegedeeld, bekende hij dat het zijn eenige troost geweest was er met zijnen boezemvriend over te spreken en deze over zijne gedurige hoop en vrees te onderhouden. - En uw vriend, vroeg het meisje, beminde hij niet? - Nimmer, zegde de jongeling: doch hij verstond mijne smart en gaf mij meermaals hoop en moed. - En hadt gij den naam gezegd van die, welke gij...? vroeg Katinka. - Van den eersten dag, freule, zegde de jongeling; want mijn grootste genot bestond in dien naam zoo dikwijls mogelijk te herhalen. - Het meisje kon aan dat alles geen zin vinden en eindigde die gewichtige samenspraak, met Karl van hare vriendschappelijke gevoelens te overtuigen, zonder hem nogtans hoop op liefde te geven.

‘De eerste maal dat zij u, sedert die samenspraak zag, heer doktor, ondervroeg Katinka u wegens dit alles. - Gij hadt zoolang met den vriend gehuicheld en gingt nog onbeschaamd in uwe huichelarij voort. Gij loochendet, beschuldigdet uwen vriend van u Katinka's liefde te willen ontrooven en wist zooveel te weeg te brengen, dat het meisje aan uwe oprechtheid niet meer durfde twijfelen en bijna eene diepe verachting voor uwen vriend opvatte. Dan, dit toeval moest voor u niet nutteloos voorbijgaan. Wal deedt gij? Gij spraakt van niets aan Karl; maar twee dagen later trad de jongeling in tweegevecht met

een dier laffe wezens, welke men soms bij de hoogeschole ontmoet en die, op uwe aanhitsing en door uw geld omgekocht, den jongeling tot vechten noodzaakte. Gij zelve waart als getuige bij het tweegevecht en toen Karl, toen uw vriend op den grond stortte en het bloed hem uit eene wonde in de borst overvloedig stroomde, waart gij daar, om die wonde nauwkeurig te onderzoeken, en dan kwam het woord: ‘doodelijk’ met eene bedekte blijdschap uit uwen mond... Twee uren later stierf Karl en gij belastet u zijn laatste vaarwel aan Katinka te doen geworden, wier naam hij stervende nog uitsprak. Gij bracht de tijding aan uwe geliefde, zonder echter van het vaarwel te spreken, en gij beefdet, toen gij den indruk bemerktet, welken de dood van uwen vriend op het meisje te weeg bracht. Die indruk was voor u niet geruststellend en moest u stof tot nadenken geven. Dan, uw geest was in uitvinding, in helsche uitvinding onuitputbaar en gij hadt besloten tot uw doel te komen...

‘Niet weinig scheelde het of Katinka brak van dit oogenblik alle gemeenschap met u af en ontzegde u voor eeuwig hare liefde; want ofschoon zij u niets dadelijk kon te laste leggen, was er toch iets in haar hart dat haar toeriep, dat uwe ziel aan huichelarij niet vreemd was en dat uwe handen van het bloed uws vriends niet zuiver waren. Eenen langen tijd zelfs vluchtte het meisje uwe tegenwoordigheid; al de brieven, die gij schreeft, bleven onbeantwoord, totdat eindelijk, bij een laatste schrift, dringender dan al de andere, u het meisje eene laatste bijeenkomst beloofde. Katinka bleef haar woord getrouw en gij zaagt haar op het gestelde uur...

‘Er zijn in de geneeskunde, heer doktor, stoffen, die in het menschelijk lichaam alle krachten kunnen breken; er zijn stoffen, die den geest voor eenige stonden kunnen benevelen en de kracht van willen als voor eenen tijd uitdooven; er zijn stoffen, die de krachten tot eene verbazende hoogte brengen; er zijn andere, die tot onbekende driften vervoeren. Er zijn geheimzinnige dingen, met een woord, die in enkele gevallen nuttig zijn; doch waarvan menigmaal misbruik gemaakt wordt.. - Ik zeg niet wat gij aanwendet, heer doktor; doch wat ik zeggen zal, is dat het meisje u dien dag, met den geest geschokt en verward, verliet en dat gij haar, bij het vertrekken, de woorden toespraakt: ‘Katinka, ik hoop dat weldra de band des huwelijks ons voor eeuwig zal vereenigen.’ Het meisje antwoordde niet en ijldoer verdwaasd en beschaamd huiswaarts.
- Drie maanden bleef gijzonder

Katinka te spreken; dan schreeft gij haar: ‘Melieve, indien gij wilt, zal ik mij bij uwen vader aanbieden, om hem uwe hand af te vragen. Hij kan mij die niet weigeren: ons huwelijk is onvermijdelijk geworden; uwe tranen zullen zijne gramschap wel tot bedaren krijgen...’

‘En, ja, wat zal ik zeggen? Katinka, voor wie sedert eenigen tijd vreugde en blijdschap verdwenen waren, die des nachts hare ruststede met hare tranen bevochtigde en, gedurende den dag, in geheime schaamte den boezem benauwd voelde, Katinka, ja, schreef u om den stap te wagen en weldra waart gij haar echtgenoot geworden. Eene maand later stierf de vader uwer gade. De droefheid had hem gedood. Het fortuin viel in uwe handen en, bij akte, moest gij, na den dood uwer vrouw, eenig erfgenaam van alles worden. Ik zal dit verhaal niet verder voortzetten, heer doktor. Uwe echtgenote, uwe rampzalige echtgenote stierf op het oogenblik, dat zij het leven aan eenen zoon schonk, en het kind overleefde slechts drie dagen de moeder...’

‘En thans, heer doktor, zijt gij de rijkste, de befaamdste, de meest geachte geneeskundige van Dusseldorf...’

Hier zweeg Frederik en liet het hoofd nog dieper op de borst zakken. De doktor bleef eenigen tijd sprakeloos; een hooge blos had zijne wangen bekropen en op zijn aangezicht stond Gene verkropte woede te lezen. De twee vrouwen wisten niet welke houding aannemen: het verhaal des zieken had haar diep geschokt. Was dit verhaal slechts aan de kranke verbeelding des jongelings toe te schrijven of moest men het als waarheid opnemen? - Elisa voelde zich geneigd aan de woorden van haren geliefde geloof te geven, te meer daar zij nauwkeurig had gadegeslagen, welk uitwerksel die woorden op den geneesheer gedaan hadden. Vrouw Klara was door de schaamte, welke haar dit onaangenaam tooneel had veroorzaakt, aangedaan en zij brak het eerst de stilzwijgendheid:

‘Mijnheer,’ zegde zij, zich dicht bij den doktor voegende, ‘ik denk toch wel, dat gij het niet euvel zult opnemen wat aan den mond eens zieken ontsnapt en dat gij wel overtuigd zult wezen, dat wij verre zijn van geloof te geven aan...’

‘Mijnheer is van het tegendeel overtuigd!’ onderbrak Frederik, de stem verheffende.

Een bittere grimlach liep om de lippen van den geneesheer en hij zegde aan vrouw Klara:

‘Mevrouw, men antwoordt voor mij, zooals gij hoort; doch, op mijne beurt, verzoek ik u er niet meerder geloof aan te slaan dan aan hetgeen wij daareven gehoord hebben. Wij, geneesheeren, zien meer zulke dingen; het gaat het eene oor in en het andere uit; doch laten wij daar niet verder over spreken. Gij hebt mij bij eenen zieke geroepen en tot hiertoe heb ik mijnen plicht nog niet gekweten. Mijnheer is kranker dan hij of gij het u wel zoudt kunnen inbeelden. De zenuwkwaal, die hem heeft aangerand, zal hem als een nijdige duivel vervolgen en allengs zijn lichaam doen uitsterven. Hij heeft bij zich eenen vijand, die wel soms werkeloos blijft; maar toch niet loslaat...’

‘Gij zult mij den angst niet aanjagen, mijnheer,’ onderbrak Frederik, ‘gij denkt niet zooals gij zegt en ik gevoel mijnen toestand beter dan gij.’

‘De ziekte,’ ging de geneesheer voort, zonder op de woorden des jongelings eenige schijnbare aandacht te geven, ‘de ziekte, waaraan mijnheer lijdend is, is nog niet tot haren hoogsten graad geklommen. De toestand waarin hij thans verkeert, ofschoon buitengewone teekens aanbiedende, teekens welke ik voor de eerste maal waarneem, noemen wij het *somnambulismus*.’

‘En daarmee is alles gezegd,’ onderbrak weêr Frederik.

‘Bijna alles, ten minste,’ hernam de doktor, ‘de zenuwziekten zijn, tot hiertoe, met eenen dichten sluier door de natuur omgeven en onze kunst, onze wetenschap moet in de meeste gevallen te kort schieten. Wij mogen met het meest der menschen stom voor zulke dingen blijven staan en onwetend de schouders ophalen.’

‘Dus, mijnheer,’ sprak vrouw Klara, ‘mogen wij hier, in dit geval, weinig hoop op uwe uitgestrekte kennissen bouwen?’

‘Ik moet u rechteuit zeggen, mevrouw,’ hernam de geneesheer, ‘dat ik voor het oogenblik volstrekt niets kan aanwenden. Gij kunt u nogtans geruststellen; er is voor alsnu geen gevaar bij. De toestand van mijnheer zal weldra misschien en eensklaps veranderen; ten ware nogtans, iets dat niet onmogelijk is, er zich een tweede aanval opdeed, dien wij *katalepsia* noemen. Gebeurt zulks, dan zult gij mijnheer als levenloos zien; geene spraak zal er meer uit zijnen mond komen en zijne ledematen zullen onbeweegbaar worden.’

‘Gij doet mij beven, mijnheer!’ riep vrouw Klara, ‘dat is verschrikkelijk!’

‘Daarover ook moet gij u echter niet verbazen, mevrouw; want ook die toestand zal eindigen. Hij kan wel lang duren; maar toch zal hij eindigen...’

‘Jaag dien lafaard ten huize uit!’ riep nu eensklaps de zieke, zijn bijzijn bezwaart mij; hij zal mij woedend maken!’

De geneesheer wierp eenen kouden, onderzoekenden blik op den kranke en zegde, eenen stond later, aan de twee vrouwen:

‘Hij zal de katalepsia niet ontsnappen.’

En dan, zijnen hoed grijpende en eene diepe buiging voor de vrouwen makende, verliet hij de woning.

Toen de dokter vertrokken was, naderden de twee vrouwen tot den jongeling en Klara zegde:

‘Maar, heer Frederik, hoe hebt gij toch zulke harde dingen aan den geneesheer kunnen zeggen?’

‘Gij zijt eene brave vrouw,’ antwoordde de jongeling, de hand van Klara in de zijne vattende. ‘Ja, gij zijt een braaf hart en kunt niet veronderstellen, dat er in de wereld menschen gevonden worden, wier binnenste met wandaden besmet is, die schelmstukken als nietigheden rekenen en voor wie deugdzaam zijn en goed doen vreemde zaken mogen genoemd worden... o Mevrouw, ik heb u al de gruwelen nog niet gezegd, waarmede die achtbare geneesheer beladen is. Hadde ik het u moeten zeggen, gij zoudt van hem als van een venijnig dier afgeschrikt hebben!... Hij onteert den staat, den hoogen rang, dien hij in de maatschappij bekleedt. - Weet gij wat een geneesheer is, mevrouw?... Sedert de godsdienst diep gezonken is, sedert men den priester met den naam van vader niet meer algemeen noemen kan, sedert de ziel in vertwijfeling op de aarde vastgekleusterd ligt, sedert dien tijd heeft de geneesheer de plaats van den priester ingenomen. Wat men niemand bekennen durft, zegt men in opene woorden aan den geneesheer; niet alleen de krankheid des lichaams maar ook die der ziel wordt voor zijne oogen blootgelegd en zijne hand tast die twee wonden. Heilig en grootsch is die zending en gelukkiglijk wordt zij van velen aldus begrepen; maar er zijn wanschepsels, zooals die welke daareven zich in ons midden bevond, er zijn wanschepsels, die hunne heilige bediening tot eene berekening verlagen, die de geheimen leeren kennen, om er voordeel uit te trekken, die van de zwakheid des geestes gebruik maken, om u daden te doen verrichten, die u later op het hart wegen; er zijn mannen voor wie de rechtveerdigheid

een vooroordeel, en de eerbaarheid eene dwaasheid is... En zulke mannen, moet men ze niet vervloeken!...'

'Bedaar toch, mijn vriend, bedaar toch,' zegde de brave vrouw, 'die ontsteltenis kan u niet dan schadelijk wezen.'

'Gij hebt gelijk, mevrouw,' zegde Frederik, nu eene kalmere houding aannemende, 'ja, laten wij daar niet verder over spreken; want die gedachten pijnigen mij... De wereld, o de wereld! weet gij wat de laffe wereld is? - Hoogmoed! opgeblazenheid! Gij hebt het daareven gezien: die groote geleerde, die hooggeachte geneesheer, wiens faam zich bijna in gansch Duitschland verspreid heeft, welnu! waar blijven nu zijne kunst en diepe wetenschap? Hij zegt dat ik krank ben; ik neem eenen stond aan, dat het waar zij, waarom geneest hij mij dan niet? Waarom weet hij geene middelen aan te wenden? - Zenuwziekte! zegt hij, goed, het zij zoo; maar waarom geneest hij dan die ziekte niet? - Somnambulismus, roept hij op eenen verwaanden toon uit, en daarmede denkt hij dat alles gezegd, dat alles afgedaan is. Wat beteekent dat woord!... Het is een ijdele klank, die slechts de onmacht der menschelijke wijsheid aanduidt... - Wanneer toch zal men eens te recht begrijpen, dat de ware wetenschap, de hooge kennis in de eenvoud en de ootmoedigheid gelegen is; wanneer zal men eens, in stede van op de menschelijke kracht te roemen, het stoffelijk vermogen vergeten, om de ziel zuiver tot den Almogende te kunnen verheffen en zich weerdig te maken van, zelfs in het brooze leven, te verkeerem met hem, die de werelden in zijne hand houdt en die aan alles leven en beweging verleent! Wanneer, wanneer zal het heilig geloof zich over den ganschen aardbodem verspreiden, de zielen verzachten en veredelen en maken dat wij dichter bij onzen oorsprong zullen komen en weer in en door God zullen leven!...'

'Frederik, mijn goede vriend,' onderbrak vrouw Klara, 'gij vergeet uwe belofte van daareven; laat toch die geestdrift varen, die de ontsteltenis in uwen boezem brengt.

'Gij hebt gelijk, mevrouw,' zegde weer de jongeling, 'ja, gij zegt wel... Doch waarom zou ik mijn gevoel in mijnen boezem versmooren? Waarom zou ik de uitdrukking mijner ziel terughouden?... O waarom, waarom, mevrouw, gelijken allen niet aan u en aan uwe dochter, waarom zijn alle harten niet liefdevol zooals uwe harten, waarom zijn al de zielen niet rein en puur als uwe zuivere zielen? Waarom, met een woord, zijn de goeden in zoo klein getal? Waarom

leven wij op de wereld niet als broeders, die, aan het lot onderworpen, tot hetzelfde einde bestemd, elkander ten troost verstreken, de smarten der wereld te zamen dragen en ze op die wijze verlichten! Waarom wandelen wij niet allen op de baan, die God ons gedurig als met den vinger aanwijst, en die de eenige weg is, om tot de volmaaktheid te geraken en het heilige doel te bereiken, waartoe wij hier op de wereld gesteld zijn! Waarom blijven wij in de duisternis voorttasten, wanneer wij daar ginds het licht zoo helder zien blinken en wij slechts eenen stap te doen hebben, om ons in den weldoenden gloed te koesteren? Waarom wordt dwaasheid in de wereld als wijsheid beschouwd en waarom wordt de wijsheid door de menigte dwaasheid genoemd? Zeg, kunt gij mij dit alles verklaren!...'

'Mijn goede vriend,' zegde Klara, wij, eenvoudige vrouwen, kunnen ons met die diepe beredeneeringen niet bezig houden. Wij zien niet klaar in zulke beschouwingen en trachten slechts in eenvoud voort te wandelen, de gelegenheid zoekende om het goede te verrichten en zorg hebbende ons voor het kwade te behoeden.'

'O te recht heb ik het gezegd!' hernam de jongeling, 'mochten zij allen aan u gelijken en in zachte eenvoudigheid voortwandelen! De hemelsche wellust zou alsdan reeds op aarde een begin nemen...'

Hier staakte Frederik eensklaps zijne gezegden. De twee vrouwen bezagen elkaar, en stond er op het aangezicht van vrouw Klara eene moederlijke deelneming in de smarten des jongelings geschilderd, het wezen van Elisa duidde eene nog hoogere smartvolle deelneming aan: een hemelsch medelijden, met eene engelenliefde gepaard, stond daarop uit te blinken.

XVIII.

Het klinken der huisbel kwam de sprakeloosheid onderbreken:

'Daar is Frans,' zegde Frederik, het hoofd oplichtende, 'wat is hij treurig!'

Men wachtte met ongeduld.

Weldra ging de deur van het vertrek open en Frans trad binnen. - Bleek en afgemat zag er de jongeling uit en eene diepe droefheid, zooals Frederik gezegd had, stond op zijn gelaat geprent. Zonder acht op

de twee vrouwen te geven, liep hij tot zijnen zieken vriend en riep uit:

‘Ik heb het gevreesd! Die Wolfgang zal dan zijnen invloed ook na zijnen...’

‘Spreek niet verder, mijn vriend,’ onderbrak Frederik, de hand van den kunstschilder grijpende, ‘spreek niet verder en vooral geene beschuldigingen tegen hem... Bid hem liever, dat hij u vergeve...’

‘Hoe! vergeven?’

‘Ja, dat hij het u vergeve, dat gij zijnen heiligen laatsten wil niet geëerbiedigd hebt... Waarom, Frans, hebt gij het schrift van Wolfgang gescheurd, waarom hebt gij het in 't vuur geworpen?’

‘Hoe weet gij?’

‘Genoeg. Ik weet het! Waarom hebt gij zulks gedaan?’

‘Gij vraagt mij nog waarom, mijn goede Frederik; gij vraagt mij waarom? Is het noodig, dat ik u antwoordde, en de toestand waar gij u thans in bevindt, is die niet de beste verdediging mijner doenwijze, of denkt gij dat het mij geene smart is u van die akelige ziekte nog niet teenemaal verlost te zien? Denkt gij dat mijn hart niet bloedt, wanneer ik uw lichaam door de zenuwkwaal gemarteld, wanneer ik uwen geest door droomerijen beneveld zie en vreezen moet, dat én uw lichaam én uw geest eindelijk onder zoovele en zoo geweldige slagen zullen moeten bezwijken?’

‘Frans, Frans, welke dwalingen!... Mijn lichaam of mijn geest lijden geen gevaar; ik zeg het u en geloof mij. Wat mijn' tegenwoordigen toestand betreft, die is niet akelig, maar zalig en zielstreelend. Dan, ik ken uw hart, uwe brave inborst, mijn goede, en ik heb u reeds lang vergeven. Te meer daar ik weet welke smart uwe ziel sedert gisteren overweldigd heeft. Niet waar, gij hebt veel geleden?’

Frans stond verbaasd bij die gezegden van zijnen vriend en vroeg:

‘Maar hoe kunt gij weten, Frederik, wat mij overkomen is?’

‘Ik weet alles, vriend, ik heb alles gezien, alles gehoord, alles bijgewoond.’

‘Waar waart gij dan? Hebt gij mij opgevolgd, wanneer ik u zoo eensklaps op straat verlaten heb?’

‘Ik heb u niet opgevolgd, Frans, en wat ik gezien heb, heb ik nogtans duidelijk gezien. Het heeft mij de geschiedenis te binnen gebracht, welke ik u onlangs verhaalde en die bij den oever van den

Rhijn, op dit lieve zomerverblijf, heeft plaats gegrepen. Zeg nu, heb ik u toen de waarheid niet gezegd?’

‘Onbegrijpelijk! onbegrijpelijk!’ riep Frans, ‘ik versta er mij niet aan en begin zelve voor mijnen geest te vreezen... o Frederik! gij kunt niet begrijpen wat ik sedert twee dagen geleden heb!...’

‘Ik heb het niet dan te goed gevoeld, mijn vriend, mijn arme Frans; uwe ziel heeft op aarde een ruw lot te onderstaan en zij is reeds sterk gelouterd geworden...’

En dan zijnen vriend dichter tot zich trekkende, fluisterde Frederik hem in het oor:

‘Wil ik u zeggen waar de echtgenoot zich thans bevindt?’

‘Waar?’ vroeg Frans bevend.

‘Te Toulon op de galei, voor zijn leven: hij is voor doodslag gevonnisd.’

‘God!’ riep de kunstschilder, ‘zoudt gij waarheid spreken! Ook de eer en faam moesten dan openbaarlijk geschonden worden!’

‘Men kent zijnen echten naam niet,’ zegde Frederik, ‘dat is altijd eene vertroosting.’

Frans viel bijna machteloos naast zijnen vriend op de sofa, hij liet het hoofd in de handen zakken en overvloedige tranen rolden tusschen zijne vingers.

De twee vrouwen wisten niet meer wat er omging. Elisa had alle moeite om hare tranen te bedwingen, ofschoon haar het geheim van dit alles ontsnapte, en Klara stond, als eene verwezene, op de twee vrienden te staren. Ziende dat Frans in droefheid verslonden bleef, zegde zij eindelijk:

‘Mijne goede vrienden, vergeeft mij; doch gij verontrust mij de ziel! Welke rampen zijn u toch overkomen? Ik hoor u geheimzinnige woorden spreken, ik zie u schrikken, ik zie u, door de smart overweldigd, in tranen losbersten en ik sta hier onbewust van alles; ik weet niet wat er is, wat er te doen staat en wat ik zou kunnen aanwenden, om u te troosten, om dien hachelijken toestand te doen ophouden! - Vergeet gij dan hoe ik u beiden ben toegedaan en welk gedoel van vriendschap er voor u in mijn hart opgesloten ligt?’

Bij het hooren dier woorden, stond Frans van de sofa recht, droogde zijne tranen en, de handen der brave vrouw in de zijne klemmende en er eenen kinderlijken zoen op drukkende, riep hij uit:

‘o Mevrouw! vergeef ons of liever vergeef mij! straks zult gij al-

les weten. Zouden wij, zou ik iets kunnen verzwijgen aan diegene, welke ik als eene heilige aanschouwe, die voor mij, arme weeze, als eene tweede moeder geworden is, bij wie ik zoo dikwijls troost en versterking gevonden heb!’

‘Gij hebt mij dien troost rijkelijk vergoed, mijn brave Frans,’ zegde de vrouw, terwijl een traan van aandoening over hare bleeke wangen rolde, ‘spreken wij daar niet verder over; zie liever of er thans geen middel is, om uwen vriend de volle gezondheid terug te geven en..’

‘Denk aan mij niet, mevrouw,’ onderbrak Frederik, ‘slechts mijn vriend heeft uwe moederlijke zorgen noodig. Spreek gij met hem en doe de zachte hoop terug in zijnen gefolterden boezem dalen.’

‘Wij zullen daar later aan denken,’ zegde Frans, ‘andere dingen gaan thans voor.’

En alsof de jongeling nu eensklaps zijnen gevallen moed hervatte, kreeg zijn gelaat eene meer levendige uitdrukking; zijn blik hernam zijnen glans en hij vestigde eenige stonden zijne oogen met strakheid op zijnen Kranken vriend. Dan, als door diepe gedachten weggevoerd, begon hij op en neder in het vetrek te wandelen.

Toen hij eene poos die handelwijze had voortgezet, hield hij voor Frederik stil en hem bij de hand vattende, zegde hij:

‘Mijn goede vriend, gij belooftet mij weleens, op u zelven een aandachtig oog te houden en die sterke zielschokkingen te bevechten. Herinner u die belofte en oefen eens alle mogelijke macht op uwen geest uit, ten einde uit dien wonderbaren toestand te geraken, waarin gij u thans bevindt.’

‘En gij ook!’ zuchtte de kranke, ‘gij ook gelooft, dat ik door ziekte overvallen ben, dat eene kwaal mij aangerand heeft? Dat pijnigt mij!’

En nog dieper liet Frederik nu het hoofd op de borst zakken. Een grimlach van misnoegen beliep het wezen van den kunstschilder en, zich tot de moeder van Elisa wendende, zegde hij zoo stil mogelijk:

‘Mevrouw, indien wij eenen geneesheer deden komen?’

‘Geen geneesheer!’ riep Frederik, ‘het is al genoeg met eenen geweest.’ En bij die woorden doorliep eene rilling zijn gansch lichaam.

Klara legde nu het bezoek van den dokter aan Frans uit.

De jongeling scheen radeloos; hij wandelde op nieuw in het vertrek

heen en weder en kwam zich eenige stonden later op zijne knieën voor Frederik neêrzetten:

‘Mijn goede Frederik,’ sprak hij op eenen teederen toon, ‘zeg mij eens, gevoelt gij geene smart in uw lichaam, is uw boezem niet benauwd? Spreek, vriend; gij weet genoeg hoe wij allen deel in uwen toestand nemen, hoe ons aller harten u verkleefd zijn?’

Frederik antwoordde niet.

‘Spreek toch, mijn goede,’ hernam Frans, ‘al ware het slechts ten teeken, dat gij mij hoort?..’

Geen woord kwam uit Frederiks mond.

‘Vriend, vriend, wilt gij dan niet antwoorden?’

Frederik sprak niet, en niets zelfs duidde aan, dat hij de woorden van Frans verstaan had.

De kunstschilder staarde verbaasd en, het hoofd van zijnen vriend een weinig oplichtende, onderzocht hij dezès gelaatstrekken met de grootste aandacht. Geene de minste aandoening kon hij er op ontdekken; kalm en beweegloos was het aangezicht en, wonder! het hoofd bleef de houding bewaren, welke Frans, bij de oplichting, er aan gegeven had. De kunstschilder greep nu de hand zijns vriends en hief ze omhoog; de arm volgde de hand, en toen Frans deze losliet, bleef de arm beweegloos staan en de kranke kreeg het voorkomen van een marmeren beeld. Geen lid verroerde zich. Er was iets akeligs in, wanneer men dien jongeling daar zoo beweegloos, met het hoofd half gebogen en met de hand vooruitwijzende, zag zitten: hij had het voorkomen van een bovenaardsch wezen en men zou gedacht hebben eenen engel te zien, die den onweêrstaanbaren wil van God te kennen gaf. Verbaasd opende Frans de oogen en nu greep hij den anderen arm des jongelings en gaf aan dien dezelfde richting. Ook die arm bleef zijne houding bewaren en nu zou men gemeend hebben eenen geest te zien, die bereid was of zegen of vermaledijding over de wereld uit te spreken. Thans deed de kunstschilder de beide armen lager zakken: de armen gehoorzaamden en bleven weder die laatste houding bewaren.

Wanneer Frans dit alles goed bemerkte had, stond hij recht en stapte tot de twee vrouwen. Hij verschrikte toen hij de uitdrukking harer wezeps gewaar werd. De angst en de verwondering waren bij Elisa en hare moeder tot den hoogsten graad geklommen.

‘Verschrik zoo niet, mevrouw,’ zegde de jongeling, ‘het is een gewichtig oogenblik; doch wij moeten hopen.’

‘De geneesheer,’ zegde Klara, zoo stil zij kon, ‘heeft van katalepsia gesproken: is dat mogelijk...?’

‘Juist zoo, mevrouw, en gij kunt thans luidop spreken: onze arme vriend hoort niet meer wat er gezegd wordt. Gij zoudt zijn lichaam pijnigen: hij zou het niet eens gevoelen.’

‘O dat is verschrikkelijk!’ riep nu op eens Elisa, ‘zeg, heer Frans, hoelang zal die toestand duren?’

Frans sloeg eenen langen en treurigen blik op het meisje en antwoordde:

‘Ik weet het niet, mejufvrouw.’

‘Maar is er dan niets aan dien staat te doen?’ hernam het meisje, terwijl tranen in hare oogen blonken, ‘kan men die kwaal niet doen ophouden?’

‘De menschelijke wetenschap is ontoereikend daarvoor; doch,’ antwoordde Frans, ‘dit voorval verbaast mij zoozeer niet. Als ik nog te Antwerpen was, heb ik dikwijls met den geneesheer over den toestand van Frederik gesproken en hij heeft mij halvelings dit voorval voorzegd en er bijgevoegd dat, indien het zich opdeed, het over het leven mijns vriends zou beslissen. Eene volle herstelling of eene...’

‘Houd op, mijnheer!’ riep Elisa, ‘gij doet mij beven! uwe woorden zijn moordend!... Hoort gij het, moeder, mijne lieve moeder! Hij zou kunnen sterven!...’ En weenend liep het meisje tot de vrouw en slingerde zich om haren hals. Snikkend ging zij voort: ‘moeder! moeder, help hem toch! o dat hij niet sterve, moeder..., dat men toch middelen aanwende! - Heer Frans, beproef toch iets! O red hem, red hem!’

‘Bedaar, dochter,’ sprak de vrouw weenend, ‘bedaar toch... Gij ziet wel, dat hier de menschelijke macht te kort schiet en dat God alleen kan beslissen...’

Elisa liet hare moeder los en nu, eensklaps tot bij den kranke snellende, sloeg zij hare armen om zijn hoofd en riep op hartscheurenden toon:

‘Frederik! lieve Frederik! mijn Frederik!’

Alsof die woorden eene electricke kracht bezeten hadden, zag men eensklaps het lichaam des zieken door eene rilling geschokt worden; zijne oogen ontsloten zich en, het meisje tusschen zijne armen klemmende, sprak hij:

‘Wat is er, Elisa? Wat is er, melieve?’

‘Hij is genezen!’ riep het meisje, ‘hij is gered! Mijn Frederik!’

‘Engel,’ zegde de jongeling en hij drukte eenen zoen op het blanke voorhoofd der maagd.

‘Mevrouw!’ riep Frans nu op zijne beurt, ‘mijn vriend is gered en ja, nu zal hij voor goed gered wezen!’

Vrouw Klara sprak niet; een traan rolde biggelend van hare wang en hare oogen bleven op den kranke en op hare dochter gevestigd.

De twee jongelieden hielden de blikken in elkaar gewend en schenen beiden door eene zalige bewondering weggevoerd.

‘Hoe gevoelt gij u thans, Frederik?’ vroeg het meisje.

‘Ik weet niet,’ zegde de jongeling, ‘ik gevoel mij zoo zwak. Wat is er gebeurd? Hoe ben ik hier gekomen?... Waarom die droefheid?... Ha! Daar is mijn vriend! Frans, wat heb ik onrust voor u uitgestaan! Waar zijt gij geweest?’

‘Ik zal het u later uitleggen, mijn vriend. Thans moet gij vermoeid wezen,’ zegde Frans, terwijl hij zijnen maat de hand kwam drukken.

Nu eerst gevoelde Elisa, dat zij hare liefde verraden had en een hooge blos bekleurde hare wangen. Zij stond van voor de voeten van Frederik recht, stapte tot hare moeder en verborg haar hoofd, gedurende eenige stonden, op den boezem der vrouw. Klara drukte haar kind, met een teeder gevoel, tegen haren ontstelden boezem, sprak geen woord en weende.

Elisa ging, eenen stond later, zich naast Frederik op de sofa nederzetten.

Het wezen van den kranke bood nu eene wonderbare uitdrukking aan; hij was als iemand, die plotselings uit eenen diepen slaap gerukt, naar zijne gedachten zoekt en terug in het werkende leven wil treden. - Frederik herinnerde zich niets van al wat er, gedurende den tijd, dien hij in zulk eenen wonderbaren slaap overgebracht had, gebeurd was. Hij wist wel, dat hij ongerust was geweest over het afzijn van den vriend Frans, dat hij des avonds in liet gasthof hem met angst had zitten afwachten, dat hij alsdan eenen brief uit Antwerpen had ontvangen en dat er bij dien brief een schrift van Wolfgang gevoegd was, eene soort van uitersten wil; hij had, ja, dit schrift beginnen te lezen, doch daar braken zijne herinneringen af. Wat er verder gebeurd was, wist hij niet, hoe en waar hij den nacht doorgebracht had, op welke wijze hij in de woon van Elisa was gekomen, ziedaar iets, dat hij zich niet kon uitleggen. - De zenuwkwaaal, waardoor Frederik was aan-

gerand geworden, heeft dit eigen, dat zij, wanneer de aanval voorbij is, geen gedenken van het voorgevallene, gedurende de kwaal, meer overlaat. - Bij dit alles begreep de jongeling nogtans, dat er onaangename dingen moesten geschied zijn en dat zijne zenuwaandoening daarvan de schuld moest wezen. Eene zichtbare moedeloosheid maakte zich, bij die gedachten, van hem meester en, een betraand oog naar Elisa wendende, scheen hij haar te vragen wat er al geschied was. Het meisje begreep dien smeekenden blik en zegde stil tot den jongeling:

‘Wij zullen u later alles uitleggen, mijn goede Frederik, thans hebt gij rust noodig; want uw lichaam moet sterk vermoeid wezen?’

‘Mijn gansch lichaam is als uiteen geschokt,’ zegde Frederik en hij liet zich tegen de rugleuning van de sofa vallen.

Vrouw Klara en Frans besloten nu den jongeling alleen te laten, in de hoop dat een natuurlijke en weldoende slaap zijne krachten mocht herstellen; doch Elisa weigerde het vertrek te verlaten en wilde hij den kranke blijven waken. Zij verwijderde zich te dien einde van de sofa en ging zich aan het overgestelde einde van het vertrek neerzetten, van waar zij al de bewegingen haars geliefden kon gadeslaan.

Klara en Frans vertrokken en lieten de twee jongelieden alleen.

Frederik, door vermoeidheid afgemat, geraakte weldra in eenen zachten slaap en nu kwam een lichte blos zijne tot dan toe bleeke wangen kleuren. Elisa hield eenen langen tijd hare oogen van haren beminde niet afgewend en luisterde op de stille hijgingen zijns boezems, als willende daaruit opmaken of de rust hem voordeelig zou wezen en zijne uitgeputte krachten herstellen. Dan, toen zij zich overtuigd had, dat Frederik in eenen diepen slaap gedompeld was, stond zij stil van hare plaats op en kwam zich in eenen zetel dicht bij de sofa voegen. Daar bleef zij beweegloos zitten, liet het hoofd achterover tegen de leuning des stoels hellen en hield hare oogschelen half toegeloken. Hare handen, zacht in elkaar geslagen, rustten op hare knieën en zij nam die houding aan, welke het best geschikt schijnt tot die zoete mijmering, die bekwaam is den gevoeligen mensch soms, gedurende eenige stonden, boven de aarde te verheffen en zijne ziel als in hemelsche geneuchten te doen baden. De ingetogenheid van het meisje liet hare ziel toe ongestoord rond te dwalen en aan de verbeelding vrijen toom te geven. O welke schoone vertoogen ontmoette haar geest niet op de wegen, die hij doorliep! Welke zachte gevoelens overstroonden

haar hart niet, wanneer zij aan de zaligheid harer liefde dacht en onbeschrijfbaar geneuchten voor haren geest zag zweven! Ja, zij herriep haar vorig leven in den geest, zij herinnerde zich al de vreugden, die zij nu en dan in hare jongere jaren genoten had en zij vergeleek die vreugden met de weelde, welke sedert eenigen tijd haren boezem overstroomde en, ja, dan moest zij bekennen, dat zij slechts nu ten volle leefde, dat nu slechts de zachte gevoelens, welke in haar hart hadden verscholen gelegen, hunne volle vrijheid verkregen hadden. Heilige, verleidende droombeelden vlogen haar door den geest. Zij zag reien van hemelsche maagden door eene geurige lucht vliegen en bloemen stroeien, wier balsem zich overal verspreidde; zij hoorde onbekende klanken, welke eene hemelsche harmonie voortbrachten, in de onbegrensde verte rondgalmen en voelde zich het hart als in genot smelten. En dan, in het midden van die hemelsche vertoogen, rees de beeltenis van Frederik, van haren geliefde, en reikte haar de armen toe, terwijl op zijn wezen een liefdegevoel uitblonk, dat men slechts met dat der engelen zou hebben mogen vergelijken.

Het meisje ging voort in die zalige droomerij tot eindelijk een stille zucht, die zich uit den boezem van Frederik verhief, haar tot de wezenlijkheid kwam terugroepen; doch tot eene wezenlijkheid, die niet min zalig en dichterlijk was dan al wat hare rijke verbeelding haar kon voorschetsen. Als eene hinde snelde zij tot de sofa; doch overtuigde zich weldra, dat de jongeling nog immer in eenen zachten slaap gedompeld lag. Elisa bleef eenen langen tijd op hem staren en kon zich niet wederhouden, eenen stillen zoen op het voorhoofd van haren geliefde te drukken. Zij liet zich vervolgens zachtjes naast Frederik op de sofa neêrglijden en bleef zijn ontwaken afwachten.

Ruim een half uur was Frederik in de weldoende rust gedompeld gebleven; alsdan ontsloten zich zijne oogen en zijn eerste blik viel op Elisa. Hare hand grijpen en die aan zijne lippen brengen, was de eerste spraak, welke zich opdeed. Dan zegde het meisje, terwijl zij zich dichter naast Frederik voegde en zijne handen in de hare vatte:

‘Hoe gevoelt gij u thans, mijn vriend?’

‘Ik heb geslapen, melieve, en voel mij gansch hersteld; de vermoeidheid heeft mijn lichaam verlaten... Doch zeg mij nu toch eens wat mij overkomen is; want mijne tegenwoordigheid in uwe woon blijft mij immer een raadsel?’

Elise verhaalde den jongeling nu al wat er was voorgevallen: hoe

hij in hare woning met geslotene oogen was aangekomen; wat tusschen hem en den geneesheer gebeurd was en wat hij verder aan Frans gezegd had.

‘Indien gij het mij niet zegdet,’ sprak Frederik, ‘ik zou het niet kunnen gelooven; doch, ik kan aan uwe woorden niet twijfelen. Het spijt mij, dat ik zulke onaangename woorden met dien geneesheer gewisseld heb.’

‘O hij zal zulks niet, kwalijk afnemen, mijn goede.’ zegde Elisa, ‘gij waart hem immers een zieke en wat men in ijlhoofdigheid zegt, kan toch zoo ernstig niet opgenomen worden.’

‘Ik denk er zoo niet over, Elisa; wat ik aan dien geneesheer gezegd heb, meet onfeilbare waarheid wezen, ik vrees het. Wat ik aan Frans verhaald heb, was wel waarheid, vermits hij het bekend heeft.’

‘In dit geval mag de doktor het kwalijk nemen, mijn vriend; want dan is hij een verachtelijk mensch, om niet te zeggen een wanschepsel.’

‘Het is verwonderlijk en ik ben er bedroefd om. Wat mag er toch op het hart van Frans wegen? Wat mag ik hem gezegd hebben?’

‘Ik heb slechts afgebrokene woorden zonder beduidenis kunnen hooren,’ zegde Elisa, ‘doch uw vriend was door het gezegde diep getroffen.’

‘Eerbiedigen wij zijn geheim, Elisa... Doch gij hebt vergeten mij te zeggen op welke wijze ik ontwaakt ben.’

Het meisje verhaalde het voorval.

‘Gij hebt mij ongetwijfeld het leven geschonken, zooals het mijn vriend heeft doen verstaan,’ zegde de jongeling. ‘Heb dank, mijne goede Lisa: onze liefde heeft mij gered!’

‘Dank mij daar niet over, Frederik; met u redde ik mij zelve; want u overleven had ik immers niet kunnen doen...’

‘Hemelsche liefde woont in uw hart, mijne beminde, en de Almogende heeft medelijden met ons gehad. Ja, gij hebt mij niet alleen van den dood verlost; maar ik voel het, thans ben ik voor goed genezen: er is eene grondige verandering in mijn lichaam geschied. Mijn geest is kalmer dan hij ooit geweest is en mijne ziel is wel even vurig, doch meer bedaard geworden. O! de toekomst lacht mij thans liefderijk tegen; er is een scheidspaal tusschen mijnen vorigen levens tijd en het toekomstige gesteld en de verandering zal ons voordeelig wezen. De droomerijen zullen voortaan minder uitwerksel op mijnen geest

hebben en mijn gevoel kan daar slechts door veredeld worden... Daarom is het misschien goed dat Frans dit schrift, zooals gij mij hebt hooren zeggen, verscheurd heeft: het hadde mij later te zeer mijnen vorigen levenstijd herinnerd. Thans zal ik een zuiverder geheugen van mijnen vriend Wolfgang bewaren... Die Wolfgang, Elisa, was waarlijk een uitgelezen geest, die door weinigen begrepen werd; ik ben hem veel verschuldigd. Hij heeft de palen mijner beseffingskracht oneindig uitgezet; hij heeft mijn gevoel gezuiverd en verfijnd en mijn hart beter gemaakt. Ik zal u wel eens zijnen ganschen levensloop verhalen en u den man volkomen doen kennen.'

Elisa scheen met geest en ziel aan de woorden van Frederik te hangen; hare blikken verlieten die des jongelings niet en de toon zijner spraak scheen haar als eene zachte en welluidende harmonij door de ooren te ruischen en tot in het binnenste van haar hart te dringen. Frederik bleef nu ook eenige stonden stilzwijgend op zijne minnares staren en drukte ze eindelijk, door het gevoel overweldigd, aan zijnen kloppenden boezem.

'Elisa!' riep hij, 'waarom kunnen wij zoo niet altijd ongestoord bij elkaar wezen? Waarom mag ik den ganschen dag de warme kloppingen uws harten op mijne borst niet voelen en ze bij de kloppingen mijns boezems mengen?... Elisa, mijn engel, gij zijt schoon, goddelijk schoon. Nimmer nog heb ik de volmaaktheid uwer vormen zoo goed als nu gadeslagen. Tot hiertoe was ik, om zoo te zeggen, slechts met den geest, met de ziel aan u verbonden en het bezit dier ziele maakte mij reeds zoo zalig! Thans, mijne beminde, zie ik u ten zelfden tijd onder den aardschen vorm en mijne liefde is verdubbeld. O ik aanbid u, mijn engel. Naast de Godheid, van welke gij mij de hoogste eigenschappen, de schoonheid en de goedheid voorstelt, aanbid ik u; en u zien, u in mijne armen drukken, is mij eene zaligheid, die door geene andere kan overtroffen worden!...'

En vaster klemde Frederik het meisje aan zijnen boezem. Elisa voelde zich insgelijks in liefdesgenot weggevoerd. Zij sloeg hare poezelige armen rond den hals van haren beminde, en bleef hare oogen in de blauwe blikken des jongelings spiegelen. De adem der geliefden mengde zich en Frederik, door het gevoel overwonnen, drukte bevend zijne lippen op de frissche rozenwang der maagd. Hij hield hare wang tegen zijne wang gedrukt; hunne haarlokken mengden zich te zamen; de zachte gloed hunner beide lichamen vereenigde zich; tranen van

innige vreugden parelden in beider oogen en voor de eerste maal bracht een hemelsche zoen de lippen der twee geliefden bij elkaar; geen woord ontviel thans aan Frederiks mond meer; het hooge gevoel doofde de spraak uit en aan hunne zielen alleen scheen het thans gegeven te zijn de gevoelens van dien heiligen stond uit te drukken.

Alsof Elisa vreesde onder die gloeiende omhelzing te bezwijken, wendde zij de eerste zachtjes het gelaat af en hare armen van den hals van Frederik wegschuivende, legde zij hare poezelige handen op het wezen van haren beminde, terwijl een hemelsche glimlach haar lieve gelaat nog kwam verhelderen. Frederik beantwoordde met eenen zachten lach die handelwijze des meisjes en zoende hare handen. Eene bevallige kozerij volgde, op die wijze, de hooge geestdrift op en de woelige kloppingen des boezems bedaarden allengs. Eindelijk vluchtte het meisje uit de armen van Frederik; doch kwam weldra hare plaats naast hem op de sofa hernemen. Zij greep zijne handen zacht in de hare en zegde:

‘Laten wij nu zoo blijven zitten en in ernst spreken.’

‘Inderdaad,’ zegde Frederik, ‘laten wij ernstig spreken, mijne lieve Lisa; het is alsof gij mijn innig verlangen geraden haddet...’

En de jongeling hield eenige stonden zijne oogen ten gronde gewend, als wilde hij eene wending aan de gedachten geven, die zich in overvloed in zijn brein opdeden. Eindelijk sprak hij, zijne zachte blikken terug op Elisa vestigende:

‘Ik zegde daar straks, mijne liefste, waarom kunnen wij niet immer zoo te zamen wezen, en ik herhaal thans die vraag niet een meer kalm gemoed... Waarom, zeg, zou een onverbreekbare band ons niet voor eeuwig aan elkaar kunnen sluiten, waarom zouden onze werldsche belangen niet aan elkaar kunnen verbonden worden, daar onze zielen reeds sedert lang onscheidbaar zijn?... O hebt gij ooit bedacht, welk heil het onze zou wezen, Elisa!... Uwe moeder, aan wie ik zoozeer verkleefd ben, zou ook mijne moeder worden en ik zou haar met u dien geheiligden naam mogen geven. Wij zouden te zamen de vreugden smaken, die de wereld ons zou kunnen aanbieden, en deden er zich smarten voor, dan zouden wij ook sterker wezen om ze te dragen en ze te verlichten, met den last tusschen beiden te verdeelen. - En dan, mijne lieve, de hemelsche gedachte onze vereeniging gezegend te zien! Hoe schoon zoudt gij niet zijn, hoe trotsch zoudt gij niet het edele hoofd mogen verheffen, wanneer gij eenen telg, waarin wij beiden

zouden herleven, op uwen moederlijken schoot zoudt zien dartelen! Wanneer gij u twee armkens zoudt zien toereiken, fijn en tenger als de leden van eenen engel! Wanneer een blik, waarin de onschuld en het liefdegevoel alleen zouden geprent staan, tot in het diepste van uw hart zou doordringen... Zeg, Elisa, hebt gij ooit aan dit heil, aan dit onuitspreekbaar geluk gedacht!...

‘Zaligend zouden die stonden wezen, mijn liefste,’ zegde het meisje, en als beschaamd liet zij het hoofd op de handen van Frederik nederdalen.

‘En wat belet ons, liefste, aan die heilvolle vereeniging te denken? Wat belet ons van stonden aan onze gevoelens aan uwe brave moeder, aan onze moeder, zal ik liever zeggen, te gaan verklaren? Wat belet ons dat wij onze harten voor haar blootleggen, onze gevoelens doen kennen en hare moederlijke toestemming, als het zegel onzer verbinding, afsmeeken... O zij zal ons immers niet weigeren?’

‘Ik geloof het niet, Frederik; waarom zou zij ons geluk willen beletten en niet toestemmen in datgene wat de hemel besloten heeft... Ja, Frederik, wij moeten spreken, langer mogen wij niet wachten: wij hadden het reeds vroeger moeten doen.’

Hier zweeg het meisje eenige oogenblikken en, haar hoofd oplichtende, kon men bespeuren, dat zich eene onrustwekkende gedachte van haren geest had meester gemaakt. Zij ging voort:

‘Maar, mijn goede Frederik, het is mijne moeder alleen niet, die over ons geluk kan beslissen. Gij schijnt te vergeten, dat gij te Antwerpen eenen vader hebt, die u als zijnen zoon kan gebieden, eene moeder, die u lief heeft en van uw geluk zal willen verzekerd zijn. Zullen zij...?’

‘O wees daarvoor niet beangst, mijne lieve; zouden zij het geluk van hun kind niet willen behartigen, zouden zij mij een heil willen onttrekken, dat mij zalig en hen gelukkig moet maken!’

‘Zullen zij zooals gij denken en spreken, Frederik?’

‘En hoe zouden zij het anders kunnen, melieve! Zijn zij in staat op de wereld eenen engel zooals gij zijt aan te treffen?’

‘Zeg een meisje, dat u lief hebbe, zooals ik, mijn beminde... Doch, zijt gij van die liefde en van de gevoelens mijns harten overtuigd, Frederik, zullen het daarom uwe ouders ook wezen! Zij kennen mij niet; zij hebben mij nooit gezien...’

‘Zij zullen u zien, Lisa, en zij zullen u kennen. Spreken wij daar-

over niet meer en doen wij de brave lieden geen onrecht, met te veronderstellen dat zij bekwaam zouden zijn mijn geluk tegen te werken. - Waart gij van de toestemming uwer moeder zoo zeker als ik het van die mijner ouders ben, dan moesten wij niet meer beschroomd wezen en geene de minste achterdocht meer voeden. Zeg, Elisa, wanneer willen wij er uwe moeder van spreken?’

‘Zoohaast mogelijk, Frederik; want ik vrees toch, dat zij mijne gevoelens zal geraden hebben. Toen ik, bij het eindigen uwer kwaal, in uwe armen gevlogen ben, heb ik mij ongetwijfeld verraden; ik kon mijn gevoel niet meer bedwingen en het woord:’ mijn Frederik! ‘dat mijnen mond ontviel, is zeker niet zonder beteekenis voor mijne moeder geweest; want, als ik, eenen stond later, het oog tot haar wendde, zag ik hare blikken met eene zekere verbaasdheid op mij gevestigd en ik kon er eene vraag van verklaring, van opheldering in lezen. Zij heeft mij denklijk begrepen, toen ik mij, nog door het gevoel vervoerd, in hare armen heb geworpen en tranen van vreugde en van zucht tot vergeving op haren boezen gestort heb. - O ik hadde haar eerder mijn hart moeten blootleggen, Frederik; onze liefde is het eerste geheim, dat ik voor mijne moeder verborgen heb gehouden, en nu voel ik dat het mij zwaar op het hart weegt.’

‘Gaan wij haar dan aanstonds vinden, mijn engel, mijne heilige,’ sprak Frederik, zijne geliefde nogmaals in zijne armen klemmende, en eenen broederlijken zoen op haar albasten voorhoofd drukkende. ‘Ja, gaan wij haar aanstonds vinden, geven wij onze gevoelens onbewimpeld te kennen en weldra zult gij mij in het openbaar uwen Frederik en ik zal u mijne Elisa mogen noemen...’

‘Gaan wij,’ zegde het meisje, en nu verlieten de beide jongelieden het vertrek om Klara op te zoeken.

XIX.

Toen vrouw Klara en Frans het vertrek verlaten hadden, waar Frederik aan de zorgen van het meisje toevertrouwd was gebleven, begaven beiden zich in den tuin. Zij wandelden eenigen tijd sprakeloos totdat zij, aan eene zodenbank genaderd, zich neêrzetteden en de oogen ten gronde gewend hielden. Frans begon de samenspraak.

‘Mevrouw, ik ben u eene verklaring schuldig.’

‘Dan zal ik mijne ondervraging later doen,’ zegde de vrouw, ‘spreek gij eerst, ik luister.’

‘Misschien zal ik die ondervraging voorkomen, mevrouw,’ zegde de jongeling, ‘het moederoog zal denkelijk scherpzichtiger dan de blik van eenen getrouwen en verkleefden vriend zijn geweest.’

Hier zweeg Frans eene korte poos; want hij vreesde grondig de samenspraak aan te vatten. Hij staarde nog eenigen tijd recht voor zich op den grond en dan, met de hand over het voorhoofd strijkende, als wilde hij zijnen geest verhelderen, sprak hij:

‘Mevrouw, ik heb altijd gedacht, dat ik klaarzichtig was en ik geloof tot heden toe nog aan die eigenschap des geestes. Dan, alsof het ware om mijnen hoogmoed te dien opzichte te straffen, ben ik sedert eenigen tijd diep verblind geweest. Ik kan mij die verblindheid wel eenigszins uitleggen; doch daartoe ben ik verplicht u eene gansche geschiedenis te verhalen. - Ik zal zulks later doen; want ik wil dat gij in mijne ziel klaar lezet, en verstaat, dat die Frans, welken gij meestal geestig en moedvol gekend hebt, in zijne ziel wreede martelingen heeft onderstaan, martelingen, die gij zult begrijpen, mevrouw, en die mijne verblindung zullen doen vergeven.’

‘Mijn goede Frans,’ zegde Klara, ‘ik versta u niet te wel: uwe woorden zijn geheimzinnig.’

‘Zeg liever verward,’ sprak Frans, met eene zichtbare ontsteltenis op het gelaat. ‘Vergeef mij, mevrouw, mijn geest is nog niet gansch kalm geworden, mijne gedachten woelen overhoop in mijn brein en het zou mij onmogelijk wezen er voor het oogenblik eene goede orde in te brengen. Dan, ik zal mijn best doen en de zaak maar zonder omwegen aanvatten. Ziehier... Hebt gij acht gegeven, mevrouw, op de woorden, die aan den mond van juffer Elisa ontvallen zijn, als zij daar zooeven mijnen armen vriend het leven terug gegeven heeft?’

‘Ik heb zulks gedaan, Frans.’

‘Hebt gij ook hare verdere ontsteltenis, hare vreugde, met een woord, hare gansche houding opgemerkt?’

‘Dat ook is mij niet ontsnapt...’

‘Welnu, mevrouw, dat heeft op mij hetzelfde uitwerksel gedaan als een bliksemslag, die mij zou getroffen hebben... Verstaat gij nu wat ik door mijne verblindheid zeggen wil.’

‘Ik begrijp u, heer Frans, en moet u met schaamte bekennen, dat

mijne klaarzichtigheid niet grooter is geweest dan de uwe, en dat die ontdekking mij een droef, een pijnigend gevoel heeft veroorzaakt... Dat er liefde tusschen Elisa en Frederik bestaat, ten minste, dat Elisa liefde voor uwen vriend gevoelt, ziedaar eene zaak, die voor mij niet verder hoeft bewezen te worden.'

'En dat het gevoel uwer dochter door Frederik gedeeld wordt,' onderbrak Frans, 'daar twijfel ik thans ook geen oogenblik meer aan. Zonder dat, mevrouw, hadden wij het mirakel van daareven niet zien gebeuren. Wat geene geneeskunst vermocht, wat de stem der teederste vriendschap niet kon verkrijgen, kon enkel door de macht der liefde geschieden.'

'Zie nu eens, heer Frans,' hernam de moeder, 'welke toestand de mijne wordt. - Door een zuiver gevoel van vriendschap aangedreven, heb ik mij aan den besten vriend van mijnen afgestorven zoon verkleefd; gij zijt mij een groote troost geweest en tot nog toe ben ik fier op uwe vriendschap en zal het blijven...'

'Spreek toch zoo niet, mevrouw,' onderbrak de kunstschilder, 'ik slechts ben door uwe vriendschap vereerd geworden en, heb ik u soms van eenig nut kunnen wezen, bij u heb ik meerder zielentroost genoten, dan ik ooit op de wereld gesmaakt heb. Zijt gij mij niet immer als eene moeder geweest! Heb ik bij u niet diegene weêrgevonden; welke mij zoo vroeg op de wereld is ontroofd geworden!...'

De vrouw drukte de hand van Frans en sprak verder:

'Laat mij uitspreken... Gij hebt mij uwen vriend doen kennen en ik heb hem als een' tweeden zoon beschouwd. Hij heeft in mijne woon, zooniet eene vreugdevolle, ten minste eene vriendschappelijke verkeerling gevonden. Ik, zoowel als gij, trachtte alles aan te wenden om de gezondheid des jongelings te doen herstellen. De vriendschappelijke omgang met mijne dochter scheen mij daartoe niet hinderlijk, zelfs voordeelig te moeten wezen; want ik weet, dat, bij het teedere gevoel, welk Elisa bezit, zij echter verre is van door eene hooge geestdrift beheerscht te worden. Zulk eene geestgesteltenis scheen mij niet dan eene gunstige werking op Frederik te kunnen voortbrengen; doch diep verblind moest ik wezen, om niet te zien welk een gevaar met dit alles gepaard ging. Frederik was mij als een zoon; hij kon in mijnen geest niet dan een broeder voor Elisa wezen, en aan liefde heb ik niet eens gedacht. Wat zal men nu in het openbaar zeggen?'

'Wie zou iets ten uwen nadeele durven zeggen,' sprak Frans op

eenen ernstigen toon, ‘wie zou uwen naam durven onrecht doen!’

‘Iedereen zal dit durven,’ hernam de vrouw, ‘zooniet luidop, ten minste in het geheim. Men zal zeggen, dat ik u beiden in mijne woon gelokt heb, om eenen echtgenoot voor mijne dochter te kunnen kiezen. Ja, dat zal men zeggen...’

‘Wie zulk een woord in mijne tegenwoordigheid durfde uitspreken!’ riep Frans rechtstaande en zijne vuisten wringende, ‘wie nog zooveel niet zou durven zeggen, die zou van mijne handen sterven!’

‘Bedaar, mijn vriend,’ zegde Klara, ‘bedaar; ik ga verder. Ik veronderstel, dat men niets zegge ofwel dat ik mij aan de gezegden der wereld niet stoore. Wat moet dan de familie van Frederik zelve denken, met welke oogen moeten mij de ouders van uwen vriend aanzien? Zal zich in hunnen mond de naam van koppelaarster niet opdoen?... Verstaat gij nu welk hartzeer mij dit voorval veroorzaakt, verstaat gij die vernedering, heer Frans?’

De vrouw was gansch ontsteld, wanneer zij die laatste woorden uitsprak; haar bleek wezen was gloeiend geworden en uit hare anders zoo zachte oogen straalde een vuur, dat bijna van gramschap getuigde.

‘Op mijne beurt, mevrouw,’ zegde de kunstschilder, met eene ernstige uitdrukking op het gelaat, ‘op mijne beurt u de kalmte, de bedaardheid aan te bevelen. Gij kent de ouders van mijnen vriend niet, anders zoudt gij dien argwaan zoover mogelijk wegstooten. - Mevrouw! de mensch is zoo slecht niet als men het meestal wel inbeeldt. Hoeveel recht ik persoonlijk hebbe, om de gansche wereld als in eenen enkelen haat te omsluiten en eenen verschrikkelijken vloek over haar uit te spreken, moet ik de eerste bekennen, dat er nog zielen bestaan, die ons het leven onder aangename kleuren kunnen doen zien en, door hare uitgestrekte goedheid, het slechte kunnen doen vergeten. Ik heb u leeren kennen en ik ken de ouders van mijnen vriend Frederik. Gij zijt elkander volkomen waardig... Nu veronderstel ik, mevrouw, dat de toestand gansch veranderd zij. Zoudt gij, in het geval der ouders van Frederik, de hoonende gedachten voelen opkomen, welke gij thans vreest?’

Klara wachtte eenige oogenblikken alvorens te antwoorden; dan zegde zij:

‘Ik ben van het tegendeel niet verzekerd, heer Frans, ik beken het u rechtuit; want neem wel acht, dat de personen aan elkaar onbekend zijn.’

‘Dan wordt de overtuiging moeilijker,’ hernam Frans, en na eenige stonden stilzwijgen ging hij voort:

‘Betrouwt gij u op mijn woord, mevrouw?’

‘Ik stel er volle vertrouwen in, Frans.’

‘Welnu, ik durf u van mijne woorden de plechtigste verzekering geven; ik durf u zweren, dat zulke gedachten zich in den geest der ouders van Frederik niet zullen opdoen, en gij kunt u op mijn woord betrouwen... Te meer,’ ging de jongeling voort, ‘ik zie niet in welke laakbare berekening er hier zou te maken zijn. De fortuinen zullen zooveel niet schillen. Zijn de ouders van Frederik misschien rijker, zij hebben twee kinderen, wijl Elisa alleen is, en in dit geval ook, mevrouw, durf ik u verzekeren, dat er zich geene de minste moeilijkheid zou opdoen. Het geluk van Frederik, indien het in eene vereeniging met uwe dochter gelegen schijnt, zou in allen gevalle voor de ouders genoeg wezen.’

‘Dat is ook nog eene zaak, waaraan ik niet gedacht had, heer Frans.’

‘Denk er dan nog niet aan, mevrouw; want ik verzeker u, dat gij zoowel over dit als over alles gerust kunt wezen, en indien gij mij geene andere opwerpingen meer te doen hebt, dan aanzie ik reeds het geluk van mijnen vriend als voltrokken; wel te verstaan, zoo de liefde reeds onveranderlijk vastgesteld is.’

Klara antwoordde niet op dit laatste gezegde van Frans en bleef als in bedenking verslonden zitten. De jongeling eerbiedigde dit stilzwijgen gedurende eenige stonden en dan, den arm van Klara zachtjes aanrakende, zegde hij:

‘Mevrouw daar zijn ze beiden.’

Klara sloeg nu de oogen opwaarts en zij zag Frederik, met Elisa aan den arm, in den tuin treden en hunne schreden richten naar de bank waar zij met de kunstschilder gezeten was. Het harte der vrouw klopte ongestuimig in haren boezem.

De twee gelieven waren weldra tot de bank genaderd en na dat er eenige woorden over Frederiks toestand gewisseld waren, zetteden de jonge lieden zich naast de zijde der moeder. Frederik nam de eerste het woord op:

‘Mevrouw,’ sprak hij, ‘de gunsten, die gij mij reeds bewezen hebt, zijn groot en onschatbaar, doch ik wil van mijne erkentenis niet spreken; want ik heb u thans eene gunst af te smeeken, die al de anderen

overtreft en die ik nimmer naar waarde zou kunnen erkennen.’

‘Sprekten wij van geene erkentenis, vriend Frederik. Indien ik u eene vriendschap bewezen heb, die uit den grond des harten voortvloeide dan hebt gij mij immers door eene niet min oprechte vriendschap beloond?’

‘O ja, mevrouw, zegde Frederik, de hand van Klara vastgrijpende, ‘ja, mijne vriendschap is zoo oprecht en zoo vurig als immer vriendschap zijn kan. Doch, ik voel het op dit oogenblik, ik heb mij zelven verwijten te doen; ik had eerder moeten spreken en ook aan mijnen braven vriend Frans. Vergeeft gij mij beiden, dat ik u een geheim verzwegen heb?’

‘Wat mij betreft!’ riep Frans, ‘het is u uitterharte vergeven, mijn vriend; ik zelf hadde uw geheim moeten doorgronden; en daar ik het niet gedaan heb, moet ik een domkop wezen en heb uwe achterhouding verdiend. Ik vergeef het u volkomen!’

‘En gij, mevrouw?’ vroeg Frederik.

‘Ik zal niet wreeder dan uw vriend wezen,’ zeide de vrouw; ‘doch spreek klaarder, heer Frederik.’

De jongeling voelde zich diep ontsteld en wist niet hoe verder zijne gedachten te verklaren. Eindelijk scheen hij al zijnen moed bijeen te roepen en zegde:

‘Ik zal met geene omwegen te werk gaan, mevrouw, en u liever maar recht uit zeggen, dat ik Elisa bemin en dat wij u komen afsmeeken, dit gevoel, door uwe moederlijke toestemming, te heiligen.’

Alhoewel vrouw Klara eenigszins op die bekentenis voorbereid was, werd zij nogtans bij de woorden van Frederik hevig ontroerd. Zij antwoordde niet oogenblikkelijk en liet het oog op Elisa vallen. Het meisje vloog haar om den hals en zegde, terwijl tranen uit hare oogen drongen:

‘Ik versta u, moeder, mijne lieve moeder! ja, het was mij een heilige plicht u van mijne gevoelens te onderrichten, alvorens ze onuitrukbaar in mijn hart te laten binnendringen... Vergeef mij, dat ik dien plicht verzuimd heb, vergeef mij dat ik, schijnbaar, geen vertrouwen genoeg in u gehad heb. Ik durfde het u niet bekennen, te meer daar het mij scheen, dat ik niet alleen meester van mijn geheim was.’

Klara drukte hare dochter in de armen en kon geen woord uiten. Wat er in het hart der vrouw op dit oogenblik omging, was voor

haar zelve onverklaarbaar. Duizenden gevoelens schenen tegen elkaar te kampen; doch allen werden overmeesterd door de liefde, die zij haar kind toedroeg en de vriendschap, welke zij voor den braven jongeling gevoelde.

‘Zeg, moeder,’ ging nu Elisa na eenige stonden voort, ‘zeg, moeder, dat gij ons het stilzwijgen vergeeft, zeg dat gij onze liefde niet afkeurt en onze wenschen zult voldoen, voor zooveel het van u afhangt!’

‘Kan ik mij tegen het geluk van mijn kind verzetten?’ sprak Klara weenend, ‘en zou ik mijne dochter aan eenen meer edelmoedigen gemaal dan Frederik kunnen toevertrouwen?... Doch, mijn kind, ik ben het hier niet alleen, die beslissen moet: Frederik heeft ouders...’

‘Die ook mijn heil en niet dan mijn heil zullen willen!’ onderbrak Frederik, nu insgelijks om den hals van Klara vliegende. ‘Mijne ouders,’ ging hij voort, ‘o zij zullen zich in mijne keus verheugen; en zouden zij wel anders kunnen? o Mevrouw, of liever, mijne moeder.... laat mij u dien heiligen naam voortaan geven, mijne lieve moeder! heb dank: gij maakt mij den zaligste der menschen!’

‘Het zij dan zoo, mijne kinderen,’ zegde de moeder, ‘en dat mijne toestemming u heilrijk weze! Ik ken uw beider hart en mag mij op u betrouwen.’

‘Goed zoo, mevrouw!’ riep Frans, ‘en ik ook ik wil in de blijdschap deelen! Kom hier, mijn goede vriend, dat ik u in mijne armen drukke! Uw geluk geeft mij hoop en zalft de wonde, die in mijn hart gapend is.’

Frederik verliet Klara om zich in de armen zijns vriends te werpen en beiden bleven eenen langen tijd borst tegen borst geklemd, terwijl tranen van vreugde over hunne wangen rolden.

Allengs verging de geestdrift en nu begon men kalmer over den toestand der jongelieden te denken. Frans was van gevoelen, dat men niet dadelijk kennis van de liefde van Frederik aan zijne ouders zou geven en hij stelde voor, den vader aan te sporen naar Dusseldorf te komen en, op die wijze, kennis en vriendschap aan te knopen, alvorens van de nauwere banden te spreken, welke de twee huisgezinnen aan elkaar moesten verbinden. Dit voorstel behaagde bijzonder aan vrouw Klara; zij vond daarin eene verlichting voor de onrust, die zij toch niet gansch uit den geest kon verdrijven. Frans bood zich aan om oogenblikkelijk eenen brief te dien

einde te schrijven en Frederik was daarmee volkomen in zijnen schik; mits hij daarin een middel zag om tot zijne zoo vurig gewenschte vereeniging met Elisa te komen. - Men verliet alsdan den tuin en Frans stelde weldra eenen behendigen brief op, die door leugens om beters wil zondigde; maar onvermijdelijk het verlangde doel moest bereiken. Hij zegde, dat de gezondheid van Frederik zich allengs meer en meer versterkte, dat zijn verblijf te Dusseldorf hem reeds genezen had; doch dat hij er nog eenigen tijd moest vertoeven ten einde een gansch nieuw mensch te worden; dat hij veel over het vaderland sprak en - indien hij, Frans, er klaar in zag, - zijn vriend mogelijk wel door de landziekte of het zoogenoemd heimwee zou kunnen overvallen worden. Nu, dat moest vermeden worden; want de lucht van Dusseldorf was tot hiertoe onontbeerlijk, en het beste middel om de zaken in goede orde te houden, was dat de vader een reisje naar Dusseldorf zou ondernemen, op die wijze, als het ware, het grootste gedeelte van het vaderland medebrengen, om het heimwee in zijnen oorsprong te dooden. Hij bleef te meer op een spoedig antwoord wachten. - De brief werd aanstonds toegezegeld en naar den post gedragen.

Het overige van den dag werd in stille, kalme vreugde doorgebracht. Frans deed zijn uiterste best om zoo vroolijk mogelijk te schijnen; doch het oog van Klara was scherpziende genoeg, om te ontdekken, dat de vreugde des jongelings slechts in schijn bestond en er hem een wreede worm aan het hart moest knagen. Zij nam voor dit geheim te onderscheppen, in de hoop den braven kunstschilder eenige vertroosting in zijn lijden te doen gevoelen. Met dit inzicht zegde zij hem, toen zij des avonds na het eten rond de tafel geschaard zaten:

‘Vriend Frans, indien ik een goed geheugen heb, hebt gij mij vandaag in afgebrokene woorden laten hooren, dat gij eene smart in den boezem draagt en gij hebt mij zelfs beloofd een verhaal te doen. Is het oogenblik niet gunstig om uwe belofte te volbrengen?’

Eene zichtbare droefgeestigheid verspreidde zich over het gelaat van Frans; hij antwoordde:

‘Ik weet niet, mevrouw, of ik wel goed zou handelen met u thans mijn hart te openen. Het verhaal, dat ik u te doen heb, is een liefdeverhaal; doch hemelbreed verschillend van de liefdegeschiedenis, welke wij vandaag bijwonen. Het toont de keerzijde der medalie, zooals men zegt, en waarom de blijde stemming van den geest van Frederik en Elisa thans krenken?’

‘Vriend,’ sprak Frederik, ‘ik ben het dan alleen niet, die geheimen bezeten heb?’

‘Neen, vriend,’ zegde Frans, ‘doch mijn geheim dagteekent slechts van gisteren en er is een groot verschil tusschen de twee geheimen; de kennis van het uwe moest mijnen boezem niet vreugde overgieten; de uitlegging van mijn geheim kan slechts treurige gedachten opwekken.’

‘Eene reden te meer om te spreken, mijn brave vriend,’ hernam Frederik. ‘Wij zullen u mogelijk eenigen troost kunnen verschaffen en treuriger kan uw verhaal ons niet maken dan wij reeds zijn, wetende dat gij eene smart bezit, waarin wij niet deelen’

‘Welnu, ik zal dan spreken,’ zegde Frans, ‘mijn verhaal zal dan het bittere zijn, dat zich op de wereld toch bij alle vreugde moet mengen. Luistert.’

En Frans begon zijn verhaal:

‘Het is jaren reeds geleden, dat ik ook voor de eerste maal de drift der liefde gewaar werd. Zij, die mijn hart, bij den eersten aanblik, overmeesterd had en mijne zinnen als met verbijstering had geslagen, was eene voorbeeldelijk schoone maagd. Ik beminde haar uit al de krachten mijner ziel en de eerste tijden onzer liefde waren wel de schoonste dagen, die ik op mijne levensbaan ontmoet heb. Teresa, zoo heette zij, was fier en grootsch van inborst; doch die eigenschap werd door eene drift bastreden, die niet min krachtig was: die drift bestond in eenen onverzaadbaren hoogmoed, een gedurig verlangen om aanzienlijk in de wereld te worden. Dat doel voorzag zij ongetwijfeld, met mij vereenigd, niet te kunnen bereiken, en zulks was de grootste reden waarom zij haar gegeven woord van eeuwige liefde verbrak en mij verliet om met eenen vreemdeling, die haar een uitgestrekt fortuin aanbood, in huwelijk te treden.’

‘Maar zij beminde u dan niet?’ onderbrak Elisa.

‘Voorzeker, mejuffer,’ antwoordde Frans, ‘moest de liefde bij haar de hoogste drift niet wezen; maar zij heeft mij waarlijk bemind, zoo sterk als zij kon beminnen; ik ben daarvan verzekerd.’

Elisa sprak niet meer en Frans ging in zijn verhaal voort:

‘Zij verliet Antwerpen en ik hoorde geen woord van haar meer. Intusschen deed ik alle moeite om mijne liefde te vergeten en die strijd was verschrikkelijk. Hoe ik daaronder niet bezweken ben, kan ik tot hiertoe nog moeilijk begrijpen. Dan eindelijk, indien het wel geen

volle zegepraal was, dien ik behaalde, kwam ik toch zooverre, dat ik eenige gerustheid in mijnen geest deed dalen en slechts een treurig aandenken van dit alles bewaarde. Droevig sleet ik mijn leven, en hadden diegenen, welke gedurig eenen glimlach op mijn aanzicht zagen zweven, kunnen voelen welke foltering er in mijn hart schuilde, zij hadden voorzeker medelijden met mijnen hoogmoed gevoeld, die mij aandreef om mijne gevoelens voor elkeen verborgen te houden. Mijne beste vrienden, ik verwijt het mij thans, hebben nooit de uitgestrektheid mijner ramp gekend. Ik was vroolijk en lachte, terwijl de razende wanhoop in mijnen boezem woedde en ik mij het hart als voelde uitvreten. Armzalige rol, die ik speelde!...

‘De jaren slopen heen en van Teresa vernam ik geen woord, alhoewel ik reeds veel had aangewend om te weten waar zij was en of zij zich gelukkig mocht noemen. Dit laatste, dunkt mij, zou mijn hart meer bevredigd hebben...

‘Mijne onrust, die bijna verdwenen was, ontwaakte hier te Dusseldorf op eens weder, door eene soort van droom, dien Frederik mij op zekeren dag verhaalde. Ofschoon ik daaraan, voor dit oogenblik, geen geloof hechtte en het alles als eene werking der fantazij mijns vriends beschouwde, kon ik echter de ontsteltenis niet bedwingen, welke ik in mijn binnenste gewaar werd. Ik bleef over het wonderbare verhaal mijmerend nadenken en indien ik én den toestand én de handelwijze mijns vriends eenigszins uit het oog verloor, is het daar alleen aan toe te schrijven...’

‘Het was dan waarheid,’ onderbrak Frederik, ‘wat ik van dit buitengoed verteld heb?’

‘De zuivere, naakte waarheid, mijn vriend,’ - zegde Frans. ‘Gij hebt wonderbare dingen gedurende uwe ziekte verricht, dingen, die weinige geneesheeren nog ondervonden hebben, dingen, die onuitlegbaar zijn, die de geest slechts ten nadeele van het lichaam kan uitwerken, en ik hoop, dat gij thans voor goed die eigenschappen zult verloren hebben.’

‘Ik hoop het,’ zegde Frederik, ‘en iets, wat ik u stellig kan verzekeren, is dat ik, sedert dezen middag, eene gansche omwenteling in mijnen geest gewaar worde. Ik gevoel mij zooals eenigen tijd vóór dat gij de eerste maal onze geboortestad verliet.’

‘Vóór de kennis, die gij met Wolfgang aangeknoopt hebt?’ zegde Frans, eenen doordringende blik op zijnen vriend slaande.

‘Zooals gij zegt,’ antwoordde Frederik, met eenen lichten schaamteblos op de wangen, ‘ik wilde dien naam niet uitspreken...’

‘Gij zult het mij dan ook niet euvel duiden,’ hernam Frans, ‘wanneer gij zult weten, dat ik het schrift van Wolfgang, dat u eergisteren is toegekomen, verscheurd heb?’

Frederik bezag, met eene ongemeene aandacht, zijnen vriend Frans; eene lichte bleekheid verspreidde zich over zijn gelaat; doch eensklaps, zijne hand uitstekende, zegde hij met eene statige stem:

‘Gij hebt wel gehandeld, mijn beste vriend, laat mij uwe hand drukken.’

Frans stond recht, drukte met gevoel de hand zijns maats en zegde met eene stem, die van hooge vreugde getuigde:

‘En voor goed zijt gij thans genezen, mijn vriend. Die woorden en die handelwijs zijn er een onwederlegbaar bewijs van.’

Na eenige stonden hernam Frans zijn verhaal en sprak:

‘Ziehier nu, mijne goede vrienden, wat er mij dezer dagen overkwam:

‘Zekeren keer, dat ik mij met Frederik aan het venster onzer kamer in het gasthof bevond, ontwaarde ik tusschen de menigte eene vrouw in versletene kleeding, maar die van vroegere weelde getuigde, uitgedoscht. Ik kon hare wezenstrekken niet onderscheppen; doch hare houding, hare rijzige gestalte, haar gang, alles scheen mij te zeggen, dat ik die vrouw meermaals gezien had. Zij was niet alleen; een jong meisje hield hare hand vast en, terwijl de vrouw het hoofd naar den stroom gewend hield, zag de lieve kleine rond; ik kon dit meisje met zorgvuldigheid onderzoeken en haar wezen in mijnen geest prenten. De nieuwsgierigheid en meer nog een angstig gevoel, dat in mijne borst rondwoelde, spoorde mij aan die vrouw van naderbij te gaan onderzoeken, hare trekken te zien en mij te overtuigen of het voorgevoel, dat in mijnen boezem brandde en mij Teresa in die arme vrouw voorstelde, gegrond was. Zonder iets aan mijnen vriend te zeggen, verliet ik de kamer, vloog den trap af en begaf mij op straat tusschen de menigte. Dan, of mijn hart te zeer geschokt was en mijne aandacht benevelde of wat ook de oorzaak mochte wezen, het was mij onmogelijk de vrouw nog te ontdekken en, na een half uur de menigte in alle richtingen doorkruist te hebben, begaf ik mij, de ziel met nog meer angst en nieuwsgierigheid vervuld, terug naar mijn verblijf. Frederik vroeg mij naar de reden dier korte afwezendheid niet en ik zegde er hem ook niets van.

‘De beelden van de arme vrouw en het jonge meisje, dat haar vergezelde, bleven voor de oogen mijns geestes zweven en meermaals ging ik uren lang de straten der stad doorkruisen, in de hoop van de een of andere te ontmoeten: mijne pogingen bleven vruchteloos. - Nu versta ik waarom Frederik mijn afwezen niet scheen gewaar te worden. Van dan af leefde hij ongetwijfeld reeds in eene andere wereld en eene andere beeltenis, die in zijnen geest zweefde, maakte hem voor alles onopmerkzaam.

‘Wat mijne pogingen niet konden te weeg brengen, moest mij eindelijk het toeval verschaffen. - Toen ik eergisteren met Frederik naar ons verblijf terugkeerde, ontwaarde ik eensklaps het kleine meisje, dat ik met de geheimzinnige vrouw gezien had. Ik verliet plotselings mijnen vriend en volgde de schreden van het kind op. De kleine doorkruiste een aantal straten en hield ten laatste in een der afgelegene wijken der stad, vooreene arme woning, stil. Zonder opgemerkt te zijn, volgde ik en steeg achter het kleine meisje eenen donkeren trap op, die naar eene armzalige kamer leidde. Door de halve duisternis beschermd, trad ik het verblijf binnen en ziehier wat zich voor mijne oogen aanbood. In eenen hoek der kamer, die tamelijk groot was en er daardoor nog naakter en armoediger uitzag, bevond zich een ouderwetsch ledekant, waar eene vrouw op uitgestrekt lag. Van de plaats, waar ik stond, kon ik mij overtuigen, dat die vrouw dezelfde was, die ik voor mijn gasthof had gezien; doch onmogelijk was het mij voor vast te zeggen of het ook Teresa, de weleens zoozeer aangebeden vrouw was, die daar, ongetwijfeld door zware ziekte overvallen, op het ledekant neêrgezegen lag. Ik bleef intusschen opmerkzaam...

‘Eene andere vrouw, die zich in het vertrek bevond, was het jonge meisje komen te gemoet snellen en had uit een korfken, dat het kind met zich bracht, een fleschken gehaald, dat zeker geneesmiddelen moest inhouden. Terwijl de oude vrouw zich bezig hield met een gedeelte van het geneesvocht in een kopje te gieten, stapte ik ongemerkt tot het ledekant en liet mij op eenen stoel, die naast hetzelfde geplaatst was, neêrvallen. De kranke had mijne beweging gehoord, wendde het hoofd om en een gil ontvloog haren mond, toen zij mijne gelaatstrekken beschouwd had.

- ‘Teresa,’ sprak ik, terwijl ik hare hand vastgreep, ‘Teresa, waarom die ontsteltenis?’

- ‘o God! die schande ook moest ik dan nog onderstaan!’ riep

zij, haar aangezicht met de hand bedekkende, ‘dat is de druppel, die de maat mijner rampen moet doen overloopen!’

- ‘Teresa,’ hernam ik, ‘wat heb ik u dan zoo slecht gedaan, dat mijn aanzien, dat mijne tegenwoordigheid u zulken afschrik kan inboezemen?’

- ‘Gij hebt mij geen slecht gedaan, mijnheer,’ riep zij, ‘en het is daarom! Verstaat gij dan niet dat schaamte de hoogste marteling is?’

- ‘O immer nog hoogmoedig,’ mompelde ik stil bij mij zelven, ‘ongelukkige vrouw!’

- ‘God! God!’ ging Teresa voort, ‘gij hebt dan zelfs niet gewild, dat ik met mijn geheim, het geheim mijns ongeluks, mijner armoede, in het graf zou dalen! Het was nogtans de eenige gunst, die ik van u had afgesmeekt...’

- ‘Laat die gevoelens varen, Teresa,’ zegde ik, ‘kent gij dan het hart van Frans niet en zijt gij niet overtuigd...?’

- ‘Zwijg, mijnheer,’ onderbrak zij, uwe woorden doen mij slechts mijne vorige verblindheid zwaarder gevoelen! O verlaat mij en verbitter de laatste stonden mijns levens niet: mijn lijden is reeds zwaar genoeg!’

- ‘Ik wil uw leven verzachten, Teresa,’ zegde ik, ‘wees nu niet onrechtveerdig en stoot toch de hand niet van u weg, die u troost in uwe smarten wil aanbieden. Dat ware het grootste ongelijk, dat gij mij ooit zoudt aangedaan hebben...’

‘Bij het hooren dier woorden plaatste ele zieke zich half recht in het bed; hare oogen, door de koorts ontstoken, stonden als twee vuurbollen onder haren breeden schedel te gloeien; hare lippen werden door eene lichte stuiptrekking bewogen en, mij eenige stonden met eenen scherpen blik beziende, zegde zij niet eene fiere doch ontroerde stem:

- ‘Hoe zoudt gij mij troosten? Weet gij wat ik geleden heb?’ en, met eenen wreeden grimlach op het wezen, liet zij haar hoofd terug op de peuluw neêrzakken.

- ‘Ik weet alles!’ riep ik opeens, in geestdrift vervoerd, uit, ‘ik weet al wat gij bij uwen echtgenoot geleden hebt!’

- ‘Hoe! gij weet...’ zegde de kranke, en eene rilling schokte hare ledematen.

- ‘Ik weet alles!’ herhaalde ik, en op dien stond als door eene hoogere macht bestuurd, voelde ik in mijne ziel de overtuiging, dat

het verhaal, welk Frederik mij gedaan had en dat ik eerst als een' droom had beschouwd, waarheid was. Door de geestdrift vervoerd, boog ik mij alsdan op het ledekant, greep de hand der zieke vast en, mijnen mond bij haar oor brengende, zegde ik met eene bevende stem; doch die slechts van medelijden getuigde:

- 'Ik ken het buitengoed bij den Rhyn, waar gij gewoond hebt en eerst eenige gelukkige dagen hebt gesleten; ik ken den brief, die aan uwen echtgenoot geschreven werd en dien gij ook gelezen hebt; ik ken het bosch, waar twee mannen binnentraden van welke één slechts terugkeerde; ik ken de kamer, waar gij uwen echtgenoot zijne wandaden verweten hebt en waar hij u op zijne knieën de stilzwijgendheid afgebeden heeft... Zeg, ken ik uwe geheimen, uwe ongelukken, ja, of niet, Teresa?'

- 'Rechtveerdige God!' gilte de kranke en zij werd als levenloos.

'Ik verweet mij weldra de woorden, die ik zoo onvoorzichtig had uitgesproken. Ik riep Teresa; doch zij kon mij niet antwoorden en bleef in hare bezwijmdheid. Nu eerst wendde ik mij om en stuurde het woord tot de oude vrouw, die, met de grootste verbaasdheid, dit wonderbaar tooneel had nageoogd. Eene hevige gramschap glom op haar gelaat en zij riep mij in vervoering toe:

- 'Mijnheer, gij hebt haar gedood! Wie heeft u het recht gegeven hier in mijne woon te dringen! Wie zijt gij, mijnheer?'

- 'Ik ben de beste, de eenige vriend, dien Teresa op aarde bezit,' sprak ik met kalmte, 'doch, brave vrouw, het is nu het oogenblik niet om u uitleg van iets te geven. Tracht liever met mij alle mogelijke middelen aan te wenden, om de zieke tot het leven terug te roepen; voortaan zal zij voor geene armoede te vreezen hebben en zij zal, zooniet een gelukkig, ten minste een zacht leven leiden.'

'De gramschap der vrouw bedaarde en te zamen begonnen wij nu alle middelen aan te wenden om de bezwijmdheid van Teresa te doen ophouden. Na lange pogingen gelukte ons zulks.

'Zwak en afgemat was de zieke, toen zij tot het bewustzijn was teruggekomen. De gloed harer oogen was uitgedoofd; het koortsvuur, dat eenige stonden vroeger op hare wangen gloeide was verdwenen en had voor eene doodsche bleekte plaats gemaakt. Na eene lange poos stilzwijgen nam ik weder het woord op:

- 'Teresa,' sprak ik, 'schep moed, uw lijden zal thans een

einde nemen. Ik ben u immer ten vriend geweest en ben het nog. Gij zult mij niet weigeren, als ik u eene weldoende hand zal aanbieden. Ik ben niet rijk; doch wat ik bezit, kan ik niet u deelen en dan zal niemand van ons iets te kort hebben. Wanneer gij genezen zult zijn, kunt gij eene verblijfplaats uitkiezen. Van verre zal ik over u waken en er zal u niets meer ontbreken. Zeg, Teresa, zult gij dit aanbod niet versmaden, en vergeeft gij mij de treurige woorden, welke daar straks aan mijnen mond zijn ontvallen?’

- ‘Het is aan mij niet, dat gij om vergeving moet smeeken, mijnheer,’ zegde Teresa met eene zwakke stem, ‘ik zou mij voor uwe voeten moeten werpen; want mijne schuld jegens u is groot, is oneindig. Ik heb weleer, door gedachten van hoogmoed misleid, uwe liefde verstooten en mijn eigen ongeluk bewerkt; nu zie ik welke dwaasheid ik begaan heb, en ik heb mijn lijden verdiend...’

- ‘Uw lijden zal ophouden, mijne lieve Teresa!’ riep ik, ‘en gij zult nog gelukkige dagen op de wereld slijten!’

- ‘Bedrieg u niet langer, goede Frans,’ zegde zij, ‘mijn leven is gekraakt en reikt aan zijn einde. Mijn vonnis is reeds sedert eenige dagen door den geneesheer uitgesproken, en ik voel dat dit vonnis hierboven bekrachtigd is. Ik moet sterven...’

- ‘Dat zal niet!’ riep ik, ‘God zal mij u niet hebben laten terugvinden, om u weder voor eeuwig te verliezen!’

- ‘Mijn dood bedroeft mij niet,’ zegde zij, mijne hand grijpende, ‘het is het eenige einde voor mijne smarten en ik moet er den hemel dankbaar voor wezen, te meer, daar hij gewild heeft, dat gij mijne laatste levensstunden kwaamt vertroosten. O ik ken u slechts goed van dit oogenblik, mijn vriend, en toen gij daar straks aan mijne bedsponde trad, dacht ik nog immer, dat gij een gewoon mensch waart, en dat uwe ziel van hetzelfde slijk als die der anderen gevormd was... Doch spreken wij daar niet verder over..., want de dood, die mij thans aangenaam is, zou mij mogelijk nog wel afgrijslijk kunnen worden...’

‘Na eenige stonden stilzwijgens ging zij weder voort:

- ‘Beloofst gij mij, Frans, geheim te houden wat gij over mijnen echtgenoot weet?’

- ‘Ik zweer het u,’ zegde ik, ‘en nooit zal mijn mond daarvan gewagen: zijn naam zal nimmer van mijne lippen vallen en uwe eer zal niet gekrenkt worden... En nu, is het te veel van u eischen, u te

vragen hoedanig uw lot geweest is, sedert gij uwen onweerdigen gade een eeuwig vaarwel gezegd hebt?’

- ‘Treurig, doch zonder buitengewone omstandigheden is dit lot geweest,’ zegde de vrouw; ‘ik heb een gedeelte van Duitschland met mijn kind doorzweefd en met werken, met slaaflijk werken het zure brood verdiend. Mijn kind werd mij door eene wreede ziekte ontroofd en daarbij verloor ik den laatsten troost in mijn lijden. - Hier te Dusseldorf eindelijk heb ik toevallig deze brave vrouw leergin kennen en het is aan haar te danken, dat ik zoolang nog het leven heb kunnen rekken en thans in geen gasthuis, in het midden van onverschillige wezens, den laatsten adem zal moeten uitblazen... O heb dank, Martha,’ zegde zij zich tot de vrouw wendende, ‘heb dank voor uwe moederlijke liefde.’ En de handen der oude vrouw grijpende, beproeide zij die met hare tranen. Martha kon van aandoening geen woord uitbrengen... ‘Waar is uwe kleine nichte,’ hernam Teresa, ‘waar is zij, die mij vaak mijn afgestorven dochtertje door hare liefkozingen herinnerd heeft?...’

‘Het kleine meisje naderde tot de bedstede, liet het hoofd zachtjes op de zieke nederglijden en Teresa, eenen zoen op het blanke voorhoofd van het onnoozele wicht drukkende, en dan de oogen ten hemel wendende, zegde:

- ‘O mijn kind, dat de hemel u lief hebbe en den zegen bekrachtige, dien ik op uw hoofd afroep; dat de goede God u van de smarten bevrijde, die mij zoolang vervolgd hebben, dat hij uwe ziel zuiver en ongeschonden en uw hart vrij van allen hoogmoed beware... Blijf eenvoudig, lief kind, en wees tevreden met den nederigen staat, waarin gij geboren zijt...’

‘Het jonge meisje kon hare tranen niet wederhouden; zij sloeg hare armkens om den hals der kranke en zoende haar met eene onuitdrukkelijke kinderliefde. Die liefdebetuiging deed Teresa in tranen losbersten en ik ook, ik kon mijn gemoed niet verder bedwingen.

‘Eene lange stilzwijgendheid volgde op die gemoedsuitstorting en toen ik weder de oogen op Teresa liet vallen, was het mij gemakkelijk te zien, dat hare krachten wederom een groot verlies ondergaan hadden. Ik sprak niet en bleef aandachtig op de kranke staren. Van stond tot stond zag ik haar wezen bleeker worden en hare verflauwde oogen dieper in den schedel zinken.

- ‘Teresa,’ hernam ik eindelijk, ‘hoe bevindt gij u?’ en ik vatte hare hand in de mijne.

‘Een lichte handdruk was al wat zij zeg en kon en slechts een' verglaasden blik kon zij wij nog toesturen.

- ‘Gij lijdt zwaar, mijne lieve Teresa?’ zegde ik, ‘doch heb goeden moed en wanhoop van uwe genezing niet!’

‘Een lichte grimlach, die getuigde, dat zij aan mijne woorden van hoop geen geloof hechtte, was haar eenig antwoord.

‘Een langen tijd nog bleef zij roerloos liggen. Dan opende zij eensklaps de oogen; een hooge blos kleurde op nieuw hare wangen en, zich half recht in het bed plaatsende, greep zij mijne beide handen vast en hare blikken vestigden zich met strakheid in mijne oogen:

- ‘Frans!’ riep zij in geestverdwaling, ‘ja, gij hebt mij weleer bemind! uit al de krachten uwer ziel liefgehad! O zeg mij, dat gij mij bemind hebt! Frans, zeg het mij en ik sterf zalig door die eerste, die hemelsche liefde!... - Ik zal de hand Gods, die mij gekastijd heeft, zegenen, en deze stond zal tegen eene eeuwigheid van geluk kunnen opwegen! Frans, Frans!’

- ‘Hebt gij ooit aan mijne gloeiende liefde kunnen twijfelen!’ riep ik, tot in het binnenste mijner ziel geschokt! ‘en heb ik er u dan geene proeven genoeg van gegeven, Teresa? Denkt gij, dat ik in mijne ziel geene helsche folteringen heb onderstaan, dat ik geene bloedige tranen genoeg om uwe versmading geweend heb? En gij vraagt nog, of ik u ooit bemind heb!...’

- ‘O gij hebt gelijk,’ zegde zij, ‘ik mocht u zulk eene vraag niet doen! Ja, gij hebt mij liefgehad, met al de drift, die eene grootsche ziel als de uwe kon bevatten En ik, ja, ik heb die liefde miskend! O ik ben niet half genoeg gestraft geweest: de bliksem hadde mijn hoofd moeten verpletten!’

- ‘Teresa , Teresa! bedaar toch!’ riep ik, ‘laat de kalmte in uwe ziel terugdalen!’

- ‘Mijne ziel is door het spijt verscheurd!’ gilte zij, ‘het vuur der hel woedt mij in den boezem! O neen, neen! ik wil niet sterven! ik wil leven, leven om aan u te denken, Frans! om uwe beeltenis in mijn hart op te sluiten en u als mijnen God te eeren! Ik wil leven om boetpleging te doen, om mijne blinde dwaling te beweenen en om mogelijk nog eens mijne ziel van de uwe waardig te maken!...’

‘Als door een hooger gevoel overmeesterd, sloeg ik mijne armen rond den hals van Teresa, zoende ze op het voorhoofd en dwong haar zoo het hoofd terug op de peuluw te laten neêrzakken. Zulks was mij

gemakkelijk, want die laatste opgetogenheid had al hare krachten uitgeput. Zij bleef eenigen tijd roerloos liggen totdat zij, door eene soort van stuip trekking aangegrepen, eenen laatsten blik op mij sloeg, naar mijne hand scheen te zoeken, deze krampachtig drukte en met het woord: ‘Frans’ op de lippen den jongsten adem uitblies.

- ‘Zij is dood!’ riep ik en een vloed van tranen ontsprong aan mijne oogen.

‘De oude Martha weende insgelijks en toen ons beider droefheid eenigszins gestild was, begaf ik mij in eenen hoek der kamer, terwijl Martha de laatste plichten aan de afgestorvene bewees. Ik bleef den ganschen nacht met de oude vrouw bij het lijk waken en ik beantwoordde de gebeden, die Martha oplas. Wat er in mijn hart omging zou ik niet kunnen beschrijven.

‘Martha belastte zich met eenen lijk dienst te bespreken, ik stelde haar daartoe de noodige gelden ter hand en dezen morgen heb ik de stoffelijke overblijfsels van haar, die ik eens zoo vurig beminde, tot bij de laatste rustplaats vergezeld. Na die plicht bleef er mij nog eene andere te vervullen. De arme vrouw, die zooveel vriendschap voor de rampzalige Teresa gekoesterd had, kon niet onbeloond blijven. Met de grootste moeite heb ik haar eene som gelds kunnen doen aanveerden...

‘Nu zult gij licht begrijpen, mijne goede vrienden,’ eindigde Frans, ‘wat ik geleden heb en hoe smartvol mijn boezem deze laatste dagen is geschokt geworden. Doch God is barmhartig en na die smart heeft hij mij eene groots blijdschap bewaard; het is die van mijnen vriend gelukkig en twee zielen vereenigd te zien, voor wie de liefde steeds eene bron van vreugden zal zijn en niet, zooals voor mij, eene aaneenschakeling van zielverscheurende rampen.’

Het verhaal van Frans had, als het ware, eene tint van droefgeestigheid over de blijde gevoelens der twee gelieven verspreid. Dan, zulks kon de zalige vreugden toch niet krenken en, nadat men de zachtste woorden had gebruikt, die de vriendschap kan aanbieden, om de smarten van Frans te verzoeten, nam men in eene kalme geeststemming afscheid van elkander en de twee gelieven zegden elkaar vaarwel tot des anderdaags.

XX.

De bekentenis zijner liefde had Frederiks geluk nog vergroot. Thans moest hij zijne gevoelens in de tegenwoordigheid van anderen niet meer verbergen en het was hem toegelaten, die kleine bezorgdheden voor het meisje aan den dag te leggen, welke de gelieven met zooveel inwendige vreugd verrichten. Het geheim was nu niet meer noodig en de jongeling moest niet, zooals te voren, de gelegenheid bespieden om het zoete eener innige samenspraak te genieten en over de gevoelens zijns harten te spreken. Het was hem voortaan als een recht verleend, aan de tafel en gedurende de gesprekken, zich immer aan de zijde van Elisa te bevinden en haar op de wandelingen een bestendige leidsman te wezen. Onnoodig te doen opmerken, welke heilige en warme gemoedsuitstortingen er tusschen de jongelieden plaats grepen en welke hoopvolle blikken zij thans in de toekomst lieten dwalen. Zij waren niet van diegenen, voor wie het geheim de grootste waarde van het genot uitmaakt.

De goede kunstschilder beschouwde met eene innige tevredenheid het geluk van zijnen vriend, hij had zich als een liefdevolle vader over hem gesteld en, terwijl de jongelieden zich in het rijk der verbeelding ophielden, dacht Frans met de brave moeder er aan hun stoffelijk geluk te berekenen en maakte de schoonste plannen voor hunne toekomst. Meermaals nog moest hij al zijne redeneerkunst gebruiken, om het gemoed der vrouw over het toeval gerust te stellen en geen beter middel vond hij daartoe, dan de inborst van den vader van Frederik voor de moeder van Elisa bloot te leggen, en haar daardoor te doen beseffen, dat de reine inzichten harer ziel zouden begrepen en hare grootmoedige gevoelens naar waarde geschat worden. Was het den jongeling gegeven den geest van Klara gerust te stellen, hij ontving op zijne beurt niet minder troost van de teêrhartige vrouw; meermaals sprak zij met hem over de liefde, die weleer zijne levensdagen zoo bitter gemaakt had en nu onlangs eenen nog zoo hevigen en pijnlijken strijd aan zijne geschokte ziel was komen leveren. Met dit fijne gevoel, welk der vrouwenziel eigen is, wist zij den jongeling hoop in te storten en zijnen moed op te beuren, niet met hem de vreugde in de toekomst te beloven; maar met hem de smarten zijner eerste jonkheid, waarvan hij insgelijks het verhaal gedaan had,

te herinneren en hem dan te doen begrijpen, dat hij ook deze smart, zoowel als de vroegere, zou te boven zijn gekomen. Met een woord, zij bevocht de droefheid door de droefheid, en wist zich alsdan op den stalen moed te beroepen, waarvan Frans zoo menigwerf de grootste proeven gegeven had en waardoor hij immer de grootste wederwarigheden had overwonnen. Hare pogingen hadden geen slecht gevolg en dagelijks, als de vrouw als tot in het binnenste der ziel van Frans doordrong, dacht het haar dat de hartewonde genas en een zachter licht zich in den geest des jongelings opdeed.

De brief, welken de kunstschilder naar Antwerpen had gezonden, bleef niet lang onbeantwoord. De vader van Frederik viel volkomen in het voorstel en kondigde den dag aan, waarop hij te Dusseldorf zou aankomen. Die aankomst werd door allen met angst en blijdschap verbeid.

Toen de gestelde dag was aangebroken, begaven zich de twee vrienden naar de kade en bleven daar de aankomst van het dampschip afwachten. Niet lang bleven zij in hunne verbeiding; want weldra zagen zij het vaartuig den stroom opstevenen en een oogenblik later bij den wal aanleggen. De twee vrienden ijlden op het schip en Frederik vloog in de armen zijns vaders. De brave man zoende het aangezicht des jongelings met eene warme drift en dan, hem scherp in de oogen ziende, zegde hij:

‘Welaan, mijn brave Frederik, ik ben over u tevreden: gij ziet er gezond uit, gij zijt hersteld.’

‘O volkomen, mijn vader,’ zegde Frederik, ‘volkomen!... Maar waar is de vriend Frans?...’

De vader wees op den jongeling, die met eene juffer in gesprek was. Niet zoodra had Frederik zulks bemerkt, of hij vloog tot het meisje en, ze in zijne armen klemmende, riep hij: ‘En mijne lieve zuster, mijne Clotilde! O zulk een geluk had ik niet durven verwachten! Hoe gaat het, mijne lieve?’

‘Zooals immer, goede broeder,’ zegde het meisje, ‘allerbest en thans nog beter, nu ik u zoo frisch en gezond terugvinde.’

‘Mijn geluk is groot!’ hernam Frederik, ‘vader en zuster te gelijk zien! o Mijne goede Clotilde, wat heb ik dikwijls aan u gedacht en gewenscht mijne lieve zuster bij mij te hebben... En moeder! hoe vaart zij?’

‘Allerbest, Frederik, het scheelde weinig of zij ging met ons

mede; doch, gij verstaat licht, het huis kon zoo niet gansch alleen gelaten worden.’

‘O die kleine huishoudster,’ zegde Frederik, met eenen zachten glimlach. ‘En onze kleine Maria?’

‘Allerbest, broeder, van dag tot dag ontdek ik nog nieuwe hoedanigheden in haar. Zij is eerre volkomen juffer geworden; gij zult ze met moeite nog herkennen.’

‘En Johan, haar broeder?’

‘Die heeft ons van in zee met een schip, dat men ontmoet had, tijding gezonden. Tot daartoe was de reis allervoordeeligst.’

‘Allerbest,’ zegde Frederik, ‘en nu..., spoeden wij ons naar het gasthof; want gij zult denkelijk van de reis vermoeid wezen... Kom, vader, kom!’ riep hij verder tot den ouden heer, die intusschen met Frans in gesprek was.

Men verliet alsdan het stoomschip en, eenige stonden later, bevonden zich allen in het gasthof op de kamer der twee vrienden.

Er werd eenen langen tijd over Antwerpen geredekaveld; men vroeg naar de vrienden en kennissen en Frans vernam onder anderen met genoeg dat Daniël, voor wien hij zich, uit oorzake van den ouden Van Hardenhoek, zeer genegen voelde, ten volle hersteld was en sedert eenigen tijd was gehuwd. Toen men genoeg over de geboortestad gesproken had, was het aan de twee vrienden om, op hunne beurt, hun verblijf te Dusseldorf uit te leggen. Clotilde was op dit punt van eene buitengewone nieuwsgierigheid. Frederik sprak met vollen mond over hunne levenswijze en over de innige kennis, welke zij met de moeder en zuster van den gestorven vriend Walter hadden aangeknoopt. Clotilde hield met hare ondervragingen niet op, en zij deed zich de nauwkeurigste afschildering doen van het lieve meisje, van die goede Elisa, welke haar destijds, bij middel van Frederik en zonder te willen laten weten dat zulks van haar kwam, een zoo schoon geschenk had naar Antwerpen gezonden.

‘Ik spreek er niet verder meer over!’ riep eindelijk de verheugde Frederik. ‘Vandaag nog zullen wij bij vrouw Klara een bezoek gaan afleggen, gij zult onze tweede moeder zien en ook onze tweede zuster, mijne lieve Clotilde, en ik twijfel er niet aan of gij zult weldra de twee vrouwen als eene hartsvriendinne verkleefd zijn.’

In stille gulle vreugden vlogen de uren voorbij, en in den namiddag, als de twee nieuw aangekomen zich ten volle van de vermoeidheid der

reis hersteld voelden, besloot men het voorgeslagen bezoek te gaan afleggen.

Klara en Elise, die van de aankomst en het bezoek verwittigd waren, hadden bijna den ganschen dag in eene angstige verwachting doorgebracht. Niettegenstaande al wat Frans en Frederik hadden mogen zeggen, vreesden de twee vrouwen immer het oogenblik, waarop zij den vader van Frederik voor de eerste maal moesten zien. Elisa inzonderheid voelde zich het hart ontsteld, wanneer zij nadacht, dat van den eersten indruk, welke er ging plaats grijpen, mogelijk het geluk van haar gansch leven afhing. Zij ging den vader van Frederik zien, die ook haar vader moest worden, indien haar nog heil en geluk op de wereld beschoren waren. Zou de brave man eenige toegenegenheid voor haar gevoelen, en zou zij, door hare schaamte, weldra het geheim harer liefde in zijne tegenwoordigheid niet verraden hebben? - O, die overdenkingen waren pijnlijk voor de ziel van het meisje; allengs vergrootte haar angst en hare onrust, en toen zij eindelijk de huisschel hoorde klinken en zich overtuigde, dat het de bezoekers waren, die zich aanboden, voelde zij haar hart kloppen, als wilde het zich uit haren boezem rukken. Dan, zij deed al haar best, om die ontsteltenis te bedwingen, en toen zich de deur van het vertrek ontsloot, ging zij, met eene lichte blos op de wangen, de intredenden te gemoet.

‘Juffer Elise,’ zegde Frederik, met Clotilde tot het meisje stappende, ‘het is mijne goede zuster, van wie ik u meermaals gesproken heb. Ik wist niets van hare aankomst en de vreugd is des te grooter geweest.’

De twee meisjes reikten elkaar de hand en hare blikken schenen in elkanders ziel te dalen, terwijl beider harte zacht geschokt werd. Na de gewone plichtpleging zegde de zuster van Frederik op eenen zachten toon en terwijl zij de hand van Elisa teeder drukte:

‘Ik heet Clotilde.’

‘En ik Elisa,’ was het antwoord, ‘dus geene verdere plichtplegingen,’ en, als door een zelfde gevoel overmeesterd, wierpen de twee meisjes zich in elkaars armen. Eene eeuwige vriendschap was op dit oogenblik tusschen beiden gesloten.

Intusschen was Klara met den vader van Frederik in gesprek getreden. Van den eersten aanblik had de vrouw begrepen, dat wat men haar van de inborst des mans gezegd had, niet overdreven

was. Zij zag de goedheid en zachtaardigheid, met een grootmoedig karakter gepaard, op het wezen van den jeugdigen ouderling uitschijnen, en van de eerste woorden, welke er gewisseld werden, voelde zij zich inwendig overtuigd, dat het hart van den vader dit der moeder zou begrepen hebben. De innigste kennis was weldra gemaakt en men beloofde wederzijds elkander dagelijks te zien, zoolang de vader van Frederik zich te Dusseldorf zou bevonden hebben. Wat Elisa betreft, zij had insgelijks van den eersten stond haren angst voelen verdwijnen, en toen zij door Clotilde aan den Vader van Frederik werd voorgesteld, antwoordde zij zonder ontsteltenis op de liefvallige woorden van den ouden heer, en voelde zich zoo goed in haren schik, alsof zij immer den braven man gekend hadde. De kennis werd allengs inniger en na men ruim een uur in aangename samenspraak had doorgebracht, werd er voorgesteld eere kleine wandeling te doen, om de vreemdelingen met eenige merkwaardigheden der stad bekend te maken. Hierin werd toegestemd en men verliet weldra de woning. Frederiks vader bood den arm aan vrouw Klara; Frederik had zich bij Elisa gevoegd, en er bleef den kunstschilder gevolgentlijk ten plicht de leider van Clotilde te wezen. Die plicht was hem aangenaam; reeds sedert lang, door het verkeer in het huis van zijnen vriend, had hij het lieve meisje leeren kennen en hij wist, dat zij, bij eene engelachtige inborst, een fijn verstand bezat en in de samenspraak veel geestigheid en bevalligheid kon ten toon spreiden.

Clotilde en Frans bleven eenige stappen achter hunne vrienden en, als zij eenige treden gedaan hadden, zegde het meisje, eenen vriendelijken en doordringenden blik op Frans werpende:

‘Heer Frans, gij die in de kunde der menschelijke zaken nog al ver gevorderd zijt, gij die als een scherpzichtige opmerker te boek staat, zoudt gij mij niet kunnen zeggen of er tusschen mijnen broeder en de lieve Elisa niet iets neer dan gewone vriendschap bestaat?’

‘Waarom zulke vraag, mejuffer?’

‘Een goed middel, heer Frans!’ zegde het meisje glimlachend; ‘wanneer men niet geern antwoordt, dan is het best eene andere vraag te doen. Nu, nu, ik weet sedert lang, dat gij voorzichtig zijt. Maar ziehier, waarop ik mijnen ergwaan bouwe... Bezie het lieve paar, dat daar voor ons stapt, eens met aandacht...’

‘Welnu?’

‘Merkt gij niets op?’

‘Niets, mejuffer,’ zegde de kunstschilder, ‘ten minste niets buitengewoons.’

‘Maar verstaat gij dan niet, dat die twee jongelieden niet voor de eerste maal arm aan arm wandelen?... Ziet gij niet, dat zij op elkanders tred gezet zijn, dat het eene lichaam de bewegingen van het andere navolgt met eene bevalligheid, eene juistheid, die men slechts door de gewoonte kan verkrijgen? Ziet gij niet, dat die twee armen, als twee oude vrienden, op elkaar rusten, dat die armen, om zoo te zeggen, verheugd zijn, en dat er van den eenen op den anderen eene zachte drukking gebeurt, waarin eene woordenlooze maar krachtige taal besloten ligt. Zeg, ziet gij dat alles niet?’

‘Mejuffer,’ zegde Frans, ‘ik sta u gerust den palm der opmerkzaamheid af; het is de eerste maal in mijn leven, dat men mij aan zulke dingen doet denken, die, ik moet het rechtuit verklaren, in sommige gevallen van de grootste beteekenis kunnen zijn.’

‘Ik neem dit lieve compliment aan, heer Frans... Maar in sommige gevallen, zegt gij. Wilt gij daaruit besluiten, dat het hier thans het geval niet is?’

‘Ik besluit niets, juffer Clotilde; doch, hoe scherp ik ook zie, ik kan in hetgene gij mij aanwijst, niets buitengewoons ontdekken. Het schijnt mij, dat onze gang, bij voorbeeld, zoo regelmatig is als die van Frederik, en dat onze armen zoomin van elkander eenen afschrik hebben, als de armen van Frederik en Elisa.’

‘Dat is een goed middel om mij te doen zwijgen, heer Frans,’ zegde het meisje, terwijl zich een lichte schaamteblos over hare wangen verspreidde; ‘doch, zeg wat gij wilt, ik blijf bij mijne eerste gedachte en herhaal u, dat er iets meer dan vriendschap tusschen mijn' broeder en juffer Elisa bestaat.’

‘O, de vrouwen, de vrouwen!’ zegde Frans, en hij bezag het meisje met eenen vriendelijken glimlach, ‘er is geen middel om voor haar iets verholen te houden... Welnu, ja, juffer Clotilde, gij hebt het geraden: de twee jongelieden beminnen elkaar, en hunne liefde is zoo vurig als ze heilig is; doch bewaar dit geheim voor u alleen.’

‘Ziet ge wel,’ zegde de jeugdige Clotilde, ‘u ziet ge wel, dat mijn voorgevoel mij niet bedrogen heeft en ik goed heb opgemerkt! Welnu, het verheugt mij! Ofschoon ik juffer Elisa slechts van over een uur heb leeren kennen, ben ik overtuigd, dat hare inborst zoo

schoon en zoo zacht is, als hare lieve gelaatstrekken, en dat zij mijnen broeder zou gelukkig maken.’

‘Mejuffer,’ zegde Frans, ‘zij is een engel; schoonere ziel heb ik nooit ontmoet, edeler hart heb ik nooit gekend. Ik twijfel er niet aan, of het is aan haar te danken, dat Frederik de volle gezondheid heeft terugbekomen; het is haar invloed, die op de ziel des jongelings gewerkt heeft, en als een weldoende balsem voor deze geweest is.... Slechts eenige dagen, goede Clotilde, en gij zult het edele meisje naar waarde weten te schatten en haar voorzeker niet slechts als eene vriendin, maar als eene zuster liefhebben.’

‘Ik heb geene moeite om daaraan te gelooven, heer Frans. De eerste indruk misleidt mij zelden en degene, welken Elisa op mij gedaan heeft, spreekt luid genoeg in haar voordeel. Ik bemin ze reeds als eene vriendin en, zooals gij het voorspelt, zal zij mij weldra als eene teergevoelige zuster aan het hart liggen... Doch, zeg mij, heer Frans, gij zijt zeker reeds met Frederik overeengekomen vader van alles kennis te geven?’

‘Ik zal mij met die zaak belasten, en heb gedacht, dat men zoo spoedig niet moest spreken. Laten wij uwen vader den tijd Elisa en hare moeder meer van nabij te leeren kennen; hoe nauwer die kennis zal wezen, hoe lichter zal de toestemming te bekomen zijn, en des te eerder zal het jawoord gegeven worden.’

‘Ik geloof niet, dat mijn vader zijne toestemming zal weigeren,’ zegde Clotilde.

‘Ik vrees zulks ook niet; doch denkt gij niet, dat ik in mijn voornemen goed beraden ben?’

‘Ik twijfel er niet aan, heer Frans; als de twee gelieven geduld genoeg bezitten en het geheim willen bewaren, dan is het allerbest.’

‘Zij zullen handelen, zooals ik het zal goed vinden,’ zegde Frans, ‘of liever,’ hernam hij, ‘zooals wij het zullen goed vinden; want voortaan wil ik uwen raad bij den mijnen gevoegd hebben... Dat zal mijne verantwoordelijkheid verminderen, en gij zult mij helpen het geluk van onzen geliefden Frederik te bespoedigen.’

Nu ging de kunstschilder voort met over de liefde van Frederik en Elisa te spreken; hij schilderde de gevoelens der jongelieden met de zachtste en liefelijkste kleuren af, legde hun beider hart bloot, zooals hij het begrepen had, en dit verhaal deed hem goed; want het scheen hem, dat hij zich daarbij zijne eerste liefde herinnerde

en terug de vreugde smaakte, welke hij weleer in zoo ruime maat genoten had. Zijne stem en de teedere gevoelens, welke hij ontvouwde, schenen eenen diepen indruk op Clotilde te maken; en indien Frans dien stond opmerkzaam hadde willen of kunnen wezen, zou hij zich overtuigd hebben, dat Clotilde allengs meer nadenkend en min spraakzaam werd, en hare gewone geestige gezegden gansch scheen te vergeten. En geen wonder toch; want hoe schertsend het meisje, bij het begin der samenspraak, ook geweest was, hoe goed zij had schijnen te toonen, dat de liefde voor haar geen onbekend gevoel was, was het echter de eerste maal in haar leven, dat zij zoo die alvermogende drift hoorde beschrijven en leerde kennen wat er in de ziel omgaat, wanneer twee harten, door de heilige vlam des gevoels, als in elkaar versmolten zijn. Eene gansch nieuwe wereld ontvouwde zich voor hare oogen en zij werd gewaar, dat zij tot dan toe eenen schat in haar hart had opgesloten gehouden, wiens rijkdom zij nooit begrepen had. Toen Frans ophield met spreken, zegde zij:

‘Mijn broeder is de gelukkigste mensch der wereld en het heil van Elisa is niet min groot!...’

En die woorden kwamen als eene verzuchting uit het diepste van haar hart.

‘Voor allen bereidt de liefde geene kelken met vreugden gevuld,’ zuchtte Frans stil bij zichzelf, en nu werd het overig der wandeling bijna sprakeloos voortgezet. Te meer, de tegenwoordigheid van Frederik en Elisa belette den kunstschilder en Clotilde nog verder over dit onderwerp te spreken.

De avond was reeds gevallen, als men naar de woning van vrouw Klara terugtrok. Men nam het avondeten en nu deed Klara verstaan, dat Clotilde en de vader haar als eene gunst moesten toestaan in hare woon te huisvesten, en zich aldaar als te huis zijnde moesten beschouwen. Er werd meer dan eene opmerking gedaan; doch Frans bemoeide zich met de zaak en verklaarde voorafgaandelijk, dat hij de koffers in het gasthof ging doen afhalen, en niet zoodra had hij die woorden geuit of hij vertrok om zijn gezegde met de daad te bevestigen. De opmerkingen moesten daarbij een einde nemen.

De avond werd verder vroolijk doorgebracht en de nacht was zelfs tamelijk ver gevorderd, als de twee vrienden zich naar het gasthof begaven.

‘Deze dag is een gelukkige dag voor mij geweest, mijn goede

vriend,' zegde Frederik, 'ik had nooit durven denken, dat er mij op de wereld zooveel heil te wachten stond.'

'De wereld is niet zoo naakt en ijdel als men het zich soms wel wil inbeelden,' antwoordde Frans, 'en het stoffelijk geluk is niet zoozeer te misachten.'

'Ik versta u, mijn vriend,' hernam Frederik, de hand zijns maats drukkende, 'ik versta u, ik dacht weleens... Doch spreken wij daar niet over.'

'Neen, vriend, spreken wij daar niet over en geniet slechts met volle hart de geneuchten, die u te beurt vallen. Ik ben gelukkiger, gij weet het, wanneer ik u met heil en vreugde bedeed zie...'

'Voor u ook, mijn goede Frans,' zegde de jongeling met eene zachte stem, 'ja, voor u ook zal eens een gelukkiger tijdstip opdagen. De strijd, dien gij dezer dagen doorgeworsteld hebt, zal de laatste wezen. Een nieuw leven zal voor u beginnen en dan zal mijn heil nog door uw geluk vergroot worden.'

'Ik zal van het geluk niet wanhopen, vriend, en gij weet, dat het mij aan geen moed mangelt. Het is toch niet onmogelijk, dat voor mij ook de stormen door een helder weder worden opgevolgd...'

'Ik durf er u de verzekering van geven, mijn vriend,' zegde Frederik, 'er is iets dat mij daarvan inwendig de overtuiging doet opvatten... Gij zult eens gelukkig zijn en ruimschoots voor de smarten beloond worden, welke u in zulke breede maat zijn toegedeeld geworden.'

'Hopen wij,' zegde Frans, 'alles is mogelijk.'

Aldus redekavelende, bereikten de twee vrienden hun gasthof en gingen zich aan de rust overgeven.

De slaap van Frederik werd door de aangenaamste droomen verlustigd, terwijl Frans den geest gefolterd voelde en dien nacht, meer dan ooit, het treurige van zijnen levensloop nadacht.

De dagen, welke zich thans opvolgden, waren voor onze personaadjen met gulle blijdschap en vreugde vervuld. Slechts op liet wezen van Frans bleef eene soort van droefgeestigheid geprent, die aanduidde dat, welken strijd hij ook tegen zichzelf leverde, het er nog verre van af bleef, dat de overwinning gevolgd was en hij zijne vorige opgeruimdheid van geest zou kunnen hergrijpen. Elisa en Clotilde waren thans als twee gezusters; zij hadden hare harten voor elkaar blootgelegd, hare gevoelens elkander medegedeeld, en Elisa had zich niet

kunnen wederhouden van hare liefde voor Frederik te spreken. Met de eenvoudigste woorden schilderde zij de hemelsche drift af, die in haren boezem heerschte en haar de gelukkigste sterveling der wereld maakte. Clotilde kon, bij die hooge proeve van vertrouwen, niet dan nog meer vriendschap voor het lieve meisje gevoelen en noemde haar niet anders dan hare geliefde zuster, als zij zich te zamen bevonden. Uren lang duurden soms hare samenspraken en het eeuwige voorwerp derzelve waren de twee jongelingen. Wie zou kunnen zeggen, welke fijne, diepgevoelde opmerkingen er gedaan werden, en welke zuivere gevoelens er in de harten der twee meisjes ontstonden, als zij over de zachte ziel van Frederik spraken, wanneer zij van de warme vriendschap van Frans gewaagden en van de grootsche edelmoedigheid, welke op zijn gelaat als afgeschilderd stond. Clotilde vond er eene bijzondere vreugde in, om de zielshoedanigheden des jongelings te verheffen en meer dan eens verhaalde zij aan hare vriendin, welke opofferingen hij reeds voor haren broeder gedaan had en hoe hij dezen te Antwerpen, gedurende zijne krankheid, als eene ziekedienster opgepast en als eene teerhartige moeder bewaakt had. Ja, ook Frans was een uitgelezen jongeling, een dier karakters, welke men, eilaas! te zelden in de wereld aantreft. En die jongeling had reeds zoovele smarten doorstaan; en nu nog, Clotilde zag het gemakkelijk, nu nog moest er een groot wee in zijnen boezem schuilen. - Wist. Elisa daar iets van? - Ja; doch dat geheim behoorde haar niet, en slechts Frans zelve mocht daar een woord van spreken. - Zoo zegde Elisa, en Clotilde besloot den jongeling het geheim af te vragen. Zij wilde en zou het weldra gekend hebben...

Dit besluit maakte zich allengs meer en meer van den geest van Frederiks zuster meester, en bij de eerste gelegenheid, welke zij vond om den jongeling alleen te spreken, zou zij het ten uitvoer gebracht hebben. Een gunstig geval bood zich weldra aan. Clotilde bevond zich met Frans alleen in den tuin en zegde hem:

‘Mijnheer Frans, ik moet u eene vraag doen; zult gij mij openhartig antwoorden?’

‘Mijne antwoorden zijn nooit anders, mejufvrouw.’

‘Maar zult gij antwoorden?’

‘Vraag maar, goede Clotilde.’

‘Ziehier,’ zegde het meisje: ‘allen, die ons hier omringen, zijn verheugd en men kan de blijdschap op hun aangezicht lezen. Gij

alleen, heer Frans, schijnt met geen vrij gemoed in die algemeene vreugde te deelen en de tint van droefgeestigheid, die over uw gelaat verspreid ligt, duidt aan, dat er iets uw hart pijnigt, dat gij ongelukkig zijt?’

‘Ik ben niet ongelukkig,’ zegde Frans, ‘integendeel.’

‘Hoe zult gij mij dan uwe voortdurende droefgeestigheid uitleggen?’

‘Hoe ik u zulks zal uitleggen?’ herhaalde Frans. Hij bleef stilstaan, sloeg eenen blik op het meisje en greep hare hand in de zijne.

Dan sprak hij op eenen statigen toon:

‘Hebt gij nooit hooren zeggen, kind, dat zware wonden, ofschoon genezen, soms na langen tijd nog wel op nieuw openbreken?’

‘Welnu?’ vroeg het meisje.

‘Welnu,’ hernam Frans, ‘ik ben in zulk een geval. Alleenlijk kan ik u zeggen, dat het geene lichamelijke wonde is, waaraan ik lijdend ben...’

Nu wandelden de twee jongelieden voprt, en Clotilde bleef eene lange poos zonder nog een woord te spreken. Eindelijk zegde zij met eene zachte doch vreesachtige stem:

‘Het zou mogelijk onbescheiden zijn, heer Frans, indien ik u verderen uitleg durfde vragen, ofschoon zulks met het beste inzicht zou geschieden, en slechts in de hoop, in uwe smart te deelen, zooniet er eenige verlichting aan toe te brengen?...’

‘Aan de zuster mijns vriends, mag ik openhartig spreken,’ zegde Frans, ‘zij mag de geheimen, die mij toebehooren, kennen...’

En de jongeling deed nu het verhaal zijner liefde; hij schilderde de rampen af, die deze hem had berokkend en het treurige einde van Teresa, zorg hebbende nogtans den naam der afgestorvene te verzwijgen en het gedrag des onweerdigen echtgenoots zonder eenige bijzonderheden op te geven, zooals hij ook voor Klara en Elisa gedaan had.

Dit verhaal maakte eenen diepen indruk op Clotilde. Gedachten van vertwijfeling deden zich in haren geest op en een onbekende strijd verhief zich in haar geschokt gemoed. Zij had op dit oogenblik alleen willen zijn, om op dit alles rijpelijk na te denken, en te onderzoeken wat er in hare ziel omging. Dan, zij kon Frans zoo niet op eens laten en was het haar thans geen plicht in haar hart woorden van vertroosting te zoeken? - Zij deed zich geweld aan om te spreken:

‘Gij zijt niet alléén ongelukkig geweest,’ zegde zij, ‘ook die vrouw heeft fel te lijden gehad, en ik zou niet durven beslissen of de misstap niet al te zwaar is gestraft geworden.’

‘Ongetwijfeld, goede Clotilde,’ sprak Frans, ‘en het is wel die gedachte, welke de grootste oorzaak mijner droefgeestigheid is. Het berouw is grooter geweest dan mijne liefde, en thans verwijt ik mij, dat die drift ooit in mijnen boezem is uitgedoofd geworden en dat ik nu, buiten het onbegrensde medelijden, geen ander gevoel voor de afgestorvene meer in mijnen boezem kan ontdekken... Dat is het echte geheim mijner moedeloosheid.’

‘Zulks getuigt van de edelmoedigheid uws harten, heer Frans; doch gedenk nu eens het prozaïsche spreekwoord, welk zegt, dat *gedane dingen geenen keer hebben*, en dat uwe droefgeestigheid niet alleen niet kan baten; maar u slechts nadeelig kan wezen.’

‘Dat is zoo wijs gesproken, als het maar zijn kan, lieve Clotilde; doch gij weet hoe moeilijk het is aan den geest te gebieden.’

‘Heb slechts het verlangen, heer Frans, en gij zult weldra tot de gewenschte rust komen. Ik durf er u de verzekering van geven.’

‘Ik zal uwen raad volgen, mejuffer, en wanhoop van dezès goeden uitslag niet. Doch, geloof mij, wanneer ik soms mijnen rampvollen levensloop overdenke, wanneer ik soms mijne levensdagen een voor een voor mijne oogen doe hervoortreden, en dan, als het ware, de menigvuldige rampen herzie, en als op nieuw de nijdige slagen van het bitsige noodlot gevoele, o dan maakt zich een akelig gedacht van vertwijfeling van mijnen geest meester; dan zie ik de wanhoop met hare verbrande oogen, met opengekrabde borst voor mijne oogen oprijzen, en ik voel in mijn hart iets, dat mij als aanspoort, om mij in de armen van het afschuwelijk wangedrocht te werpen! Dan schijnt het mij of ik mijn hart met gloeiende tangen voel toek nijpen, dan voel ik mijne ziel in razernij weenen en mijne vuisten wringen zich ineën, terwijl ik mij door eene krachtelooze woede vervoerd voel. Die toestand is afgrijslijk, Clotilde. Men vergeet op dit oogenblik, dat deugd en onschuld nogop aarde wonen, dat niet alle paden met doornen bestrooid zijn, dat niet alle harten droog, niet alle geesten bedorven zijn. De wereld wordt eene woestenij, waar de eene den andere tracht in lagen te trekken en hem gebonden op pijnbanken te folteren. De lach, dien men op het wezen van eenen vriend ontwaart, schijnt ons huichelarij en spot; de weldaad, die men zou aanbieden, schijnt slechts uit baatzuchtige inzichten voort te vloeien; de onnoozelheid schijnt ons bedrog, en de goedheid eene berekening, de edelmoedigheid eenti dwaasheid, en het medelijden eene zwakte. Dan schijnt ons de misdaad de eenige

God, die op aarde aanbeden wordt ende ondeugd is niet meer afschrikkelijk!... Doch wat wil ik u die afschilderingen voorbrengen!’ ging Frans mistroostig voort, ‘uwe zuivere ziel, Clotilde, heeft nimmer nog met de besmeurende wereldsche zielen in aanraking geweest; uw rein en oprecht gevoel heeft nimmer nog tegen valsche en huichelende gevoelens gebotst; uwe levenspaden zijn tot hiertoe effen en gemakkelijk geweest: gij hebt tot hiertoe in eenen heiligen dampkring geleefd. De stem der wereld heeft uwe ooren nog niet verscheurd, de doornen, op de aardsche paden gestrooid, hebben uwe voeten nog niet gewond; het verzengend licht der maatschappij heeft uw oog nog niet beschadigd; hare zware klamme lucht heeft uw reinen boezem nog niet benepen; hare grondstellingen hebben uw geest nog niet verward en uw rein bloed is nog nooit door wereldschen gloed ontstoken geworden!... o Meisje! gij zijt gelukkig en uw heil is onberekenbaar!...’

‘Frans, Frans, spreek toch zoo hopeloos niet,’ zegde Clotilde, terwijl tranen bereid waren haren oogen te ontspringen. ‘Neen, neen, spreek zoo niet; hebt gij dan geene vrienden, die u lief hebben, die u achten en u weten naar waarde te schatten?... Weet gij dan niet, dat uw geluk het onze is, dat wij alle opofferingen zouden doen om u gelukkig te zien, kent gij dan onze harten niet, Frans, kent gij dan mijn hart niet?’

‘Ik weet dat gij een heilig meisje zijt, Clotilde: ik weet dat uwe ziel rein is als die eens engels... O vergeef mij, dat ik zulke woorden heb gesproken; zij kunnen niet dan uw gemoed ontrusten... Ik verdwaalde! Vergeef mij, dat ik u klachten heb laten hooren, die mij nimmer, zelfs niet in de tegenwoordigheid van mijnen vriend Frederik, uit den mond zijn gevallen... Gij, engel der hoop, moest ik voor uwe oogen de wanhoop afschilderen!...’

‘Genoeg, genoeg, Frans; ik gevoel uwe smarten; ik kan ze begrijpen en mijn harte breekt, wanneer ik mijne onmacht om u te troosten moet bekennen... God weet wat ik al doen zou, om eenige verzachting aan uw lijden te kunnen toebrengen. Doch ik ben een zwak meisje, en mijn wil moet zich bij wenschen bepalen; wat mijn hart gevoelt, kan ik u niet uitleggen; daarin heeft zich eene warme deelneming in uw lot opgedaan en geene opoffering zou mij te zwaar wezen.’

‘Die woorden alleen, goede Clotilde, zijn mij als een verzachtende balsem... Doch denken wij aan dit alles niet langer; mijn boezem

klopt reeds bedaarder; mijne ziel heeft rust herkregeu en het is mij alsof een zware last van mijn hart ware weggenomen.'

Nog eenen langen tijd bleven de twee jongelieden in gesprek. De samenspraak werd allengs kalmer en de kreten der droefheid van Frans werden ook allengs door de afschildering van zachtere gevoelens vervangen. Dan die zachte woorden van den jongeling deden niet minder indruk op het gemoed des meisjes en, toen beiden tot het gezelschap der overige vrienden terugkeerden, voelde zich Clotilde den boezem wel niet diep geschokt, zooals bij het begin der samenspraak; maar toch ontroerd, en eene onrust, door eene verre hoop in de toekomst verzacht, woelde in haar gevoelig hart en deed haar, gedurende het overige van dien dag, verstrooid en droomachtig voorkomen.

Die toestand van het lieve meisje ontsnapte aan het klaarzichtige oog van Elisa niet, en ongetwijfeld geschieden er nog dienzelfden dag, tusschen de twee vriendinnen, van die gemoedsuitstortingen, welke het bezwaarde hart verlichten en de vriendschapsbanden telkens nauwer toesluiten.

XXI.

Vervolg van het dagboek van Frederik.

Dusseldorf, 3. September.

Met genoeg overlas ik daareven mijn dagboek. De verzuchtingen, de verlangens, welke weleer uit mijn hart stroomden, zijn verwezenijkt geworden. De zucht naar liefde is door liefde beloond. Elisa, mijn engel, mijne heilige, zal mijne gade worden. Ik zie reeds het gewenschte tijdstip te gemoet, waarop de band des huwelijks, die toch niet sterker kan zijn dan de band der liefde, ons voor eeuwig zal aan elkaar echten en ons het recht voor de gansche wereld zal geven, geen enkel uur meer van elkander gescheiden te zijn. Die gedachte doet mijne ziel in hemelzaligheden vloten...

Brave vriend Frans! wat ben ik hem toch niet verschuldigd! Nimmer had ik aan mijnen vader mijne liefde voor Elisa durven bekennen

en zijne toestemming tot mijn huwelijk vragen. Niet dat ik voor den braven man beschaamd ben, niet dat ik zijn antwoord duchtte; maar ik weet niet, het zou mij moeilijk, onmogelijk geweest zijn, over mijne hemelsche liefde sprekende, verplicht te zijn, de wereldsche belangen daar tusschen te brengen. Mijn gevoel is te heilig, te verheven om het met stoffelijke dingen te mengen. De goede Frans heeft dien plicht voor mij vervuld en ik heb slechts met een ja moeten bekrachtigen, wat hij aan mijnen vader gezegd heeft. - O, ik hadde die gewichtige samenspraak wel willen af luisteren. Mij dunkt, ik zie den vriend Frans beginnen, met zijne fijne tong en zijn fijnste advokatengelaat. - Hij heeft over eene gewichtige zaak te spreken en verzoekt de grootste aandacht van mijnen vader. Hij begint uren ver van het echte onderwerp; doch met rasse schreden nadert hij en, als eene bom, valt het echte woord nu in het midden van het gesprek. Mijn vader, de brave man, zit verpletterd: hij had zich daaraan niet verwacht. Hij wrijft met de hand eerst eenige keeren over de kin, bedenkt zich eenigen tijd, doet een aantal vragen, welke de slimme Frans met de grootste spitsvinnigheid - God weet wat hij al gezegd heeft! - beantwoord; en eindelijk stemt de goede man toe, en reikt zijne hand aan den afgeveerdigde. Beiden zijn even statig; want zij hebben eene groote zaak beslist: de eene heeft den andere doen toestemmen in eene zaak, waarover de hemel reeds lang uitspraak gedaan heeft. - O ik hadde dit tooneel willen afspieden!

Dan, het is om het even. Frans heeft mij eenen grooten dienst bewezen, en de ontsteltenis, welke ik later gewaar werd, toen mijn vader zijn woord in de tegenwoordigheid van allen bekrachtigde, heeft mij genoeg overtuigd, wat ik zou gevoeld hebben, indien ik zelve mijne zaak had moeten bepleiten. Ook Elisa was op dien stond diep ontroerd. Hare zachte wangen waren met eene hooge blos bekleurd en, toen mijn vader ons beiden, als zijne kinderen, aan den boezem sloot, kon zij hare tranen niet meer bedwingen en weende van blijdschap... Hoe edel en grootsch gedroeg zich vrouw Biara, en hoe bewoog zij ons aller harten, door de bondige woorden, welke haren boezem ontvielen, en die voorzeker uit het diepste van haar rein en gevoelig hart opwelden!

Het was een blijde dag voor het gansche huisgezin; eene stille vreugde stond op ieders gelaat uitgedrukt en meer dan eens zegde mijn vader met een innig genoegen: 'Wat zal moeder verwonderd

staan zien, wanneer ik haar dit nieuws zal aankondigen!... Wat zal zij vurig verlangen hare schoondochter te zien!

Frans was verheugd zooals ik hem sedert eenigen tijd niet meer gezien heb. Hoe geestig en zacht schertsend was zijne taal; hoe stroomden de spitsvinnige woorden hem van de tong!...

Het was, om zoo te zeggen, overdreven en ik zou bijna geloofd hebben, dat dit alles niet natuurlijk was, dat hij zichzelve de vreugd als plicht had opgelegd en vroolijk *wilde* zijn... Ik ben nog te meer in die gedachten versterkt, daar ik hem later, als hij zich alleen waande, heb gadeslagen, en dacht te bemerken, dat alsdan zijn wezen eene gansch andere uitdrukking kreeg en als met een nevelkleed van droefgeestigheid overtrokken werd...

Mijne zuster was ook sterk aangedaan. - Die goede Clotilde, met welk een gevoel drukte zij den zusterkus op de wangen van Elisa! Zij kon hare vreugdetranen niet bedwingen, en had alle moeite om het weenen te staken. O, zij heeft ook eene uitgelezene ziel! Zij is zoo diep getroffen geweest, dat zij den ganschen avond eene tint van weemoedigheid op het fijne gelaat bewaard heeft. Zij scheen mij als iemand, die de noodwendigheid zou gevoeld hebben, om zijn gemoed uit te storten en daarvan tegengehouden werd. Ik ben zeker dat, indien zij zich met mij of met Elisa alleen hadde bevonden, zij eenen vrijen stroom aan hare tranen gegeven hadde en daardoor haren boezem zou verlicht hebben... Goede, al te teerhartige zuster...

Ik heb daar nog lang over nagedacht. - Neen, die ontroernis, die gevoeligheid mijner zuster was niet natuurlijk. - Het gedenkt mij niet, dat de vreugde ooit een' zulkdanigen indruk op de ziel van Clotilde gedaan heeft. - Zij is immers niet droefgeestig van inborst, zij is wel gevoelig; maar toch niet zoo weemoedig... Neen, nog eens, die ontroering was buitengewoon; zij was niet natuurlijk, zoomin als de blijdschap van Frans.

4. September.

Ik heb mijne zuster met aandacht blijven gadeslagen, en ik heb dezelfde tint van zachte weemoedigheid op haar gelaat teruggevonden. Ik heb met haar gesproken, en het scheen mij, dat haar gemoed vol

was en als bereid om zich te laten uitstroomen. Ik heb haar niet willen ondervragen. Mogelijk, dacht ik, weegt er iets op hare ziel, dat zij geheim wil houden, en ik wil haar dit geheim niet afvragen. - Kan ik haar troosten, dan zal zij wel de eerste spreken: ik ken haar hart en zij kent het, mijne...

Neen, ik wil die gedachte niet verder onderzoeken. Neen, dat is hoonend voor het hart, voor de reine zuivere ziel mijner zuster, mijner geliefde Clotilde. Neen! dat kan niet zijn: - zij zou mijn geluk benijden, afgangstig over mijn lot wezen?... O zij, die tot haren laatsten druppel bloeds voor mij zou ten beste geven; zij, die mij zoovele proeven van zelfopoffering, van teedere zusterliefde gegeven heeft, zij zou mijn geluk met nijdige oogen kunnen aanzien? Neen, neen, dat is onmogelijk; de helsche satan heeft mij die gedachte ingeblazen! Krenken wij het zuivere gemoed van het brave meisje niet met daar langer op te denken...

Een lichtstraal doet zich voor mijnen geest op. - Mijne eerste gedachte was hoonend, ja, en toch zal zij mij misschien op den rechten weg der ontdekking gebracht hebben... Zou het waar kunnen wezen!.. En zou zulks een goed gevolg kunnen te weeg brengen?... Ik wil niet langer in die pijnigende onrust blijven. Ik moet mijne zuster spreken, zoohaast mogelijk spreken,... en, ja, zij zal mij haar hart openen...

Een uur lang heeft zij op mijnen boezem geweend. Arme en misschien zalige Clotilde!...

‘Zuster,’ zegde ik, ‘gij moet mij uw hart openen; er is een geheim, dat uwen boezem drukt, eene smart, die uwe ziel ontroert... Spreek, Clotilde: onze zielen hebben zich immer verstaan en zullen zich nog begrijpen.’

‘Broeder, ik ben ongelukkig,’ snikte zij, ‘diep rampzalig!’

‘Gij doet mij beven, Clotilde; spreek verder.’

‘Voor u,’ ging, zij voort, ‘is de liefde eene bron van heil en geluk, voor mij zal de liefde eene bron van rampen en onheil wezen. Wanhopige droefheid staat mij in de toekomst te wachten...’

‘Gij bemint, Clotilde?’

‘Ja, ik bemin, Frederik; uit al de krachten mijner ziel bemin ik: doch ik bemin alleen.’

‘Dien gij lief hebt, kan dan de weerde uwer ziel, de edelheid uws harten niet schatten; mits hij ongevoelig blijft... Zeg, zuster, gij antwoordt niet?...’

‘Wat zal, wat kan ik antwoorden! Hij kent mijne gevoelens niet; hij weet niet wat er in mijn hart omgaat, en het is aan mij niet die drift te openbaren... En dan, wat zou het mij baten! Eene andere liefde heeft weleer zijne ziel gansch overheerd. Die liefde is misschien nog niet gansch uitgedoofd, en wie weet of de herinnering nog ooit zal verdwijnen. O hij ook is ongelukkig, diep ongelukkig...’

‘Ik geloof u geraden te hebben, zuster,’ riep ik, ‘het is mijn vriend Frans...’

‘Spreek niet verder! broeder, ja, hij is het; heeft hij u ook het verhaal zijner eerste liefde niet gedaan?’

‘Ja, zuster.’

‘En merkt gij niet op hoe ongelukkig hij is bij de herdenking; die droefheid is nog liefde...’

‘Gij bedriegt u misschien, lieve zuster; die droefheid is door het rampzalig einde van die weleer zijne minnares was, veroorzaakt. Ik wil uwe hoop niet misleiden; doch het is slechts eenige dagen geleden, dat ik met hem over zijne droefgeestigheid sprak en hem daarvan, in name onzer vriendschap, rekening vroeg, zooals ik thans, uit broederliefde, bij u doe, mijne lieve Clotilde, en openhartig heeft hij ook op mijne vragen geantwoord en mij het geheim zijner treurigheid gezegd.’

‘En dit geheim, broeder?’

‘Ziehier zijne eigene uitdrukkingen; ik herinner ze mij nog: thans, zegde hij, dat ik de laatste woorden van haar gehoord heb, is het mij een pijnigend gedacht in mijn boezem geene liefde meer te ontdekken en te voelen dat alles, buiten het medelijden, gestorven is. Ik zou haar nu nog willen beminnen met al de drift, die ik weleer voor haar gevoeld heb en ik kan niet...’

‘Hij heeft mij bijna in denzelfden zin gesproken,’ zegde mijne zuster, ‘ja, nu herinner ik het mij,...’ en een straal van hoop vertoonde zich op haar bleeke gelaat... ‘Doch,’ ging zij, na eenige stonden voort, ‘wat geeft zulks dan nog?... Hij bemint geene andere meer; maar zal ik daarom dichter tot zijn hart genaderd zijn en blijft mijn toestand niet even hopeloos?’

‘Gij zijt niet rechtveerdig, mijne zuster,’ hernam ik. ‘Neen, uw toestand is niet hopeloos, en die woorden, welke Frans met een oprecht gemoed - hij kan het niet anders, - gesproken heeft, die woorden zeggen veel, oneindig veel... Neen, zuster, gij moet niet wanhopen.’

Niettegenstaande die verzekering hernamen hare tranen in overvloed, en ik voelde op mijne borst de hijgende kloppingen haars benauwdens boezems.

‘Clotilde,’ zegde ik eindelijk, ‘ik heb u nimmer voor eene zwakke vrouw aanzien. Wees nu ook sterk; tracht de kalmte in uwe ziel terug te roepen. De tijd zal uw geluk voltrekken of leniging aan uwe smart brengen. Tracht de droefheid van uw gelaat te verdrijven, zoo zal zij ook allengs uit het hart verdwijnen, indien er zich geene hoop opdoet - Ik besef uwen toestand, lieve zuster; voortaan zult gij niet meer alleen weenen; uw broeder zal zijne tranen bij de uwe mengen. Dagelijks zullen wij te zamen over uwe liefde spreken. Wildet gij uw hart aan Elisa ook openen, zij ook is bekwaam uwe ziel te verstaan, en zal u troosten en moed geven.’

‘O zij heeft met mij reeds geweend, broeder; want het is eene zuster, die in mijne smarten deelt. Ik heb voor haar geene geheimen.’

‘Heb dank voor dit vertrouwen, lieve zuster; Elisa verdient zulks. Thans zullen wij te zamen voor uw geluk kunnen zorgen, of u troosten en moed in het hart spreken.’

Lang nog duurde onze samenspraak en toen Clotilde mij verliet, was zij toch meer bedaard en een straal van hoop scheen zelfs in haren boezem gedaald te zijn...

Ongelukkige zuster, ik voel niet dan te wel de ramp, die u drukt. - Wat zal van dit alles het einde wezen? - Frans, mijn vriend, mijn goede vriend, wat zou uw edelmoedig hart gevoelen, indien gij van dit alles onderricht waret!... Wat zal ik doen om mijne zuster te troosten? Mag ik spreken, moet ik spreken? Wie zal mij dat raadsel oplossen?... Neen, spreken mag ik niet; de eer mijner zuster gebiedt mij de strengste geheimhouding. - Zoo zegt ten minste de wereld. Doch is dat geen valsche gevoel, geene overeenkomst, geene huichelarij?... Mijn geest verliest zich in die bedenking; één woord, één wenk ware soms genoeg om het heil, het geluk van twee zielen, die mij zoo duurbaar zijn, te bewerken, en ik mag dien wenk niet geven: - want de eer mijner zuster verbiedt het mij. - Die grondstelling schijnt mij niet juist, en ik moet daarover nadenken...

Welhoe! de maget, die in hare ziel eene reine liefdevlam gevoelt; welke in het geheim eenen man aanbidt, die alleen op aarde haar kan gelukkig maken, zou dit gevoel immer in haar hart moeten begraven houden en nooit zou zij het eerste woord mogen zeggen, den eersten stap mogen doen? - Vooroordeel! Menschelijke dwaling!...
 Waarom zou dan door den man denzelfden regel niet moeten in acht genomen worden! Bezit het hart des jongelings dan minder eerbaarheid dan dit der vrouw?... Wie van ons, ik of Elisa, heeft de eerste gesproken?... - Ik weet het niet - Onze zielen, geloof ik, hadden elkaar reeds alles gezegd, alvorens het eerste woord van onze lippen rolde... Zou het ook zoo niet voor Clotilde en Frans moeten wezen?... Eilaas! de zaak wordt voor mij allengs meer duister!... Kan er geene andere ware liefde bestaan dan die, welke ten zelfden tijd in twee zielen geboren wordt! Mag niemand de eerste zijn om te beminnen?... Ik durf daar niet op antwoorden. - Ongelukkige zuster! - Wachten wij; mogelijk zal dit zwarte uitzicht zich allengs opklaren...

5 September.

Ik heb met Elisa over de smarten mijner zuster gesproken. Zij heeft hare droefheid bij de mijne gevoegd; wij hebben lang over den toestand van Clotilde nagedacht, verschillende gevoelens zijn geopperd geworden; doch wij zijn tot geen besluit gekomen. Die verplichte werkeloosheid is pijnigend.

Ik heb den vriend Frans goed gadeslagen; doch niets buitengewoons in zijne handelwijze kunnen ontdekken. Hij is voor mijne zuster, zooals hij immer geweest is: vriendelijk en dienstveerdig. Misschien is hij meer eigen en gebruikt hij minder plichtplegingen met haar en dit is geen goed teeken. Gevoelde hij liefde, hij zou beschroomd wezen. - Clotilde gedraagt zich weerdig in zijne tegenwoordigheid; zij is gespraakzaam en doet al haar best, om haar inwendig gevoel verborgen te houden. Handelt zij, dus doende, met wijsheid? Ik zou het niet durven beslissen... Waarom toch verstaat de ziel van Frans die mijner zuster niet? Beiden zijn rein en zuiver, alsof zij op hetzelfde oogenblik door den Almogende op de wereld afgezonden geweest waren: hare vereeniging zou niet dan gelukkig kunnen wezen.

Ik weet het niet; maar het schijnt mij, dat de menschen, welke wij voorzichtig en scherpziende noemen, het bijna altijd slechts voor anderen zijn, en hunne eigenschap verliezen, wanneer zij ze voor zich zelve zouden moeten gebruiken?... Waarom ziet de anders zoo slimme Frans niet, dat er, aan zijne zijde, eene ziel is, die naar zijne ziel verlangt; dat er eene maagd naast hem stapt, voor wie hij de uitverkorene, de eerste der schepsels is? Waarom leest hij in de oogen van Clotilde niets meer dan wat haar mond zelf bekent; waarom raadt hij hare liefde niet?... O ik heb het dikwijls nagedacht - en Wolfgang had wel gelijk, - de wetenschap bestaat bij Frans in eenen hooger graad dan het gevoel. Hij kan tot de verhevene geestbeschouwingen niet opklimmen en het profetische voorgevoel is hem in geene ruime maat toegedeeld geworden. Hij is een voorbeeld van maatschappelijk mensch, hij is de verfijning van het stof, hij is het grondvoorbeeld der aardsche beschaving. Eene schoone hoedanigheid; doch die niettemin voor de verfijning der ziel moet onderdoen, zooals de stof voor den geest...

Mijn heil is groot, is onbeschrijflijk! De liefde van Elisa verzaligt mij! Doch hoeveel grooter nog zou mijn heil niet wezen, indien ik dien zweem van droefgeestigheid van de lieve gelaatstreken mijner zuster mocht zien verdwijnen. Hoe onuitsprekelijk groot zou mijne vreugd niet zijn, indien ik die twee zielen, die zoo vast aan de mijne verbonden zijn, ook aan elkaar gesloten zage; indien Frans mijne zuster begrijpen kon en hare liefde met wederliefde beantwoordde. - Doch, ik twijfel aan zoo een geluk. Misschien is het hart van Frans, door zoovele smarten reeds geschokt, voor de liefde ongevoelig geworden, misschien komt de droefgeestigheid, die op zijn gelaat zweeft, voort uit eene soort van afkeer, welken hij voor de gansche menschheid begint te gevoelen!... Doch, neen, zulks mag ik niet veronderstellen: daarvoor is zijn hart te grootmoedig. En toch zijne vriendschap voor mij is dezer dagen niet verflauwd. Ik vind immer bij hem hetzelfde zachte medelijden, dezelfde deelneming in mijne smarten en in mijne vreugden. Nog dagelijks geeft hij mij de klaarsprekendste bewijzen zijner innige verbroedering en aangekleefdheid. Neen, neen, ik mag, ik wil onze heilige vriendschap met zulke vernederende gedachten niet bezoedelen. Frans is mij een heilige vriend, en zal mij zulks blijven, dan zelfs, wanneer hij in stede van liefde, afkeer voor mijne zuster gevoelde... Maar neen, kende hij het meisje, hij zou niet onge-

voelig voor haar kunnen blijven. Doch hoe zal hij daarvan onderricht worden? Wie zal hem doen zien, indien hij zelf de oogen niet opent?...

Treurige toestand! Arme Clotilde!...

Of zou de liefde voor eeuwig in het hart van Frans zijn uitgedoofd; zou dit heilig gevoel in zijne ziel gedood zijn, en zou zijn boezem voor geen vrouwenschepsel meer kunnen kloppen?... Neen, dat ook kan ik niet gelooven; want dan eerst zou hij diep rampzalig geworden zijn, en ik zou van zijn geluk moeten wanhopen.

7 September.

Een straal van hoop heeft zich voor mijnen geest opgedaan. Elisa ook heeft er een goed voortteeken in gezien.

Frans bevond zich vandaag alleen in de kamer, waar Elisa en mijne zuster zich, gewoonlijk eenige uren, dagelijks bezig houden met borduren of eenig ander dier vrouwenwerken, waarvoor eene fijne hand noodig schijnt. - Ik was met Elisa tot bij den ingang van het vertrek genaderd; doch wij wederhielden ons binnen te treden, daar onze opmerkzaamheid jegens onzen goeden vriend eensklaps gaande gemaakt werd. - Frans hield zich onledig met het borduurraam van Clotilde te bezichtigen; hij had zich in den zetel mijner zuster geplaatst en raakte met zijne vingers de rijkgekleurde bloemen aan, welke in zijde op het raam gewerkt waren. Eene zekere tevredenheid, een stil inwendig genot stond op zijn aangezicht geprent: het scheen alsof hij met die prachtige bloemen eene inwendige samenspraak hield, alsof hij zijne gedachten aan die stoffelijke kunstvoortbrengsels wilde mededeelen. Ook de kleine werktuigen, welke zich op het raam bevonden, nam hij in zijne handen en drukte deze zachtjes, als dacht hij dat daarin eene zekere kracht besloten ware, welke hij tot zich wilde trekken. Soms ook bracht hij ze aan den mond, als wilde hij er eenen zoen op plaatsen. - Eenen langen tijd bleven ik en Elisa in die bespieding, welke door het zuivere van onze gevoelens en inzichten gewettigd was, voortgaan, tot wij eindelijk den braven vriend, als in eene diepe mijmering verzonken, in den leunstoel zagen neêrglijden en, met eenen zachten glimlach op het wezen, onroerbaar blijven zitten. - Alsdan verlieten wij stil onze plaats en trokken terug, ons

wel wachtende die mijmering te komen storen. - Zou men van eenen verliefde eene andere handelwijze kunnen verwachten? Ongetwijfeld! dat is een goed voortteeken. Hopen wij zonder van dit alles aan mijne zuster te spreken. Het zou haar des te meer pijnigend wezen, indien wij ons in die hoop bedrogen vonden en dit alles slechts aan eenen luim van Frans moest toegeschreven worden... Want wie weet of hij wel eens aan Clotilde dacht! Misschien herinnerde hem die prachtige bloemen blijde dingen van vroegere jaren; misschien, eilaas! dacht hij slechts aan de eene of andere vreugd zijner eerste liefde... Doch, neen, verwijderen wij die gedachten en hopen wij.

13 September.

Onze hoop versterkt zich. - De vriend Frans zet geen stap meer of die stap wordt bespied; hij spreekt geen woord meer, of dit woord wordt ontleed en wij zoeken naar dezès uitgestrektste beteekenis; hij mag niet de minste daad verrichten of twee personen zijn aandachtig, om de oorzaak en het doel dier daad op te sporen; geen blik mag hij werpen of wij zien waar die blik naar toe vliegt en wat hij zeggen wil...

Waarlijk, indien onze inzichten iets anders dan het heil en geluk van twee zielen, die ons zoo naar verbonden zijn, ten doel hadden, wij zouden over onze handelwijze moeten blozen; thans echter zullen wij met moed en hoop voortgaan...

Ja, onze hoop is versterkt geworden! Indien wij goede opmerkers zijn - en wie zou daaraan durven twijfelen, wanneer het eene zaak geldt, die ons zoo duurbaar is? - indien wij goede opmerkers zijn, zeg ik, dan is onze vriend Frans voor Clotilde niet ongevoelig... Wanneer wij allen in gezelschap zijn, is hij vroolijk en geestig, en Clotilde zou voor hem niets meer dan een van ons schijnen, zoo wij niet soms bemerkten, dat de jongen van tijd tot tijd, dikwijls zelfs, een' gestolen blik, zooals men zegt, op het meisje werpt. - Bevindt hij zich, hetzij op de wandelingen, hetzij in den tuin, met Clotilde alleen, dan is zijne handelwijze geheel anders; in stede van vroolijk, is hij droefgeestig en bijna sprakeloos; hij schijnt zich niet goed in zijnen schik te voelen, en zijn wezen duidt eerre zichtbare onrust aan. Zoozeer als wij ons best doen, om, op de wandelingen bij voorbeeld, zoover mogelijk van hem verwijderd te blijven, zoozeer wendt hij integendeel alles aan, om zich telkens bij ons te vervoegen. - Kan hij eenige dier kleine diensten,

welke de wellevendheid medebrengt, aan mijne zuster bewijzen, o dan ziet men de voldoening als op zijn gelaat uitblinken, en wanneer mijne zuster hem dan eenige zachte woorden erkentelijk toestuurt, dan ontwaart men wel eens eenen lichten blos op zijne wangen, en zoo Clotilde opmerkzaam was, zou zij, ik ben er verzekerd van, zijnen arm tegen haren arm voelen beven. - Dan, de geliefden zijn voor zichzelf weinig opmerkzaam, en zien zij iets, dan zijn het gewoonlijk slechts de dingen, die hun gevoel tegenwerken. - Voor eene verliefde ziel weegt de vrees immer zwaarder dan de hoop...

Van dat alles hebben wij niets aan Clotilde willen zeggen. Wij geven haar hoop zooveel wij kunnen; doch het zijn slechts woorden en wij zouden niet durven zeggen waarop onze hoop gebouwd is - want, wie weet, niettegenstaande dit alles: ons schoon gebouw kan nog wel slechts een luchtkasteel wezen... Ook voor ons is de vrees krachtiger dan de hoop.

Zelfden dag.

Daareven is Frans in mijne kamer getreden. Hij wilde met mij een gewichtig gesprek houden.

Die woorden ontstelden mij hevig. Wat ging hij mij zeggen? Een gewichtig gesprek!...

Ik drukte hem de hand en antwoordde niet. Intusschen liet hij zich in eenen zetel naast mij neêrvallen en, terwijl er als een nevelkleed over zijn aanzicht lag, begon hij met eene zachte stem, na eerst eenige keeren met de hand over het voorhoofd gewreven te hebben:

‘Mijn goede Frederik, mijne vreugde is groot, wanneer ik u thans beschouw: gij zijt volkomen genezen, en weldra zult gij volkomen gelukkig wezen.’

‘Uwe groote vreugde is weinig zichtbaar, mijn goede Frans,’ zegde ik; ‘op uw wezen staat slechts droefgeestigheid on verborgen hartewee te lezen.’

‘Men kan én ten hoogste verheugd zijn,’ hernam Frans, ‘én ten zelfden tijd droefgeestigheid in het hart gevoelen... Doch spreken wij daar niet over. Geloofst gij mij niet, vriend, als ik u zeg, dat uw geluk mij de hoogste vreugde doet smaken?’

‘Ik twijfel daar niet aan; maar weet gij dan ook niet, dat mijn geluk niet volmaakt kan wezen, zoolang ik mijnen vriend lijdend zie?’

Of denkt gij dan, dat de vriendschap min krachtig in mijnen boezem spreekt dan wel in uw hart?...

‘Ik weet het, Frederik,’ en een traan parelde op de wang van Frans, terwijl hij mijne hand met diep gevoel in de zijne klemde; ‘o ik weet het, Frederik: doch wees om mij niet bekommerd, ik bid u; stel uwe ziel gerust. De droefgeestigheid, welke gij bij mij ontwaart en die ik u niet wil verbergen, zal weldra overwonnen worden, en ook deze smart zal ik te boven komen... Doch laat mij mijne gezegden hernemen. - Ik herhaal u, dat gij thans genezen zijt, Frederik, en weldra ten vollen gelukkig zult wezen, daar gij uwen hoogsten wensch zult vervuld zien. - Welnu, zoolang gij mijne hulp en mijne zorgen noodig hadt, zoolang ben ik getrouw aan uwe zijde gebleven. Thans kunt gij mijne hulp en mijne zorgen missen, en onze vriendschap, die toch eeuwig zal blijven, zult gij ook kunnen derven, daar gij deze in de liefde van Elisa ruimschoots zult vergoed vinden...’

‘Wat beteekenen die woorden!’ onderbrak ik, met eene diepe verslagenheid. ‘Frans, Frans, tot welk besluit wilt gij daarmede komen?’

‘Ziehier, mijn goede vriend,’ vervolgde hij. ‘Wanneer ik den dag van uw huwelijksfeest zal hebben bijgewoond, wanneer ik uw geluk door onbreekbare banden zal bezegeld zien, zeg ik u, voor eenen langen tijd misschien, vaarwel, en des anderdaags vertrek ik. - Ik heb de kunst, sedert eenigen tijd, verwaarloosd; ik wil mijne schade inhalen en ik begeef mij naar Italië, om er de groote meesters te gaan bewonderen en betrachten.’

‘Dat zal niet waar wezen!’ riep ik, ‘neen, dat kan niet geschieden! onmogelijk!...’ En uit mijnen stoel opspringende, wandelde ik, door verbaasdheid geslagen, eenige keeren op en neêr in het vertrek. ‘Neen, vriend,’ hernam ik, ‘dat kan niet geschieden! God! God!’

‘Wees bedaard, Frederik,’ zegde hij, ‘wees bedaard, ik bid u; onze scheiding zal immers niet eeuwig wezen.’

‘Welhoe!’ riep ik, zonder op die laatste woorden acht te geven, ‘welhoe! gij zoudt mij slechts als een knecht gediend hebben, als een betaalde zieke diener opgepast, als een heilige vriend mijne ziel en met haar mijne lichaamskrachten opgebeurd hebben; gij zoudt slechts de makker mijns ongeluks geweest zijn; gij zoudt slechts de smarten met mij hebben gedeeld - en, nu het geluk zich voordoet, nu blijde dagen de droeve tijden vervangen, nu zoudt gij mij vluchten; nu zoudt gij

met mij geene vreugde willen smaken, en niet willen genieten van het heil, dat gij voor mij bereid hebt!... Maar weet gij dan niet, Frans, dat ik u alles, alles, verschuldigd ben! Zeg, weet gij het niet!’

‘Spreken wij daar niet over, Frederik, en nog eens, bedaar toch. Geloof mij, ik moet het land verlaten; mijn geluk, de rust mijner ziel hangen daarvan af.’

‘En wie,’ hernam ik, ‘zal u beter kunnen troosten dan wij, uwe vrienden?’

‘Ik zal mij zelve troosten, Frederik, en niemand anders kan het. O stem in mijn voornemen toe; ik vraag het u in naam onzer heilige vriendschap!’

Ik bleef eenige stonden sprakeloos. Nu eerst schoot mij te binnen, dat het vertrek van Frans, voor eeuwig mogelijk, de hoop doodde van hem met mijne zuster vereenigd te zien. En wat moest er dan van Clotilde geworden! - Mijn boezem was fel geschokt op dat oogenblik, duizenden gedachten doorzweefden mijnen geest en ik wist niet waaraan mij vast te klampen. Eindelijk sprak ik:

‘Welaan, mijn vriend, ik zal u niet langer tegenspreken.’

‘Goed zoo!’ viel Frans in de rede.

‘Doch,’ ging ik voort, ‘laat mij toe u eenige vragen te doen. - Ik vraag u niet of gij openhartig zult antwoorden; daarvan ben ik verzekerd!...’

‘Spreek, beste vriend, spreek.’

‘Is uwe oude liefde voor Teresa,’ zegde ik op eenen statigen toon, ‘gansch in uwe ziel gestorven?’

‘Ik heb u daar reeds genoeg over gezegd, Frederik.’

‘Antwoord mij, vriend, ja of neen?’

‘Ik moet u ja zeggen, vriend, en verwijt mij die onstandvastigheid; dan, zoo is het op de wereld: niets is eeuwig, en ik vind daar eene zachte hoop in...’

Dit zeggende, liet Frans het hoofd op den boezem zakken.

‘Nog eene vraag, mijn vriend,’ hernam ik, ‘ik heb mij ongetwijfeld bedrogen; doch ik wil daarvan de stellige verzekering uit uwen mond hooren, zeg, mijn goede, heb ik mij vergist, toen ik dacht en meende opgemerkt te hebben, dat gij in uw hart een teeder gevoel voor mijne zuster koesterdet?’

Frans werd bleek als een Joode; hij verborg zijn aangezicht in zijne beide handen en mompelde:

‘Wat vraagt gij mij, Frederik!’

‘Ik vrees, dat ik mij zal bedrogen hebben, vriend,’ zegde ik, ‘doch antwoord stellig op mijne vraag, en doe mij niet langer in onrust blijven. Zeg, is u Clotilde onverschillig?’

Frans borst in een luid geweën los en, tusschen zijne tranen, zegde hij:

‘O ja, die marteling moest ik nog onderstaan! God! God!’

‘Vriend, gij doet mij beven!’ riep ik, ‘en mijne marteling is zeker zoo groot op dit oogenblik als de uwe. O antwoord dan toch!’

Frans stond recht, wierp zich in mijne armen, en snikte:

‘Het is om haar te vluchten, dat ik vertrek! Verstaat gij mij niet?’

‘Gij bemint dan, mijn vriend?’ riep ik met blijdschap uit.

‘Ja!’ zegde Frans, ‘en mijn ongeluk vergroot daardoor!’

‘Gij zult niet vertrekken,’ hernam ik, mijnen makker met geestdrift op mijne borst drukkende. ‘Neen, gij zult niet vertrekken!...’

‘O spreek zoo niet, Frederik: begrijpt gij dan niet wat ik in mijne ziel moet voelen en welke schaamte...?’

‘Schaamte!... Neen, dat versta ik niet!’

‘Gij hebt dan mijnen toestand niet nagedacht; eene tweede liefde, en dan naar eens meisjes hand dingen, die mij in toestand zoover te boven streeft.’

‘Sedert wanneer, Frans, hebt gij ondervonden, dat de stoffelijke berekening eenige kracht op mij of op mijnen vader bezit?’

‘Maar mijn hart, Frederik, is niet waardig zich aan eene ziel vast te kleven als die van uwe zuster, welker reinheid nog nimmer door liefde is ontroerd geweest.’

‘Ik doe u slechts eene vraag, Frans: denkt gij dat gij mijne zuster zoudt kunnen gelukkig maken?’

‘O daartoe zou mij geene opoffering te zwaar wezen; daarvoor zou ik bereid zijn alles op te offeren... Doch verleid mijnen geest niet langer, Frederik! Ziet gij niet, dat ik mijne drift moet overwinnen?.. Dat Clotilde voor mij... O ziet gij niet, dat ik moet vertrekken?’

‘Op mijne beurt nu te zeggen: bedaar!’ sprak ik. ‘Neen, gij moet, gij moogt niet vertrekken, mijn beste vriend. Ik ben voor u alleen geen goede opmerker geweest; mijne zuster ook had ik gadeslagen en, indien ik u alles moet zeggen, zij zelve heeft mij haar gevoel bekend. - Twee zielen, die naar elkaar verlangen, vriend, verstaat gij mij?’

‘Zou het waar wezen, vriend! Neen! ik kan aan zoo groot een heil niet gelooven... En toch ik ben harer niet weerdig...’

‘En wie zou zij weerdiger kunnen vinden!... Frans, spreek zoo niet: zichzelve vernederen, heb ik nimmer als eene deugd aanzien!... Clotilde kent uwe oude liefde, niet waar?’

‘Zij kent die!’

‘Welnu, spreek met haar, spreek zooals altijd: openhartig, en houd u op de hoogte, die u toekomt... Beloof gij mij zulks te doen?’

Na eene kleine poos stilzwijgen, zegde Frans:

‘Ik beloof het u.’

‘Geef mij hierop de hand,’ zegde ik, ‘en nimmer verlaten wij elkander meer!’

Na eenige stonden sprak ik weêr:

‘Op de goede voornemens mag niet geslapen worden, vriend Frans; ga oogenblikkelijk naar mijne zuster, open haar uw hart, en hare ziel zal voor u niet gesloten blijven. Geloof mij, wanneer ik u zeg, dat het goede meisje naar die samenspraak verlangt.’

Met een kloppend hart is Frans het gasthof uitgestapt en heeft zich naar de vrouwen begeven.

Ik blijf hem hier terug wachten.

De twee gelieven hebben gesproken. Beider hart heeft zich ontsloten, beider gemoed heeft zich uitgestort. Hunne droefgeestigheid is thans in vreugde verkeert, en mijne vreugde is er hooger mede geklommen. Nu, ja, nu zal mijn geluk volmaakt zijn!...

Het moet een gevoelvol tooneel geweest zijn. - Frans heeft mij, zoo goed mogelijk, de woorden herhaald, die er gewisseld zijn. Brave jongen! teêrhartig meisje!

Tot in de bekentenis zijner liefde, is Frans immer de stoffelijke Frans, de rekenkundige Frans gebleven.

Hij heeft zijn geschokt hart met nauwkeurigheid ontleed en blootgelegd. Hij heeft dit hart afgeschilderd als weleens door eene andere liefde ingenomen geweest zijnde, er bijvoegende, dat het thans zich van het oude gevoel zuiverde en weldra, indien zijne liefde beantwoord werd, gansch gereinigd zou wezen. - Clotilde heeft hem de hand toegereikt en in eenvoudigheid verhevene woorden gesproken.

Beiden hebben eindelijk van vreugde geweend.

14 September.

Dezelfde dienst, welke Frans mij over eenige dagen bewezen heeft heb ik thans voor hem moeten vervullen. Ik heb mijnen vader de liefde van Clotilde en van mijnen vriend moeten kenbaar maken. Verwonderd stond de brave man, diep verwonderd; doch ik heb geene moeite gehad, om hem de vraag te doen inwilligen.

‘Twee nieuwe kinderen te gelijk!’ riep hij eindelijk. ‘Wat zal moeder tevreden zijn... Daareven ontvang ik eenen brief van de brave vrouw, waarin zij met vreugde over uwe toekomstige vereeniging spreekt. Wat zal zij thans zeggen, nu ik haar een tweede nieuws van dien aard zal mededeelen... Ik wil haar vandaag nog schrijven... Clotilde heeft het op zich genomen de belooning van den goeden Frans te worden: waardiger kan ik zijne vriendschap niet erkennen. Deze dag is wederom een der blijde dagen geweest, welke in mijn leven onvergankelijk staan opgeteekend.’

Het was eene algemeene uitboezeming van vreugde. Vrouw Klara scheen niet de minst gelukkigste: zij bemint Frans als haren eigen zoon en Clotilde had reeds lang haar zuiver hart veroverd.

Frans schijnt de gelukkigste der stervelingen. Hij durft thans aan de kracht en de uitgestrektheid zijner liefde gelooven en, met tranen van vreugde op het gelaat, heeft hij mij reeds meermalen gezegd:

‘Ik zal dan eindelijk eenen vader en eene moeder terugvinden; ik zal geene verlatene weeze meer zijn.’

De zachte vreugde van Clotilde beschrijven is onmogelijk; zij denkt thans aan geene droefgeestigheid meer; zij is sterk geworden door de liefde van Frans, waarvan zij zich van stond tot stond meer kan verzekeren: hare stille vroolijkheid van geest is gansch teruggekomen, en ik herken weêr de vorige blijde Clotilde. Weldra ook zal Frans zijne oude blijgeestigheid terugvinden, en de algemeene vreugde kan daardoor niet dan vergroot worden.

17 September.

Ons beider huwelijk zal op denzelfden dag plaats grijpen. Zoo is het beslist. Denzelfden dag der verbintenis vertrekken wij allen naar Antwerpen. Klara zal ook medegaan, en bevalt haar het verblijf in de Scheldestad, dan zal zij er denklijk voor altijd hare woon vestigen.

De twee huisgezinnen of, om beter te zeggen, de drie zouden er alsdan slechts een enkel meer uitmaken, waar de banden der teederste liefde en vriendschap al de leden onwrikbaar aan elkaar zouden sluiten. - O die gedachte vervult ons aller zielen met eene hemelsche blijdschap!... Welk een heil, welk een geluk op aarde zal met het onze kunnen vergeleken worden!...

Ik en Frans hebben gisteren den ganschen dag doorgebracht met voor Elisa en Clotilde de kleenooden te kiezen, welke zij op den bruiloftsdag zullen aandoen. Kostbaar doch eenvoudig zijn die versiersels. En toch niets kan onze geliefden in onze oogen schooner maken dan zij zijn. Welk een sieraad kan tegen hare engelenzielen opwegen! Waar is het oopaal, dat zachter en schoonere kleur bezit dan de oogen van Elisa, en welk een rijk gesteente, zegt Frans, bezit dien zachten, dien fluweelen gloed, welke in de bruine oogen van Clotilde te ontdekken is? En mag de glinstering des diamants wel bij den zieldoordringenden glans van beider hemelsche blikken vergeleken worden?... Beiden zullen in witte zijde gekleed zijn; hare reine zielen vragen zulk een kleedsel... De hemelgeesten ook zijn in het wit uitgedoscht.

22 September.

Alles is geregeld. Morgen zal de plechtigheid des huwelijks plaats grijpen. Twee rijtuigen zullen in gereedheid zijn en, twee uren na de trouw, vertrekken wij naar Antwerpen,... naar Antwerpen,... naar mijne moeder!

Ik schrijf niets meer. De woorden ontbreken mij om mijne inwendige vreugde af te schilderen. Slechts het gevoel alleen kan dit alles beseffen! - Elisa! morgen zijt gij de mijne, onverbreekbaar de mijne: uwe goddelijke ziel, uw hemelsch lichaam! gansch zult gij aan mij verkleefd zijn! ... Eeuwig zal ons heil wezen!...

En gij, Clotilde! en gij mijn goede Frans, mijn eeuwige vriend, ook uw geluk zal onverbreekbaar bezegeld zijn!... Heil! eeuwig heil voor ons allen!...

XXII.**Vervolg van het dagboek van Frederik.**

Antwerpen, 9 Februari.

Vier maanden zijn verlopen sedert ons dubbel huwelijk, te Dusseldorf gevierd werd. - Sedert dien stond is mijn dagboek blijven toegesloten liggen en ik heb er geene enkele gewaarwording des harten meer in neêrgeschreven. - Waarom heb ik er niet meer aan gedacht, om mijne gevoelens op het papier uit te drukken?... O, het is dat ik te veel gevoelde, dat mijne ziel door het heil overstroomd was en dat ik geene uitdrukkingen, krachtig genoeg, zou hebben kunnen vinden, om mijne zaligheid af te schilderen. - De menschelijke spraak is zoo beperkt en het hemelsch gevoel is zoo onafmeetbaar groot!...

Thans ben ik nog zoo gelukkig als de eerste dagen, welke mijne verbintenis mes Elisa volgden; doch nu is mijn hart kalmer geworden; mijne zintuigen zijn meer bevredigd en het wereldsch genot begint allengs voor het heil, dat het hemelsche gevoel mij aanbiedt, onder te doen: mijne gade wordt mij weêr allengs heiliger. - Onmacht van het stoffelijke deel der wereldsche liefde! De gevoelens der ziel zijn alleen onveranderlijk en eeuwig! De wereldsche vreugden schijnen ons allengs minder in waarde en de hemelsche, de geneuchten der ziel, vergrooten immer. Elisa wordt mij van dag tot dag duurbaarder!

En toch, het genot dat de wereldsche liefde ons naast de hemelsche aanbiedt, is niet te misachten en het is ook eene der grootste gaven, welke de algoede God aan de schepsels gedaan heeft. Ik heb, Hem dankend, die gunsten genoten en mag mij nog, ook op eene wereldsche wijze, zalig noemen.

Zou ik mij nog dit uitgestrekte genot kunnen te binnen brengen, welk ik de eerste dagen onzer heilige vereeniging gesmaakt heb? Ik wil trachten mijne herinneringen te wekken en hier neêr te schrijven wat mijn hart gevoeld heeft; al ware het enkel om, jaren later het verhaal dier gevoelens te herlezen en ze op nieuw te beoordeelen.

Den dag zelven, waarop ons huwelijk plaats greep, vertrokken wij, zooals het te voren reeds beschikt was, naar Antwerpen. Klara vergezelde ons en de gansche reis was slechts eene verzuchting, welke ik uit mijnen boezem voelde opkomen; ik wenschte enkel om in mijne geboortestad aan te komen.

Het was op een' middag, toen onze rijtuigen in de Scheldestad stil hielden. Mijne moeder verwachtte ons en een heilige moederkus, welken zij achtervolgens op de wang van mij en van Elisa en op die van Clotilde en Frans drukte, scheen ons allen in hetzelfde huisgezin in te wijden. - De kennismaking met de moeder van Elisa was eenigszins statiger; doch weldra hadden de twee vrouwen elkaar begrepen en, als het ware, gevoeld dat hare harten elkander niet vreemd waren...

Het was feest in onze woning. De naaste bloedverwanten waren verzocht geworden en de dag werd in eene stille en gulhartige vreugde overgebracht. Dan, hoe aangenaam de omgang met de brave lieden der familie ook was, hoe gul de blijdschap in onzen kring ook heerschte, ik had op dien stond slechts oogen en ooren voor Elisa. Naast haar zitten, met haar aan den arm wandelen, hare zachte engelenstem langs mijne ooren in mijn hart voelen dringen, ziedaar wat voor mij, in het midden der vreugden, de grootste vreugde uitmaakte...

Eindelijk de avond naderde en de feestgenooten vertrokken. Wij bleven alleen in onzen huiselijken kring en nu begon mijne moeder ons allen te ondervragen. Van wederzijden werd er innige vriendschap aangeknoopt en het wezen van Klara, mijne tweede moeder, verkreeg toen slechts zijne volle gelukzalige uitdrukking en de tevredenheid over al het gebeurde straalde er op uit...

De avond voerde de nacht aan en nu was het uur daar, om zich ter rust te begeven.

Wanneer men zich onderling den goeden nacht wenschte, vloog Elisa in de armen van Klara, en beiden weenden. - Clotilde stond met hare hand in de hand mijner moeder en eene zichtbare bleeke kleur had zich over haar gelaat verspreid...

Ik voelde, bij dit zicht, mijn gemoed diep geschokt en mijn geest verloor zich in gepeinzen. - Ik begreep op dien stond welk een hartknijpend gevoel eene moeder moet gewaar worden, op het oogenblik dat zij hare dochter, dat zij haar kind in de armen van eenen

echtgenoot ziet overgaan. Op dien stond schijnt de moeder afstand te doen van haar gezag; op dit oogenblik voelt zij, dat het hart harer dochter haar voortaan maar half meer toebehoort; dat er van dien stond af een leven voor haar kind begint, dat dubbel is; doch waaraan zij, moeder, geen deel meer heeft. Haar kind is voortaan zoo sterk haar kind niet meer; er is eene andere ziel, die de ziel van hare dochter beheerscht; een ander hart, dat voortaan de geheimen harer dochter zal ontvangen; er zullen gedachten tot stand komen, welke slechts door de twee echtgenooten gedeeld worden en welke voor de moeder, zoowel als voor de gansche wereld, zullen verdoken blijven!... O, die overdenkingen moeten het hart eener vrouw, eener moeder, folteren en het verwondert mij niet, zoo Klara op dien stond weende en zoo Clotilde moeite had zich uit de omarming mijner moeder los te rukken...

Eindelijk vatte Elise mij bij den arm en, ofschoon ik inwendig diep ontroerd was, voelde ik hare ledematen tegen de mijne beven. Wij gingen ons slaapvertrek opzoeken.

Een zacht houtvuur brandde in de opene kachel en verspreidde eene koesterende warmte door de rijk opgeschikte kamer... Ik weet niet wat er op dit oogenblik in mijne ziel omging; doch ik voelde mij gansch ontsteld. Mijn boezem klopte hevig en ik durfde mijne blikken in de oogen mijner gade niet laten vallen Elisa ook, langs haren kant scheen mijnen blik te vluchten en beiden bleven wij sprakeloos...

Ik ging mij, nauwelijks wetende wat ik deed, in eenen zetel voor het vuur neerzetten. Elisa volgde dit voorbeeld en kwam zich aan mijne zijde voegen, terwijl zij haren arm zachtjes op mijnen schouder plaatste. Toen eerst wendde ik mijnen blik op haar gelaat en zag een traan op hare wangen perelen: een traan van geluk; want haar wezen was door een gevoel van hemelsche vreugden overgoten...

‘Elisa!’ stamelde ik en, ten zelfden tijd mijnen arm om haren ranken leest slaande, trok ik haar zachtjes tegen mijne borst. - Zij hield nu hare blikken in de mijne gewend en ik, ik spiegelde mij in haar goddelijk wezen.

‘Mijne heilige Elisa...’ sprak ik alsdan, ‘mijne uitverkorene!’ en ik drukte mijne brandende lippen op hare zachte rozenwang. Dan, verder kon ik niet spreken; ik bleef, door hemelsche gevoelens overweldigd, op haar staren. - Allengs bracht ik mijn aangezicht dichter bij het gelaat van Elisa en allengs voelde ik nu ook mijne ziel met

grootere weelde overgoten. Onze beider adems mengden zich; onze lichamen drukten zacht tegen een en ik voelde mijne levenswarmte vergroot en het scheen mij dat deze zich met de levenskracht mijner beminde vereenigde. Onverstaanbare woorden drongen, bij poozen, uit onzen mond en eindelijk zakten onze lippen op elkaar en een lange zoen, waarin onze twee zielen zich door onzen mond schenen te mengen en van elkaars leven te leven, deed ons als in het hoogste genot versmelten en de aarde en al wat bestaat voor eenen stond vergeten..

Dan, de kalmte daalde eindelijk in mijn binnenste terug en nu, eenen meer vroolijken blik op Elisa slaande, drukte ik haar op nieuw tusschen mijne armen en riep:

‘Mijne lieve Elisa! mijne bruid! mijne gade! mijn aardsche en hemelsche engel!...’

‘Frederik...’ zuchte zij en, hare armen om mijnen hals slaande, voelde ik, voor de eerste maal, een zoen van haar mij de wangen drukken.

‘Kom, Elisa!’ riep ik, ‘kom mijne beminde! mijne echtgenoot!...’ En haar in mijne armen knellende, voerde ik haar van voor het smeulende vuur weg...

Ik dacht van genot te sterven, toen ik, voor den eersten keer, hare leden, slechts door het fijne linnen bedekt, in mijne armen klemde en onze beide lichamen tegen elkaar voelde raken... Ik voelde mijne ziel en mijn lichaam in Elisa versmelten en onze vereeniging scheen mij zoo innig, dat het mij dacht, dat wij thans maar ééne ziel en één lichaam meer uitmaakten.....

Doch, neen, verder kan ik mijn heil niet beschrijven. - De menschelijke taal is zoo zwak, de wereldsche spraak is zoo onvolmaakt, dat zij zelfs het genot, dat de aarde ons aanbiedt, niet naar waarde kan teruggeven.....

Des anderdaags was ik reeds vroeg ontwaakt en mijn eerste blik viel op het engelenwezen van Elisa. - Zacht en lieflijk als eene roze lag zij daar, aan mijne zijde, op het donsige rustbed uitgestrekt; hare blonde haren slingerden, eenigszins zorgeloos, rond haar albasteren voorhoofd en hingen hier en daar in malsche lokken naast hare zachte slapen en wangen neder. Zij hield hare fijne lippen een weinig ontsloten en hare ivooren tanden waren half zichtbaar. Haar satijnen boezem golfde zachtjes onder het linnen en nimmer nog had ik zoo goed den fijnen vorm en de donsige huid van haren tengeren hals

kunnen bewonderen. - Eenen langen tijd bleef ik haren slaap gadeslaan; doch eindelijk kon ik niet langer haar verlokkelijk wezen beschouwen en drukte eenen zachten kus op haar blanke voorhoofd. Eene stille mompeling drong uit haren mond en, eenen stond later, opende zij hare blauwe oogen, zoo helder als starrenlichten. - Zij sloeg, met eenen hemelschen glimlach op het gelaat, hare armen om mijnen hals en schonk mij den morgenkus terug.....

Alle wereldsch genot vervliegt, zegt men, en de verzaadheid volgt op alles. - Het is mogelijk dat het, bij gewone driften, zoo het geval is; doch, wat mij betreft, mijne vreugde, mijn heil, mijn gevoel zijn niet verminderd... Alleenlijk weet ik, dat mijne ziel zich sterker tegen de diepe gewaarwordingen gemaakt heeft. - Ik voel mij niet meer, zooals in de eerste dagen van mijn huwelijk, door het genot overweldigd; doch daardoor is mijn heil niet verminderd; want ik ben thans in staat het aardsche genot in eenen hooger graad te smaken en heb er meer besef van... Elisa, terwijl zij mij van dag tot dag heiliger wordt, doet mij tevens de wereldsche gunsten, welke God ons beschikt heeft, hooger schatten. - Ik bemin haar in ziel en in lichaam...

11 Februari.

Ons gansch huisgezin is met vreugde overladen. - Onze ouders schijnen door ons heil als te herleven. - Antwerpen bevalt aan mijne gade, en Klara, onze moeder, zal ook voor goed haar verblijf in ons midden vestigen. - Frans zal binnen kort met eene volmacht naar Dusseldorf vertrekken en het grootste gedeelte des fortuins van Klara naar Antwerpen overbrengen. Frans is en blijft altijd onze goede behulpzame vriend. Hij en Clotilde schijnen waarlijk voor elkaar geboren; hun heil is zoo groot als het onze, en ik verheug mij dagelijks in de gedachte van iets aan het volmaken van dit heil te hebben toegebracht... - Frans heeft zijne vorige blijgeestigheid gansch teruggevonden, en thans kan men klaar zien, dat die blijgeestigheid uit zijne inborst voortvloeit en niet, zoo als vroeger, door de onderdrukking van zijn gemoed is voortgebracht.

Wij hebben het gebruik van den dag verdeeld. - Des morgens

houd ik mij niet de studie bezig. Elisa bevindt zich meest altijd aan mijne zijde met eenig borduurwerk, en nu en dan deel ik haar mijne gedachten, mijne gevoelens mede en moet mij meermaals verwonderen over het juiste oordeel, dat zij over de gewichtigste vraagpunten kan strijken; en wanneer het inwendige, innerlijke gewaarwordingen geldt, ben ik zeker, dat zij nooit zal mistasten. Het zuivere, verhevene gevoel is haar in de ziel gestort.

Terwijl ik mij met de studie onledig houde, houdt Frans zich met schilderen bezig en vindt op zijne beurt eene trouwe gezellin in Clotilde. Des middags gaan wij tegelijk, wanneer slecht weder ons zulks niet belet, eene kleine wandeling in de stad doen.

De namiddag wordt wederom met werken doorgebracht. Beurtelings geef ik en Frans les aan de kleine Maria, die, zooals mijne zuster het mij vroeger schreef, eene volslagen lieve juffer geworden is. Ik leer haar de piano, en Frans geeft haar les in de teekenkunst. De vorderingen, welke zij maakt, zijn waarlijk bewonderenswaardig, en zij zal eens eene goede schilderes en toonkunstenarin worden. Wat mij Clotilde over haar geschreven heeft, is niet overdreven, en zij is eene groote vreugde te meer in het huisgezin: wij kunnen hare liefde en verkleefdheid niet genoeg erkennen. Des namiddags, wanneer het weder het maar eenigszins toelaat en wanneer hare lessen zijn geëindigd, gaat zij met de vrouwen eene wandeling doen en, gedurende die afwezendheid, ga ik in de werkplaats van mijnen broeder Frans. - Daar spreken wij dan als twee oude makkers, herinneren ons niet zelden onze vroegere levensgebeurtenissen en verheugen ons te zamen in het heil, dat wij thans genieten. Die stonden zijn voor ons beiden vol van zoete gewaarwordingen.

Het avondeten is de echte familievereiniging van den dag. Eens dat de spijzen zijn opgediend, verwijderen zich de dienstboden, en dan blijven wij ons, soms tot laat in den nacht, in gulle samenspraak verlustigen, of er wordt muziek gemaakt en een klein concerto ingericht.

Bezoeken in de stad doen wij minder dan ooit. - Waar zouden wij eene beter uitgekozene vereiniging vinden dan die, welke onze huiselijke kring ons aanbiedt? Waar zouden wij hartelijker vrienden kunnen aantreffen dan die, welke onze kring oplevert?...

Zoo gaan onze dagen in zacht genot voorbij. De eene dag gelijk den anderen; doch ons heil wordt daardoor niet verminderd.

1 Meert.

Frans is dezen morgen in het gesticht voor krankzinnigen geroepen geworden, waar de broeder van Maria en Johan zich bevindt. - Een uur later is hij teruggekeerd en heeft ons de tijding gebracht, dat de arme krankzinnige jongeling overleden is. - Wij weten niet of wij over het voorval bedroefd dan wel verheugd moeten zijn. - Arme gelukzalige! van op aarde reeds leefde hij in eene andere wereld en de lichamelijke dood zal zijn leven slechts vergroot hebben!...

Allen doen wij ons best om op ons wezen niets van dit voorval te laten doorschijnen en toch dunkt het mij, dat de teêrgevoelige Maria gewaar wordt, dat er iets gebeurd is, welk haar persoonlijk aangaat.

Het is verwonderlijk! Maria is ongetwijfeld met de macht van het voorgevoel begaafd! - Daareven is zij bij Clotilde gekomen en er blonk een traan in haar oog, terwijl zich klaarblijkend eene ondervraging op haar gelaat afschilderde.

‘Gij wilt iets, gij verlangt iets, mijne lieve Maria?’ zegde mijne zuster.

Het meisje vouwde de handen te zamen en nam eene smeekende houding aan.

‘Wat moet ik u zeggen, Maria?’ vroeg Clotilde.

Maria bracht hare hand op het hart.

‘Gij zijt bedroefd, mijn lief kind?...’

Zij hernam hare smeekende uitdrukking.

‘Stel u gerust, Maria, en verdrijf die droefheid uit uwen geest...’

Het meisje wierp eenen treurigen blik op mijne zuster en, de hand naast het hoofd brengende, toonde zij eene slapende houding en dan wees zij met hare hand, en hare groote blauwe oogen openden zich zoover zij konden.

‘Gij hebt het voorgevoeld, arm kind!’ zegde Clotilde, terwijl een traan uit haar oog borst en zij het meisje tegen haren boezem knelde: ‘gij hebt het voorgevoeld!’ hernam zij, ‘ja, uw broeder, uw rampzalige krankzinnige broeder is gestorven, mijn lief kind! hij is thans gelukkig!’

Maria verstond de gezegden en twee stroomen tranen ontsprongen aan hare oogen. Zij heeft eene lange poos tusschen de armen van

Clotilde en op hare borst geweend; doch eindelijk heeft zij haar gevoel overwonnen en nu ontwaart men op haar gelaat niets meer dan eene zachte droefgeestigheid.

Wij ontvangen eenen brief van Johan. Hij meldt ons, dat hij denkt binnen eene maand te Antwerpen te zijn om ons allen, zijne weldoeners, zegt hij, de hand te komen drukken. Tenzelfden tijd stuurt hij twee kistjes havannahcigaren, een voor mij en een voor Frans en, op mijn woord, het zijn van de beste. Hij smeekt ons die kleine gift toch niet te weigeren. - Neen, brave Johan, dat zullen wij niet; want, rekenen wij op geene erkentenis, wij willen deze, hoe klein ze ook zou wezen, niet verstooten: dat ware slechts hoogmoed. Doch eilaas! eene smart wacht u te Antwerpen, wanneer gij zult vernemen, dat uwe arme broeder gestorven is...

Wij hebben den brief van Johan aan Maria getoond. Zij heeft daardoor begrepen, dat ten minste haar andere broeder welvarend is en dat heeft eenigszins hare droefheid verminderd.

25 Mei.

Ik heb vanclaaag lang, zeer lang, met mijnen schoonbroeder over belangrijke zaken gesproken. - Wij waren zoo gerust op zijne werkkamer gezeten en de Maryland, welke wij in onze pijpen rookten, had onzen geest, als het ware, tot zachte mijmerij gestemd. - Frans had de samenspraak op de beschaving gebracht en wij hebben beiden onze stelsels daarover blootgelegd.

‘Ik heb er lang over nagedacht,’ zegde ik, ‘om te weten waarin de echte beschaving bestaat en het eerste punt, waarvan ik mij overtuigd heb, is, dat ze niet te vinden is in datgene, waaraan men gewoonlijk dien naam in de maatschappij geeft. - Wat noemt men, in het algemeen, eene beschaafde natie? - Het is diegene, in wier midden de kunsten en wetenschappen tot eenen hoogen graad gevoerd zijn; het is het volk, waarbij men de beste kunstschilders, de beste beeldhouwers, de beste toonkundigen, de beste schrijvers ontmoet; het is het volk, in wiens schoot men de meeste geleerden kan vinden. Welnu, dat noem ik geene beschaving....’

‘Denkt gij dan,’ onderbrak Frans, ‘dat de kunsten en weten-

schappen nadeelig zijn aan de beschaving?.. Er is een groot schrijver, die weleens dit stelsel heeft verdedigd en zulks op eene zegepralende wijze.'

'Ik zeg niet,' antwoordde ik, 'dat de kunsten en wetenschappen uit haar zelve, voor de beschaving noodlottig zijn en stem daarin niet overeen met den schrijver, dien gij bedoelt. Het schijnt mij dwaas zoo een algemeen oordeel te strijken. Doch ik houd niettemin staande, dat de kunsten en wetenschappen nadeelig zijn door het doel, welk zij beoogen. - En inderdaad, wat doen, bij voorbeeld, de kunsten? Wat doet de schilderkunst?... De tijden zijn verre van ons, toen men er zich op toeleigde om, door stoffelijke tafereelen, den geest des menschen tot het ideale te doen naderen en het hooge gevoel en de hemelsche gewaardingen in de stoffelijke afbeeldingen najaagde. Van Eyck, Memling en Rafaël gevoelden die verhevene kunst en zij zochten hunne ingevingen in de bovenaardsche wereld. Het beschouwen der tafereelen, welke zij ons in het vak der zoogenoemde godsdienstige schildering hebben achtergelaten, doen ons aan het bovenaardsche denken; zij leeren ons de wereldsche versterving, de versmading van al wat slechts vleeschelijk is, om onze ziel alleen bezig te houden met datgene, wat ons in het rijk van het eeuwige gevoel te wachten staat. Op die tijdstippen was het geloof meester van de zielen en, ware dit geloof bij de menigte meer door de rede voorgelicht geworden, ware het menschelijk hart meer zacht en menschlievend geweest, ware men in den dagelijkschen omgang niet ruw en barbaarsch geweest; hadde het geloof minder in de verbeelding en meer in het hart zijnen zetel gevonden, ongetwijfeld zou die eeuw den naam van beschaafd verdiend hebben. Dan, het was niet zoo; de geestdrijverij, de dweepzucht verdoofde het broederlijk, het echte maatschappelijk gevoel.

'Na de schilders, die ik u daareven opgenoemd heb, verviel de kunst al meer en meer in het stoffelijke. Rubens, die later kwam besloot in zijne kunst de hoogste uitdrukking van het wereldsche genot; hij ook, buiten de verlokkende beelden, welke zijn rijk genie op het paneel wist te tooveren en waardoor hij de grootste macht op de zintuigen uitoefende, hij ook schilderde godsdienstige onderwerpen. Doch gaat zijne gewrochten in dit vak na en gij zult zien, dat overal het ideale voor het werkelijk, het hemelsch voor het stoffelijk moet onderdoen. - Verbeeld hij den lijdenden verlosser van het menschedom, gij zult slechts in hem liet schoone der menschelijke natuur bewonde-

ren: schoone lichaamsvormen, tot het stoffelijke ideaal gevoerd, indien ik mij zoo mag uitdrukken; doch immer een beeld, dat mensch blijft en geene Godheid voorstelt. Wil hij voor ons oog de Moeder Gods doen verschijnen, dan zult gij daarin eene weelderige, gelukkige moeder zien en geenemaagd, welke, aan den hemel verbonden, slechts het gehoorzame werktuig der verlossing geweest is en daardoor tot de hoogste heiligheid is geklommen. - Na Rubens is het allengs erger geworden. Het geloof, het godsdienstig gevoel zich meer en meer uit de maatschappij verwijderende, is de kunst gansch stoffelijk geworden. Wie schilder, met een echt genie begaafd, zal, op ons tijdstip, nog een ideaal godsdienstig tafereel durven ondernemen? - De schilder zelf heeft geen geloof meer en hij voelt, dat de menigte er nog minder dan hij bezit. Hij werpt zich dus in het stoffelijke, wereldsch gevoel en zijn penseel scheidt slechts dingen, die op de zintuigen werken en niet zelden de vuige driften kunnen aanvuren, En, in dien zin, is hij verderfelijk voor de maatschappij; want hij helpt sterk mede, om de zeden meer en meer te verzwakken, om het gevoel allengs flauwer en meer verwijfd te maken.

‘De beeldhouwer is in hetzelfde geval. Zij bestaan niet meer die oude eenvoudige kunstenaars, welke er aan hielden in hunne voortbrengsels een gedacht te doen leven, om hun gevoel in het marmer te doen dringen en in de houding hunner beelden eene straal van het hemelsch gevoel zich te doen vestigen. De beeldhouwers hebben de schilders stap voor stap gevolgd en ook hunne kunst is vleeschelijk geworden. - En nu, de toonkunstenaars...’

‘Eer gij van de toonkunstenaars spreekt,’ onderbrak Frans, zou ik wel willen, Frederik, dat gij nog eenige woorden over de schilders zegdet. Dat gaat mij meer persoonlijk aan en ik zou willen weten, wat gij, bij voorbeeld, het vak der landschapschildering te laste zoudt hebben te leggen?...’

‘Juist zooveel als de andere vakken van schilderen, mijn goede Frans. Ook het gevoel is uit de landschapsvoorstelling verdwenen; of denkt gij, dat men niet ideaal kan wezen, ofschoon men slechts aarde, lucht en boomen op het paneel stelt?... Uwe tafereelen, bij voorbeeld, zijn onverbeterlijk wat den stoffelijken vorm betreft en ik ken weinige kunstenaars, die dichter dan gij de schoone natuur weten te genaken, die haar getrouwer op het doek weten te herspiegelen. Welnu, ik moet het u oentlijk verklaren, in geene enkele uwer schilderijen

ontmoet ik, in eenen voldoende graad, dit hooge gevoel van idealiteit, welk ik in de natuur zelve kan ontdekken. Een boom kan dermate afgebeeld worden, dat men, bij zijne beschouwing, een gevoel van treurigheid of van blijdschap in de ziel zal gewaar worden. Aan alles in de natuur kan eene ideale uitdrukking gegeven worden... Voelt gij dat zelf ook niet?’

Frans bleef eenige stonden nadenkend en zegde eindelijk:

‘Er is daar wel iets waar en gegrond in: ik zal er trachten nut uit te trekken... Ga nu maar met de toonkunde voort.’

‘Er was een tijd, broeder,’ vervolgde ik, ‘dat men in toonkunde slechts ten hoogste een quatuor kon uitvoeren en met de weinige hulpmiddelen, welke men toen bezat, konden de toonkunstenaars de tranen uit de oogen der aanhoorders persen of de harten van vreugde in den boezem doen opspringen. Het was in den tijd als de kunstenaars hun gevoel, hunne ziel, om zoo te zeggen, in de muziek deden overgaan. - De maatschappij heeft intusschen, zooals men het noemt, voortgang gedaan; de toonkundige werktuigen zijn tot een verbazend getal geklommen en met al die middelen, welke men thans meer bezit, kan men slechts nog op het oor werken en de zenuwen schokken. - Toonkunstenaars zooals Wolfgang was, zijn uitzonderingen en, buiten hem, heb ik er nooit een ontmoet, die nog naar de hemelsche ingeving luisterde en het ontvangen gevoel aan anderen wist mede te deelen. - Ook de toonkunst is van haren heiligen troon gedaald en heeft zich in het maatschappelijk stof gewenteld; de reine maagd is eene onbeschaamde danserin geworden, die de aanschouwers vermaakt en, door hare houding, de vuige wereldsche driften weet aan te vuren...

‘Met de dichterlijke schrijvers is het misschien nog erger gelegen. - Zij, die van den hemel de gaaf ontvangen hebben, om de innigste snaren van het menschenhart te doen trillen; zij die de macht bezitten, om hunne broeders op den weg der echte beschaving voor te lichten; zij, die van den hemel, waaraan zij dichter dan de andere stervelingen verbonden zijn, den last ontvangen hebben, om de harten hunner broeders te verteederen, de reine deugd te huldigen en, door het verspreiden der broederlijke liefde, het menschedom tot dat hooge punt van volmaaktheid te leiden, welk het ons op aarde reeds vergund is te bereiken... O zeg mij, hoe handelen die uitverkorenen!.. - In stede van aan het spits hunner broeders vooruit te stappen en hun de goede baan te wijzen, mengen zij zich in de dwaze menigte en gebruiken

hunne kracht, hunne doordringende opmerkzaamheid, om te zien wat de verslaafde zielen der menigte verlangen, naar welk vleeschelijk genot zij haken, en zoodra zij die kennis verkregen hebben, spannen zij de snaren hunner ontheiligde lier op en beginnen het gedroomde genot te bezingen, doen de harten nog meer naar vuig zingenot branden en vleien de lafhartigste slaven, om door de dwaze menigte toegejuicht te worden. - Door eene zotte drift van roemzucht beheerscht, vergeten zij waarin de echte roem bestaat en niets is hun te heilig, om de menigte te believeen, om door haar betaald te worden en zoo, op hunne beurt, in staat gesteld te zijn, zich ook aan het vuige wereldsche genot te kunnen overgeven. - Hunne dichterkroon trappen zij met de voeten en, als poetsmakers, pogen zij slechts de dwaze menigte te verlustigen!... Wat zij voortbrengen, zijn als planten in broeikassen opgekweekt, die, zoodra zij onder de volle lucht geplaatst worden eenen dag slechts duren en dan verwelken. O zij ook hebben hun doel miskend en zijn der beschaving nadeelig; want van profeten, zoo als God hen gemaakt had, zijn zij letterkundige poetsmakers geworden...

‘En verder nu de wetenschappen! Welk is tot hiertoe haar doel en waaruit bestaan zij! Ik zal het u in twee woorden zeggen: het zijn stoffelijke uitvindingen en zij doen slechts hulde aan de stoffelijke gedachten; zij zijn vijanden van alle verheven gevoel en brengen de doodende ontleding in alles; zij dooden al de eigenschappen der ziel, welke tot het hooge, bovenaardsche gevoel leiden. - En, tot nog grooter ongeluk, hare stoffelijke waarde kan slechts de maatschappij in haar stoffelijk welzijn benadeelen. Zij leiden tot de loochening der ziel en breken niet zelden het evenwicht, dat in de maatschappij zou moeten heerschen; zij dooden het ideale gevoel en al de zachte gewaarwordingen, welke daarvan uitstralen en schenken het leven aan de in de stoffelijke samenleving alles doodende mededinging...’

‘Er is veel waarheid in hetgeen gij zegt,’ onderbrak Frans, ‘en ik neem zelfs aan, dat alles slechts naakte waarheid is. Welnu, wat is er in dit geval te doen en op welke wijze zou men de kunsten en wetenschappen tot haar echte doel kunnen terugbrengen?’

‘Dat is eene moeilijke vraag, broeder,’ hernam ik, ‘want diegenen, welke zouden moeten geleid worden, zouden bijna hunne geleiders de baan moeten wijzen. - Ik geloof, dat men, om de maatschappij te verbeteren, er niet zou moeten aan honden om eerst de kunste-

naars, schrijvers en geleerden op de goede baan terug te brengen. Best ware het op de menigte te werken en, mits de dichter slaaf der menigte geworden is en in haar zijnen meester erkent, zal hij eindelijk gedwongen zijn naar de stem van dien meester te luisteren en hem, ook op het goede pad, te volgen. - Zoo ook voor geleerden en kunstenaars.'

'Maar zijt gij wel zeker, Frederik, dat de kunstenaars, geleerden en schrijvers, met een woord, dat de dichterlijke geesten inderdaad de zending hebben ontvangen, om zich aan de spits van het volk te stellen en dezès voorlichters te zijn?'

'Kunt gij er aan twijfelen, Frans, en ziet gij niet dat de toestand zelve, waarin zich de geest dier mannen bevindt, welke met meerder verstand dan de menigte begaafd zijn, het hun tot eenen plicht, zooniet tot eene noodzakelijkheid maakt? - Ik wil niet besluiten, dat zij immer de eersten zijn, om een beschavend gedacht te ontdekken of op te vatten; doch in alle geval, is het hun gegeven de goede gewaarwordingen, welke zich in de menigte verklaren, van het eerste oogenblik, te zien en te begrijpen, - en klaar voor de oogen van allen te doen schijnen, wat soms slechts nevelachtig in het een of ander eenvoudig, gevoelig hart ontstaat of geboren wordt. En dat, dat is hun een heilige plicht en, zoo zij dien niet volbrengen, zijn zij strafbaar in de oogen van Hem, die het inzicht niet gehad heeft hun nutteloos meer besef dan aan het gemeen hunner broeders te verleenen...'

Hier nam Frans het woord op en ik zag genoeg aan zijne uitdrukking, dat hij iets grondigs wilde aanvoeren. Ik nam, op mijne beurt, eene luisterende houding aan. - Mijn broeder sprak:

'Ik heb, zoowel als gij, Frederik, meermaals over den toestand der beschaving nagedacht en ik wil u, op mijne beurt, eenige woorden zeggen over het stelsel, welk ik mij aangaande de verbetering der maatschappij gevormd heb. - Gij weet het, ik houd meer dan gij aan het stoffelijke en, daar ik overtuigd ben, dat de menigte hierin van mijn gevoelen is, wil ik zelfs mij niet bezig houden, met te onderzoeken of gij of ik op de rechte baan zijn. - Ik stel vast, dat de maatschappij, in het algemeen, door het stoffelijk gevoel beheerscht wordt en ik ga daarvan uit om te beweren, dat men ook niet dan door stoffelijke middelen, voor het oogenblik, op de menigte kan werken en daarvan alleen een goed gevolg te wachten is.

'Het stoffelijke stelsel, dat de maatschappij beheerscht, is eene

daadzaak en ik neem dit stelsel aan en vraag mij: kan dit stelsel verbeterd worden? - Het antwoord is ongetwijfeld: ja! en dadelijk zie ik een aantal hervormingen voor mijne oogen verschijnen. Alle zijn even dringend om tot stand gebracht te worden; doch ik wil niet, dat eene verbetering, hoe groot, hoe wenschelijk zij ook moge wezen om daargesteld te worden, eene te sterke schokking in de maatschappij zou veroorzaken. - Zoo zie ik, bij voorbeeld, dat er in de samenleving zekere standen gevonden worden, welke als zoovele afgezonderde stammen of *casten* uitmaken, zooals daar zijn de adeldom, de geestelijkheid en de krijgsstand, die allen, op zich zelve bestaande, aan het gemeene lichaam niet schijnen toe te hooren en dikwijls, meest altijd zelfs, in opstand tegen de menigte zijn, tegen de menigte, die hun den kost geeft, zonder dat zij dien kost door werken verdienen. - Welnu, Frederik, ik zou niet willen beginnen met die klassen aan te randen. Andere klassen van het volk zouden mijne aandacht inroepen en, ten eerste, zou ik willen de armoede uitroeien, de armoede, welke eene schanddaad voor de maatschappij mag genoemd worden. - Voor mij is het een wraakroepende toestand, als diegene van een groot getal menschen, welke naast zich de weelde in de genotschalen zien overloopen en honger en koude moeten lijden, omdat men hun geen werk kan verschaffen om eerlijk te leven. - Wie in de maatschappij werken wil, mag geenen honger lijden en moet zich, des winters, voor de koude kunnen bevrijden.

‘Ziedaar een punt, waarop ik mijne aandacht vestig en ik stel als grondregel: - geene armoede meer voor die van goeden wil zijn, om hun dagelijksch brood met werken te verdienen. - Dan, hoe zal men in eene stad, van volk opgepropt, werk aan eenige duizenden lieden meer verschaffen, wanneer er reeds voor de thans bestaande werk te kort schiet? - Groote ondernemingen, op kosten van het Staatsbestuur uitvoeren, is een middel; doch daarin ligt geene voortdurende redding. Er blijft niets over dan de ledige arme lieden uit de steden te trekken, waar geene lucht genoeg is, en ze op de uitgestrekte buitenvelden te verspreiden. Schieten de bebouwde landen te kort, dan neme men de onbebouwde streken en men doe opofferingen, men doe het land eene schatting opbrengen, om de huisgezinnen te onderhouden, zoolang tot de wederspanntige grond hun het noodige voedsel oplevere. De opofferingen, die er te doen zijn, doe men drukken op de klassen, die niet werken; men belette aan deze hunne pachthuren te verhoogen: men

brenge te hunnen opzichte een opklimmend belastingstelsel in zwang en zoo zou allengs het evenwicht in de maatschappij kunnen hersteld worden.

‘Eens de toekomst der nietsbezittenden verzekerd, eens de bedelarij uitgeroeid, zou ik eenen stap verder wagen en ik zou beginnen, mij met den toestand der werkende klassen bezig te houden. Ik zou niet willen, dat een werkman, die zijn leven lang, van den morgen tot den avond, zou geslaafd hebben, zonder iets te kunnen overhouden, - ik zou niet willen, zeg ik, dat die werkman, oud en versleten, in armoede zou vervallen. Indien men voor uitgediende soldaten, of in andere woorden, voor afgematte luiaards, gestichten heeft opgericht, waar zij in rust hunne oude dagen kunnen doorbrengen, hoeveel te meer niet zou men moeten zorgen, om het bestaan der nijverige werklieden te verzekeren, wanneer de ouderdom hun het werken onmogelijk heeft gemaakt?...

‘Eene schoone gedachte!’ onderbrak ik, ‘ga voort, Frans, ga voort...’

‘Ik zou nog meer willen,’ vervoorderde mijn broeder, ‘ik zou eischen, dat de werklieden niet meer zoo slaaflijk werkten als zij het thans doen, dat de arbeid hunne levensdagen niet meer verkortte. - Zulks zou mij toelaten aan meer personen werk te verschaffen en der menschheid recht te laten wedervaren. De tijd, welken de werklieden alsdan minder zouden slaven, zou in geene ledigheid doorgebracht worden. Terwijl hun lichaam zou rusten, zou ik hunnen geest doen werkzaam wezen en die uren zouden gebruikt worden, om hun eenen zekeren graad van onderwijs te bezorgen en hun hart, door de beschaving, voor zachtere gevoelens vatbaar te maken. Die beschaving des harten zou de zeden verfijnen en de lichamelijke gezondheid zou er weder bij winnen....’

‘Denkt gij niet,’ onderbrak ik, ‘dat het herinrichten der gilden een goed gevolg zou kunnen te weeg brengen?’

‘Ik geloof het niet,’ zegde Frans, ‘ik denk dat die vorm versleten is en niet meer zou aangenomen worden; doch zulks belet niet, dat men de werklieden, door genootschappelijke overeenkomsten, aan elkaar verbindt, dat men vaststelt, welke de wederzijdsche plichten zijn tusschen baas en werkman en onderling tusschen de werklieden. Zoo ware liet, bij voorbeeld, goed, dat er spaarkassen bestonden om in lijden, dat er weinig of geen werk is, te kunnen zorgen, dat de werk-

man van armoede bevrijd bleve en om hem, in het ongeluk of gedurende ziekten, te ondersteunen. - Met een woord, ik zou willen den toestand van de arbeidende klassen geregeld zien en daardoor de alles verlamdende mededinging dooden.

‘Het welzijn der werlieden en hunne goede inrichting zou ten zelfden tijd weldadig op de zoogenoemde burgerklassen werken, welke in handel en nijverheid meer regeling zouden kunnen doen bestaan en zich elkaar geen concurrentie-oorlog meer zouden moeten noch kunnen aandoen. - Ook de burgerij zou moeten eene zedelijke beschaving ontvangen en een der bijzonderste punten, welke ik zou willen bevechten, is de pronkzucht, welke men ontdekt bij al wie zich door het fortuin meer dan andere begunstigd zien en alsdan niet zelden de gewoonten en zeden der hoogere standen trachten over te nemen. - Dan, ik geloof dat dit gevaar toch zoo groot niet zou zijn; want eer ik met de hervormingen tot aan den burgerstand zou opgeklommen zijn, ben ik verzekerd, dat de *casten*, waarvan ik daar straks gesproken heb, zoo als adeldom, geestelijkheid en krijsstand, door het ontnemen hunner privilegiën of voorrechten, veel van haren invloed zouden verloren hebben en de rijkdommen intusschen merklijk tot het evenwicht zouden genaderd zijn.

‘Het gevolg van dit alles zou het daarstellen zijn der echte vrijheid, welke tot geene ongebondenheid zou kunnen ontaarden, der echte broederlijkheid, hierin bestaande, dat ieder, volgens verdiensten, in de maatschappij zou beloond worden en er geene slaven noch nuttelooze wezens meer zouden bestaan...’

Hier zweeg Frans en 'ik bleef eene lange poos over zijne woorden nadenken. Eindelijk sprak ik:

‘Het is wel mogelijk; broeder, dat gij in uwe denkbeelden wel beraden zijt en dat, wil men het menschedom tot de hooge volmaaktheid doen opklimmen, het noodig is, eerst aardsche middelen in het werk te stellen, alvorens men tot die des geestes uitsluitelijk zijnen toevlucht neme. - Ik gevoel het klaar, indien de maatschappij, volgens uw stelsel, eene goede inrichting konde bekomen, dan zou reeds de helft van den weg gedaan wezen en de mensch zou beter bereid zijn, om tot het hooge gevoel op te klimmen. De geest des menschen zou eene grootere gerustheid genieten en daardoor beter in staat gesteld wezen, om ook de gedachten allengs tot het rijk van het hooge gevoel te verheffen... Ja, Frans, hoe meer ik er over nadenk, hoe

klaarder zie ik, wat er al te doen staat en welke moeilijke dagen het menschedom nog zal moeten doorworstelen, alvorens tot zijne echte bestemming te geraken... Ik wil over dit alles eens goed napeinzen, broeder; want het is een gewichtig punt, dat gij hebt aangeraakt...'

'Nu, nu,' zegde Frans, 'verdiep er u niet te zeer in, breek er uw hoofd niet te veel mede, en stop liever uwe pijp nog eens; want de Maryland is lekker.'

Ik voldeed aan dit verzoek; doch ik kon mijnen geest niet beletten de woorden van Frans te overwegen. Ik heb sedert, in de kalmte mijner studiekamer, meermaals dit onderwerp nagegaan en, ja, daarin ligt eene groote studie. - De maatschappij eischt eene menigte hervormingen; zij is er vatbaar voor; doch die hervormingen zullen niet zoo gemakkelijk tot stand kunnen gebracht worden... Ik moet daar nog grondiger over nadenken...

XXIII.

Twee jaren zijn verlopen, sedert de dubbele huwelijksplecht te Dusseldorf gevierd werd. Al onze personaadjen bevinden zich te Antwerpen. Vrouw Klara, zooals Frederik het in zijn dagboek zegde, heeft voor eeuwig vaarwel aan haar vaderland gezegd en haar fortuin te Antwerpen overgebracht. Allen maken slechts een huisgezin uit.

Zekeren morgen bood zich eene lange magere personaadje in de woning aan en vroeg om den heer Frans te spreken. Men liet hem onmiddelijk binnentreden en eenen stond later hoorde men de woorden:

'De heer Van Hardenhoek!' en: 'mijn goede vriend Frans,' in de zaal weêrgalmen.

De twee vrienden drukten elkander de hand.

'Welk een onverwacht geluk, u hier te zien?' zegde Frans.

'Het geluk is voor mij, mijn brave,' zegde Van Hardenhoek, 'ik heb in langen tijd geen reisje meer kunnen ondernemen. Thans volbreng ik met mijnen vriend Marten eene jaarlijksche pelgrimage naar Antwerpen, die hij beloofd heeft, en ik verzeker u, dat ik verheugd ben die schoone gelegenheid te hebben gevonden, om u de hand te kowen drukken.'

‘De reislust is dan immer nog even krachtig en levend in uwe ziel, mijn vriend?’

‘Het is mij eene volkomen marteling geworden, mijn beste Frans. Er wordt een gedurige strijd in mijn binnenste geleverd; ik zou willen, zooals naar gewoonte, kleine uitstapjes blijven doen, en er is iets dat mij in mijne woon in Duitschland als vastgeketend houdt. Wanneer ik zoo, met mijnen neef Daniël en mijne lieve nichte Maria, aan het vuur, bij winteravond, gezeten ben, ofwel in den zomer, de schoone zon in rijke tinten zie ondergaan, dan vraag ik mij telkens: hoe het toch mogelijk is, dat ik nog aan reizen kan denken?... En dan, wen ik de twee lieve kleinen mij de poezelige armtjes zie toereiken en het oudste, dat een zoontje is, mij den naam van lieven oom hoor toestamelen, dan zou ik mij bijna voor mijne reiszotternij willen straffen en ik kan op die oogenblikken niet begrijpen, hoe ik nog denken kan om mijne goede vrienden slechts eenen enkelen dag te verlaten. Doch, mijn goede Frans, wanneer het dan soms gebeurt dat ik, in de nabijheid van ons landgoed, zoo een' dier postwagens ontdek, die door het glinsterend stof heenrolt en wanneer ik dan het geklets der zweep van den postiljon hoor, o dan vergeet ik op éenen stond mijne schoone inzichten en hield mij de schaamte niet terug, ik deed oogenblikkelijk liet rijtuig inspanssen en reed de wijde wereld in.’

‘Immer dezelfde Van Hardenhoek.’

‘Immer dezelfde,’ herhaalde de oude heer, terwijl hij een snuifje nam, ‘immer dezelfde, zooals gij zegt; doch genoeg over mij gepraat... Zeg me nu eens hoe gij het hier maakt; hoe gaat het met de vrouw, en met den vriend Frederik, en met de oude lui, waarvan gij mij zoo dikwijls gesproken hebt... Zeg, hoe vaart gij allen?’

‘Gij doet mij zooveel vragen te gelijk, vriend Van Hardenhoek, dat ik niet weet waarop het eerst te antwoorden. Het zal het best zijn te beginnen met u de personen zelve te toonen. Kom, volg mij, en zonder plichtplegingen’

‘Dat hoeft gij mij niet op te leggen, vriend Frans, gij weet wel, dat de complimenten en ik zelden of nooit vrienden zijn.’

Eenen stond later traden de beide vrienden eene prachtige kamer binnen, waar eene jeugdige vrouw zich onledig hield met eenig borduurwerk. Aan hare zijde bevond zich een dier wiegjes, welke, als een heiligdom opgesierd, van de innige liefde der moeders getuigen;

en in het wiegje lag een kindje, met een blond hoofdje, bruine heldere oogjes en zoo lief als een engel, te dartelen.

‘Mijne goede Clotilde,’ sprak Frans, ‘ziehier mijnen braven vriend, den heer Van Hardenhoek, van wien ik u meermaals gesproken heb; hij heeft zijne oude vrienden nog niet vergeten.’

‘Die vergeet men nimmer, mevrouw,’ sprak Van Hardenhoek, ‘en bij de vreugd, die ik thans geniet, zal ik er eene tweede mogen voegen, en dat is van uwe kennis te kunnen maken.’

‘Vriend Van Hardenhoek,’ riep Frans, ‘gij begint met complimenten te maken!’

‘Het is geen compliment, om den drommel niet!’ zegde Van Hardenhoek eenigszins onthutst, en hij nam een snuifje om zich te herstellen.

Clotilde had intusschen nog geen woord gesproken; doch de uitdrukking harer lieve wezenstrekken gaf genoeg te kennen, met welke gulhartigheid zij den vriend haars echtgenoots ontving. Zij bood den heer Van Hardenhoek eenen zetel aan, doch de oude heer, alvorens neêr te zitten, ging eerst eenige stonden het lieve kleintje bewonderen.

‘Ik zal u, op mijn woord, geen compliment maken,’ zegde hij, ‘doch ik wist niet, dat er zulke lieve schepseltjes op aarde geboren werden.’

Dan nam Van Hardenhoek plaats, en nu kon Clotilde zich ongestoord bij de samenspraak voegen. Men sprak over verschillende onderwerpen en Frans gaf met vollen mond te kennen, welke zaligheid hem in den echt was ten deele gevallen. Hij repte van zijne liefde niet; doch genoeg was het op zijn wezen en op het gelaat van Clotilde te bespeuren, dat die liefde zoo vurig als edel was, en slechts sedert den dag des huwelijks nog dagelijks meer en meer was aangegroeid.

‘En hoe gaat het met den vriend Frederik?’ vroeg eindelijk de heer Van Hardenhoek. ‘Gij hebt mij nog niets stelligs oven hem gezegd?’

‘Eilaas,’ zuchtte Frans, ‘mijn arme vriend! Ik zou u niet kunnen zeggen of hij gelukkig dan wel ongelukkig is.’

‘Is hij dan niet hier?’ vroeg Van Hardenhoek.

‘Ja, hij is hier,’ zegde Frans, ‘doch het is voor ons, alsof hij er niet ware.’

‘Ik versta u niet, mijn goede Frans, spreek klaarder, bid ik u... Is hij krank?’

‘Toch niet,’ zegde Frans, ‘ten minste niet krank, zooals anderen.’

‘En mevrouw Elisa, zijne gade?’ vroeg de oude heer.

‘O Elisa is eene heilige, meer dan eene heilige, heer Van Hardenhoek,’ en tranen van aandoening rolden over de wangen van Frans.

Van Hardenhoek sprak niet meer en wachtte tot Frans weêr het woord opvatte:

‘Ik heb u weleer,’ zegde de teerhartige vriend, ‘met de geestgesteltenis van Frederik bekend gemaakt en u zelfs meer dan eens geraadpleegd om te weten, wat ik best zou aanwenden, om mijnen vriend tot de gezondheid terug te brengen. Ik kan dus vrij tot u spreken, heer Van Hardenhoek, en wil u het vervolg der geschiedenis van Frederik mededeelen. - Ik heb u in den tijd van ons beider huwelijk onderricht en gezegd, hoe verzekerd ik dacht te zijn, dat de geest mijns schoonbroeders voor altijd hersteld en hij voor goed van zijne zenuwziekte genezen was...’

‘En gij hebt u in uwe voorziening bedrogen?’ onderbrak Van Hardenhoek.

‘Wij hebben ons daar allen in bedrogen, mijnheer,’ hernam Frans. ‘Ruim een jaar, dat als de wind vervloog, brachten wij allen in de zachtste en innigste vreugden over, en moeilijk ware het te beslissen geweest wie van ons het gelukkigst mocht genoemd worden. De vreugd onzer ouders was ook bovenmate groot. Niemand dacht meer aan den pijnlijken toestand, waarin Frederik weleens verkeerd had, en ons aller geluk scheen op onvergankelijke gronden gebouwd en voor eeuwig bevestigd. Dan, zooals ik u reeds gezegd heb, wij bedrogen ons. Ik was de eerste, die in de handelwijze mijns broeders iets buitengewoons begon te ontdekken. De studie was altijd een zijner zoetste vermaken geweest, en toen begon hij met meer drift dan ooit er zich aan over te geven. Elisa was zijne getrouwe gezellin, en verliet hem bijna nooit. - Ik bemin mijne echtgenoot uit al de krachten mijner ziel, mijnheer,’ zegde Frans op eenen ontroerden toon, ‘en hare liefde is niet min groot; doch de liefde van Frederik en Elisa was en bleef immer eene soort van aanbidding, eene liefde, die in den hemel en niet op de aarde schijnt geboren te zijn; iets sterker, indien het mogelijk is, dan de liefde eener moeder tot haren zuigeling... Het eerste, dat mij eenigen argwaan jegens den toestand van Frederik deed opvatten, was te ondervinden, dat hij soms aan zijnen wonderbaren afgestorven vriend Wolfgang begon te denken, en dezès naam in onze

samenspraak inwikkelde. Die naam had, sedert ons huwelijk, mijne ooren zelden getroffen, en zijne terugkomst was als eene bliksemstraal voor mijnen geest. Ik verzocht Frederik als vriend en als broeder, dien naam te willen vergeten en hem nooit meer uit te spreken. Hij glimlachte, bij dit verzoek, en vroeg mij: of ik dacht dat hij nog ooit in zijne vorige ziekte zou kunnen hervallen? Die vraag gaf mij moed en ik antwoordde:

- 'Nee, dat vrees ik niet; doch de naam van Wolfgang brengt de herinnering mede van eenen tijd, dien ik zou willen vergeten alsof hij nooit bestaan hadde.'

- 'Het is nogtans die tijd,' hernam Frederik, 'welke voor ons het heil, dat wij thans smaken, heeft doen ontstaan.'

- 'Het is mogelijk,' sprak ik, 'doch geef mij die voldoening, ik bid u, als vriend en als broeder!'

- 'Mijn goede Frans,' zegde hij, 'is het dan thans aan u voor de inbeelding te vreezen?'

'Die samenspraak werd toen niet verder voortgezet, en gedurende eenigen tijd kon ik niets meer opmerken.

'Ik dacht, dat ik alle vrees mocht ter zijde schuiven, toen mijn broeder, zekeren morgen, bij mij kwam en mij zegde:

- 'Frans, ik heb aan Elisa en Clotilde eene wandeling voorgeslagen, en gij moet medegaan. Ik heb reeds het rijtuig doen inspannen. Weet gij waar wij zullen naartoe trekken?'

- 'Waar, Frederik?' vroeg ik.

- 'Wij zullen het oude kasteel gaan bezichtigen, waar wij weleer met Wolfgang geweest zijn.'

- 'Nimmer!' riep ik uit, terwijl ik eene ijsskoude rilling door mijn gansch lichaam voelde rijzen. 'Nooit, vriend!' zegde ik, 'dat zal niet geschieden!...' en, op zachteren toon voortgaande, voegde ik er bij: 'Gij zult uwen broeder die smart niet aandoen!' en ik drukte hem de hand.

- 'Verwonderlijke Frans,' zegde hij, 'hebt gij dan niet meer betrouwen in mij, en denkt gij dan?... Ik heb die plaats als eene aangename wandeling uitgekozen, zonder eenig nadenken.'

- 'Er zijn andere schoone wandelingen genoeg te vinden, mijn vriend,' sprak ik, 'gij hebt slechts te kiezen.'

'Frederik bleef eenige stonden sprakeloos en wandelde op en nêr in het vertrek. Ik weet niet welk een gevoel er zich op dien stond op

zijn wezen afschilderde; doch het scheen mij alsof wij op het punt waren onze heilige vriendschap te krenken. Dit deed mijn hart bloeden, en tot mijnen broeder snellende en zijne hand grijpende, riep ik:

- 'Wij zullen gaan, broeder, wij zullen gaan. Spreken wij er niet meer over...'

'Frederik drukte mij met een warm gevoel tegen zijne borst en, terwijl een traan in zijn oog parelde, zuchtte hij:

- 'Mijn oude vriend, mijn goede Frans, mijn broeder!'

'Niets buitengewoons geschiedde er op het oude kasteel. - Alleenlijk merkte ik op, dat Frederik de bijzonderste plaatsen met nauwkeurigheid bezocht, als wilde hij zich nog eens goed herinneren wat daar weleer was voorgevallen. Aan de twee vrouwen werd alsdan van niets gesproken; later slechts heb ik Clotilde verhaald welken wonderbaren nacht wij vroeger op het kasteel doorgebracht hadden...

'Eilaas! sedert dit bezoek maakte zich eene gansche omwenteling in den geest van Frederik zichtbaar. Zijne liefde tot ons allen verminderde niet; doch allengs werd hij meer sprakeloos en meer ingetogen. Bijna den ganschen dag hield hij zich in zijn vertrek opgesloten, vergat zijne lessen, welke hij gewoon was aan Maria, onze aangenomene zuster, te geven en scheen dan het meest tevreden, wanneer er niemand dan Elisa met hem was. Met haar slechts sprak hij, uren lang, over de werkingen des geestes, over de bovenaardsche wereld, over de bestemming der menschen, over het eeuwig leven, en Elisa, die hem als een kind liefhad, hoorde naar zijne woorden met de grootste aandacht, wel wetende, dat zulks het eenige middel was, om hem gelukkig te maken en de vreugde op zijn gelaat te zien uitblinken. Allengs werd Elisa met de wonderbare gedachten en verbeeldingen haars echtgenoots dermate bekend, dat zij met hem over de vreemdste dingen kon spreken en, wat mij het meest verbaasd, is dat zij ons sedert lang verzekerd heeft, haren echtgenoot in alles te begrijpen en dientengevolge den diepsten eerbied voor zijne geest- en zielvermogens gevoelt.

'Bij die verdwaling des geestes van Frederik kwam zich weldra de ontsteltenis des lichaams voegen. Zichtbaar zagen wij hem vermageren: de gezonde kleur verliet hem en het is niet te gelooven, hoe het mogelijk is, dat hij in het leven kan blijven met het onbeduidende voedsel, dat hij nuttigt. - Hoe meer zijn lichaam verslapt, hoe heviger zijne geestspanning wordt. Thans is hij zooverre gekomen, dat hij

van de aarde als afgezonderd leeft. Hij komt uit zijne woning niet meer en het is slechts bij pozen, dat hij zich onze namen kan te binnen brengen en ons herkent. - Elisa verlaat hem geen oogenblik; zij alleen kan zich, op alle stonden, door hem doen verstaan en met hem spreken, dan zelfs wanneer hij, in ontgeesting vervoerd, beweegloos zitten blijft. Doch gewoonlijk eerbiedigt zij die stonden, voorgevende dat het niet geraadzaam is zulke aandoeningen te breken. O! de opoffering der vrouw is grootsch en edel; hare liefde schijnt dagelijks te vermeederen en nimmer nog hebben wij eene klacht uit haren mond hooren opkomen! - Slechts eene smart knaagt haar den boezem en doet haar bijwijlen tranen storten: haar huwelijk is tot hiertoe met geen kroost gezegend geworden en haar Frederik zal in geenen zoon herleven!...'

'Dat die wensch on vervuld blijve!' zegde Van Hardenhoek, 'een kind van Frederik ware misschien een ongelukkige te meer; want zulke ziekten zijn erfbaar...'

'Ik heb zulks ook meermaals gedacht,' zegde Frans.

'En wat zeggen de geneesheeren van dit alles?' vroeg de oude heer.

'De geneesheeren schokschouderen en schrijven hopeloos geneesmiddels voor, welke de kranke toch niet wil gebruiken.'

'De kunst heeft nog groote stappen te doen,' merkte Van Hardenhoek op.

'Zij zal nooit misschien tot datgene, wat men de genezing der ziel zou kunnen noemen, geraken,' zegde Frans en, na eenige stonden, hernam hij: 'Is het nu nog noodig te zeggen, mijnheer, welke smart ons aller geluk verbrijzelt? Moet ik u afschilderen, hoe die toestand van Frederik ons de harten doorvlijmt en wat zijne ouders bij dit alles gevoelen? En dan, Klara, die hem als haren vroeger gestorven zoon bemint en hem ziet lijden, meer misschien dan Walter ooit geleden heeft; o die brave vrouw lijdt dubbel; want de toestand harer dochter valt haar zoo hartscheurend! Reeds lang ware de teerhartige moeder onder hare droefheid bezweken, indien wij allen haar niet gedurig moed in de ziel spraken en haar, door onze warme vriendschap, ondersteunden... Eilaas! wij hebben bij dit alles eene schoone proef om ons te overtuigen, dat het volmaakte geluk op de wereld een droom is en dat immer de smart de nasmaak der vreugde moet wezen...'

'Het is inderdaad een hopelooze toestand, mijn vriend,' zegde

Van Hardenhoek, ‘doch is men nooit bedacht geweest, om door morele middelen op onzen ongelukkigen vriend te werken?’

‘Wij hebben alles beproefd, mijnheer, en de zachtmoedige vriendschap is nog het beste middel geweest. Het is dat, welk Elisa, zijne echtgenoot, gebruikt. Thans zijn wij besluiteloos; want wij zien genoeg, dat er tegen den wil des hemels niets kan gedaan worden.’

‘Ik wilde wel den armen vriend eens zien?’ zegde Van Hardenhoek.

‘Gij zoudt een treurig schouwspel voor oogen hebben,’ antwoordde Frans, ‘doch ik wil zien of ik aan uw verlangen kan voldoen. Wacht slechts eenige stonden; ik zal aan mevrouw Elisa vragen of het oogenblik gunstig is...’

Frans verliet het vertrek en kwam na eenigen tijd terug, zeggende:

‘Volg mij, heer Van Hardenhoek, Frederik is thans in eenen kalmen toestand.’

Van Hardenhoek voldeed aan het verzoek en, eenen stond later, traden beiden het vertrek van Frederik binnen. De oude heer verschrikte onwillig, bij den eersten oogslag, welken hij in het verblijf wierp. Het was daar als in eene lijkkamer. Frederik kon, sedert lang, den helderen dag niet meer verdragen en men was derhalve genoodzaakt geweest, de zaal met een groen behangsel te bekleeden en de vensters met zware damasten gordijnen van dezelfde kleur te bedekken. Bij het intreden der kamer trad Elisa de twee vrienden te gemoet en de heer Van Hardenhoek stuurde haar, met eene ontroerde stem, het woord toe:

‘Vergeef mij, mevrouw, dat ik u in uwe eenzaamheid kome stooren. De nieuwsgierigheid dreef mij daartoe niet aan. Uw echtgenoot, ofschoon ik hem niet dikwijls gezien heb, is mij sedert jaren een innige vriend geworden en hem nogmaals de hand drukken, zal voor mij een groot geluk wezen...’

‘Dit gevoel kan ons niet dan aangenaam zijn, heer Van Hardenhoek. Mijn broeder Frans heeft mij u reeds lang doen kennen, ofschoon ik u thans slechts voor de eerste maal zie en ik twijfel niet, of uw bezoek zal aan Frederik een zacht gevoel verschaffen.’

Terwijl Elisa sprak, had de oude heer den tijd te haat genomen om haar met eenen vlugtigen blik te onderzoeken en getroffen stond hij door de heilige schoonheid, welke zich als rond haar verspreidde. Zij kwam hem voor als eene dier ideale scheppingen, welke de groote

kunstenaars soms in hunne droomen ontdekt hebben om de goedheid en de zachtmoedigheid op aarde te verbeelden.

Toen de vrouw ophield met spreken, liet Van Hardenhoek het oog rond het vertrek weiden; doch, aan de halve duisternis, die daar heerschte, nog niet gewoon, kon hij slechts den kranke ontwaren, wanneer Frans hem in dezes nabijheid bracht. De ouderling staarde met eenen scherpem blik op den zieke en, ofschoon hij in hem den jeugdigen Frederik nog herkende, was hij echter diep getroffen door de verandering, welke zich in den jongeling had voorgedaan. De frissche gezondheidskleur had Frederiks wangen verlaten en deze waren eenigszins ingevallen; zijne oogen stonden nog wel vuurvol; doch diep onder den schedel gezonken en zijne handen waren doorschijnend van magerigheid geworden. En nogtans het wezen des jongelings was nog immer indrukwekkend; zijn breed voorhoofd scheen als de spiegel zijner rijke verbeelding; zijne oogen waren doordringend en toch zacht en de uitdrukking van zijnen fijnen mond was zoo liefdevol, op gansch zijn bleek gekleurd wezen scheen een zoo zalig gevoel uit, dat het, zelfs aan den onverschilligste, onmogelijk zoude geweest zijn den jongeling aan te staren, zonder in het binnenste der ziel, niet alleen eene teedere deelneming, maar zelfs eene onuitlegbare bewondering voor hem te gevoelen.

Elisa trad nu bij haren echtgenoot, liet zich zachtjes naast hem op de knieën glijden en, met den arm op den zetel des krankens leunende, greep zij zijne hand vast en zegde op eenen hemelschen toon:

‘Frederik, mijn broeder!’

De zieke scheen als uit eenen zachten droom te ontwaken en, de handen zijner gade in zijne beide handen stil drukkende, vroeg hij:

‘Wat is er, mijne goede Lydia?’

Sedert lang noemde Frederik zijne vrouw met dien naam, zeggende, dat deze haar naam in het bovenaardsche en Elisa haar naam op de wereld was.

‘Er is een uwer goede vrienden, Frederik, die u komt bezoeken. - Herinnert gij u den heer Van Hardenhoek niet?’

‘Ongetwijfeld!... Waar is hij?... dat ik hem de hand drukke.’

Van Hardenhoek stond recht, vatte de hand des krankens en twee tranen biggelden over de wangen des ouderlings.

‘Vriend, waarom weent gij?’ vroeg Frederik, nu eerst zijne oogen op Van Hardenhoek slaande.

‘Het is niet van droefheid, mijn goede Frederik,’ zegde de oude heer, ‘het is een heilig gevoel, dat mijn gemoed doet overloopen.’

‘Heilige tranen,’ sprak Frederik, ‘laat ze in vrijheid stroomen, mijn vriend, het zal uwer ziel goed doen... Het verheugt mij u nogmaals weêr te zien; uwe gedachtenis is mij immer duurbaar geweest; want ik heb uwe schoone ziel leeren kennen.’

‘Waar is de tijd, beste Frederik,’ zegde de ouderling, ‘waar is de tijd, dat ik uwe kennis gemaakt heb! Gij waart alsdan zoo frisch en levensvol, ofschoon gij eerst uit eene zware ziekte opstond... En thans, mijn vriend!...’

‘Ik versta u,... gij wilt zeggen dat ik krank ben, niet waar?... Gij hebt gelijk, volgens de wereld... Allen, behalven mijne Lydia, den engel, die hier aan mijne zijde woont, alien oordeelen zoo, tot zelfs mijn goede vriend en broeder Frans, niet waar?...’

‘Ik wilde u in het midden van onzen huiselijken kring terug zien, Frederik,’ zegde de broeder; ‘gij weet welk geluk het onze alsdan zou wezen.’

‘Het wereldsche geluk mag nooit vóór het bovenaardsche gesteld worden, Frans; ik heb het u meermaals gezegd. Zooals de Algeest het wil, moet het geschieden. Mijn lot is beslist en dat lot maakt mij zalig... - Uw lot is ook beslist geworden, broeder, en ik heb het mogen kennen. - Heden nog is mij het raadsbesluit, dat over uw hoofd hangt, veropenbaard geworden. - Gij hebt eene schoone taak te volbrengen, Frans. Uw naam zal misschien vergeten worden; maar uwe woorden, uwe daden zullen na uwen dood voortleven en een oneindig goed stichten... - Mijn lot is eene uitzondering, eene gunst, die mij de Almacht gedaan heeft en waarvoor ik hem niet dankbaar genoeg kan wezen. Uw lot zal ook eene gunst van den Almogende zijn... Luister, Frans, ik zal het u alles ontvouwen; want misschien zie ik thans beter dan ooit in de wereldsche zaken en nu eerst heb ik klaar gevoeld in een stelsel, welk gij mij zekeren dag - op uwe werkkamer heb ontwikkeld... - Ik weet het, gij hebt menig uur gesleten met over het stelsel na te denken, waardoor de maatschappij beheerscht wordt. Uw rekenkundige geest zal het echte punt vinden en dan zal uwe stille, maar reuzenmachtige werking beginnen. - De maatschappij moet nog eene groote verandering ondergaan, voor dat het rijk van den geest zal aanbreken... De wereld is met een huisgezin begonnen en zij moet er toe terug komen. De gansche aardbodem moet

eene enkele familie worden!... De groote moeilijkheid zal zijn om het evenwicht te vinden, waardoor de familie moet aan elkaar verkleefd blijven. In het eerste nieuwe tijdstip, dat zich zal voordoen, moet de vereeniging op de stoffelijke welvaart van al de leden van het huisgezin gevestigd zijn. Gij zult op zulk eene wijze alles moeten berekenen en maken, dat er geen enkel lid der maatschappij, zonder zijne schuld, kan ongelukkig zijn. Iedereen zal moeten in staat gesteld worden, om zich van het noodige, in eene voldoende mate, te voorzien... Slechten zullen er altijd wezen... afgevallen engelen zijn er; doch het getal van die, welke wij nu kwaden noemen zal merklijk verminderen...'

'Het licht moet over alles verspreid worden; onderrichting moet gij aan allen bezorgen. Kinderen en grijsaards moeten verzorgd worden; jongelingen moeten worden opgekweekt; mannen moeten werken. Allen moeten kunnen gelukkig zijn. - De groote steden dooden de maatschappij. Het stelsel dat in de steden, bij de overgroote vereeniging van volk, heerscht, is een loterij-stelsel. Eenige trekken daar een gelukkig nummer; de meerderheid moet gebrekkig voortstompelen en het gebrek doet hen slecht worden. De liefde tot den akkerbouw moet terug worden ingevoerd. Bedekt het vrije vlakke land met uitgebreide woningen en daar zal het geluk zich in eenvoud verspreiden... Maakt slechts kleine kringen, die allen met elkaar eenen enkelen kring zullen uitmaken... O ja! ontzaglijke veranderingen moeten er plaats grijpen; bijna alles blijft te doen! - Aan de personen zijn tot hiertoe in de maatschappij rechten voorgeschreven geweest en nog geene plichten... De plichten moeten bekend gemaakt worden, en wanneer die plichten - hetzij dan slechts door eene berekening, - zullen aangenomen zijn, dan zal daaruit het gevoel van broederlijkheid ontstaan; en van dit gevoel zal men allengs, zich boven het stof verheffende, tot een nieuw geloof overslaan en dan is het hemelsche geluk nabij; dan is het rijk van het hooge gevoel gekomen en de mensch zal zich tot de Godheid verheffen!... Het is een groot werk, broeder! Gij kunt zulks alleen niet verrichten; doch gij zult er krachtadig aan medewerken en uw moed zal ondersteund worden door de hoop op de toekomst...'

Hier zweeg de kranke gedurende eenige oogenblikken en Frans stond verbaasd; want sedert lang had hij zulke kalme en stoffelijke redeneering uit den mond zijns zieken broeders niet meer gehoord. Van Hardenhoek had, gedurende het spreken, de hand des zieken

losgelaten en zich in den hem geschoven zetel laten neêrglijden. Terwijl aller aandacht nog gespannen was, hernam Frederik; doch thans met meer geestdrift:

‘En gij, heer Van Hardenhoek, gij ook zijt, zonder het te weten misschien, een krachtdadige medehelper aan het daarstellen van het nieuwe maatschappelijke gebouw. De woorden Broederschap en Liefde spreken luid in uwe ziel en gij begrijpt hunne echte beteekenis; gij zijt een man van gevoel en daarom is u mijne ziel toegedaan!... De opoffering is u niet moeilijk en, deed de gelegenheid zich voor, gij zoudt groote dingen verrichten; want grootschheid en edelmoedigheid wonen in uw hart, hebben haren zetel in uwe ziel gevestigd! - Gij zijt mij een aardsche broeder en zult mij een eeuwige vriend zijn. Hoe verschillend thans ons lot ook zij, toch zullen onze geesten zich weleens in den schoot van den Alvader terugvinden en met vreugde zullen wij elkaar dan wederzien. Daar zult gij de vruchten van uwen aardschen arbeid inzamelen!... Volhard, vriend, volhard in uwe doenwijze, blijf de wegen bewandelen, die de Alwetende u getoond heeft en gij zult allengs, meer gezuiverd, tot het hooge gevoel kunnen opklimmen, en men zal u veel te danken hebben. De zaligheid is u voorbereid en gij zult ze vroeg genieten...’

En dan, als het ware, nog hooger in geestdrift klimmende, ging Frederik weder voort:

‘Ja, de verandering, de herboring der wereld is nabij! Ik voel het, ik zie het in mijnen geest en mijne ziel juicht er om!.. Lang heeft men reeds met het stof gekampt, een laatste strijd moet er gewaagd worden en dan zal men de vruchten der overwinning smaken en de zege zal bestendig blijven. Het zal den overgang uitmaken tot het laatste tijdstip, dat aan de wereldsche loopbaan gesteld is... Dan is de komst des Heeren nabij! dan zal het gevoel zich over de wereld verspreiden en alles heiligen! dan zal het menschdom tot rijpheid zijn gekomen en tot het rijk van het eeuwig leven opklimmen!... o Broeders! een laatste strijd nog moet gestreden worden en dan is de zaligheid daar!...’

Dit zeggende, liet Frederik zachtjes het hoofd op de borst zakken; zijne oogen sloten zich en Elisa begreep ongetwijfeld dat hij niet verder zou gesproken hebben; want zij liet zijne hand los en stond van voor den zetel recht. Dan, eenen moederlijken zoen op het voorhoofd des zieken drukkende, deed zij teeken aan Frans en aan den heer Van Hardenhoek om zich met haar te verwijderen.

Aan de deur van het vertrek nam de oude heer afscheid van de vrouw. Woorden kon hij niet uitbrengen; maar hij greep de hand van Elisa en drukte er eenen zoen op, die met tranen bezegeld werd. - Wanneer hij zich verder met Frans verwijderd had en zijne tranen had afgewischt, zegde hij, in diepe ontroering:

‘De ziel heeft in uwen broeder het lichaam gedood en ik zou niet durven beslissen, of zijn toestand gelukkig dan wel rampzalig moet genoemd worden. Er is in hem iets onbegrijpelijks, iets goddelijks, iets dat men niet kan uitleggen... Ik weet niet; maar lieden zooals Frederik zijn, volgens mij, het schoonste bewijs om ons van het bestaan van een bovenaardsch leven te overtuigen. Zij doen ons, als het ware, de Godheid voorgevoelen en wij moeten zulke lieden eerbiedigen... Wat Elisa betreft,’ ging hij voort, ‘gij hebt het daar straks gezegd en ik herhaal het: zij is eene heilige!...’

‘Ja, gij zegt wel,’ sprak Frans, insgelijks door de woorden van Frederik diep ontsteld, ‘de ziel heeft in hem het lichaam gedood en hij is een persoonlijk en treurig voorbeeld van het verbreken des evenwichts, waaruit wij in de wereld de grootste onheilen zien voortspruiten. Wat ik bij mijnen broeder waarneem, zie ik dagelijks in de maatschappij gebeuren; maar juist in eenen tegenovergestelden zin; want in de samenleving is het meestal het lichaam dat de ziel doodt... De hooge nuttelooze standen, aan het stoffelijk genot verkleefd, wentelen zich, tot zatwordens toe, in den wellust en in den overvloed en naast hen, bij de echte volksklassen, daar waar ziel en geest werkend is, moet het lichaam eene gedurige marteling onderstaan, terwijl men den geest beklemd houdt en hem belet zijne vermogens te ontwikkelen en uit te breiden.’

‘Troost u, vriend,’ zegde van Hardenhoek, ‘troost u; er is eene wet, welke de gansche natuur beheerscht: alles zoekt het evenwicht. - Soms gebeurt zulks stilaan en zonder dat de kalmte gestoord worde, zooals het met de vloeistoffen vergaat, welke men in beweging heeft gesteld en die allengs het waterpas terugzoeken. Soms ook zijn er schokken noodig, zooals de onweders in de lucht en de bloedige omwentelingen in de maatschappij. - Dan, op welke wijze het ook geschiede, de natuur wil hare eeuwige wet uitgevoerd hebben... Frederik is een martelaar der wereld, een slachtoffer ten voordeele van de rechten des geestes, van het gevoel, van de ziel, en zijn voorbeeld, al ware het enkel door u en door mij waargenomen, zal niet zonder vrucht blijven.’

‘Het is waar,’ sprak Frans, ‘doch hoelang zal het nog duren en dan intusschen voel ik mij den boezem verscheurd, bij het nazien van het rampzalige lot van mijnen ouden vriend en broeder...’

‘Dat ook zal u niet nutteloos wezen,’ zegde Van Hardenhoek, de hand van Frans met gevoel drukkende. ‘De woorden van Frederik moeten u, door zijnen toestand, nog heiliger voorkomen en gij zult er voordeel uit trekken Gij zijt sedert lang een warme menschenvriend en gij zult het nog meer worden. Ik ook, ik ken, sedert eenige oogenblikken, beter dan ooit welke plichten van broederlijkheid en menschenliefde mij in de maatschappij te vervullen blijven.’

‘Het verspreiden der gevoelens van broedeilijkheid,’ zegde Frans, ‘is sedert lang mijn grootste doelwit en ik heb geloof en betrouwen in mijne werkingen, hoe nederig deze ook mogen toeschijnen. - Wij zullen daar later wel eens breeder over spreken, heer Van Hardenhoek, en wie weet of wij onze pogingen niet zullen kunnen vereenigen, om aan het menschdom nuttig te wezen en, zooveel het in onze macht is, mede te werken om in de samenleving het sedert lang gebrokene evenwicht, door het verspreiden der broederlijke liefde, te herstellen.’

‘Waren wij slechts eenvoudige werklieden en konden wij enkel eenen steen voor het oprichten van het groote gebouw aanbrengen,’ zegde Van Hardenhoek, met eene zichtbare geestdrift, ‘dan nog zouden wij niet mogen achteruit blijven en hoeveel minder mogen wij het doen, daar wij voelen dat onze toestand ons toelaat meer dan een gewoon werkman te zijn! - Zoodra wij van de nuttigheid en rechtvaardigheid van een doelwit overtuigd zijn, wordt het ons een heilige plicht tot het bereiken van dit doel mede te werken... Vindt gij er u toe genegen, Frans?...’

‘Ziedaar mijne hand, vriend,’ sprak Frans, ‘en wij zullen onze pogingen vereenigen... Morgen zullen wij over onze plannen spreken; ik zal u mijne denkbeelden blootleggen en gij zult mij uwe gedachten zeggen, en dan gaan wij aan het werk... En nu, laat mij nu toe u met de andere leden van ons huisgezin doen kennis te maken.’

Een warme handdruk volgde op die gezegden, waar eene geestdrift in doorstraalde, welke ongetwijfeld door de wonderbare woorden van Frederik was voortgebracht, en de twee vrienden verwijderden zich.

Van Hardenhoek bleef eenige dagen in de woning van Frans doorbrengen. Hij maakte nadere kennis met Klara, de moeder van Elisa, en verder met gansch het brave huisgezin, en hij hem werden kennis-

sen weldra innige vrienden, wanneer hunne harten, zooals hier het geval was, rein en zuiver als zijn hart waren. - Door zijn toedoen verkreeg Johan, de broeder van Maria, die toen juist van eene verre reereize was teruggekeerd, het ambt van kapitein op eene driemastbrik en zag, op die wijze, zijnen hoogsten wensch voldaan en zijn bestaan voor altijd verzekerd. - Als Van Hardenhoek Antwerpen verliet, was de vriendschap onverbrekkelijk met allen aangeknoopt en men zag den braven ouderling noode vertrekken. Niettegenstaande zijnen natuurlijke tegenzin om te schrijven, kwam hij met Frans overeen, met hem eene gedurige briefwisseling te onderhouden, ten einde van den toestand van het huisgezin onderricht te blijven en verder elkander hunne gedachten over sommige wijsgeerige en maatschappelijke vraagpunten mede te deelen.

XXIV.

Brief van Frans aan Van Hardenhoek.

Mijn goede vriend,

Ik schrijf u, doch zonder op uwen laatsten brief te antwoorden. - Andere aangelegenheden doen mij, voor het oogenblik, onze min of meer wijsgeerige betwistingen achteruit stellen.

Zeker hadde ik eerder de pen kunnen opvatten: doch daar ik voornemens was u in het breede te spreken over al het buitengewone en het treurige, dat hier is voorgevallen, heb ik liever gehad eenigen tijd te wachten, tot dat de rust eenigszins in onzen huiselijken kring zou hersteld wezen, tot dat de algemeene droefheid een weinig zou zijn verminderd en mijne eigene droefheid gevolgentlijk ook eenigszins zou zijn bedaard en aan mijnen geest meer kalmte zou hebben verleend.

Die bemerkingen, vriend Van Hardenhoek, moeten u reeds doen begrijpen, dat er een groot voorval in onzen familiekring heeft plaats gegrepen, dat er zich eene gebeurtenis heeft opgedaan, waaraan wij ons allen wel verwacht hadden; doch die daarom niet minder onze harten heeft getroffen en ons in eene treurige verslagenheid heeft gedompeld.

O ja! gij zult het reeds begrepen hebben: Frederik, onze ongeluk-

kige en daarom, zoo mogelijk, nog meer geliefde Frederik, is uit ons midden weggerukt...

Mijn gemoed loopt over op dit oogenblik; want ik breng mij al de bijzonderheden te binnen, welke de laatste stonden mijns vriends en broeder gekenmerkt hebben; doch ik zal mij zelven geweld aandoen en u, zonder juist in bemerkings uit te weiden, een omstandig verhaal doen van wat er sedert uw bezoek geschied is.

Gij hebt met eigene oogen en ooren kunnen oordeelen, vriend Van Hardenhoek, hoedanig de staat van Frederik was en met mij hebt gij verstaan, welk het einde van dien, ik zal niet zeggen *onnatuurlijken*, maar ten minste *bovennatuurlijken* toestand moest worden. - Gij noch ik hebben ons in ons voorgevoelen bedrogen; doch wat geen van beiden zou hebben kunnen veronderstellen, zijn de buitengewone omstandigheden, welke Frederiks einde zijn voorgegaan en begeleid hebben. - Te lang zou het wezen u al de kleine gebeurtenissen, al de wonderbare en vreemde dingen te verhalen welke onder onze oogen zijn voorgevallen, om u de verbeeldingrijke gesprekken te herzeggen, welke ik met Frederik gehad heb. Zulks zou mij te verre leiden; en toch ik voel mij niet machtig genoeg om u dit alles, op eene voldoende en verstaanbare wijze, af te schilderen. Ik ken wel de teekening en samenstel van die talrijke tafereelen, maar het koloriet, met al zijne fijne tinten, leeft niet sterk genoeg meer in mijne herinnering om mij toe te laten er eene gelijkende schets van op te maken. - Het zonnelicht is vlijtig en verblindend en zoo ook kwamen de wonderbare gedachten en bespiegelingen uit het brein van Frederik en ontsnapten meestal aan de ontleding. - Troost u dan, vriend Van Hardenhoek, met het breede verhaal, dat ik u zal trachten te doen.

De mijmerende, van de wereld afgetrokkene geeststemming, waarin gij Frederik, bij uw bezoek, zaagt, heeft nog ruim eene maand na uw vertrek voortgeduurd. Dan scheen zich eene groote, eene grondige verandering in zijnen geest op te doen en eenen stond zelfs durfden wij hopen, dat er nog redding voor den geliefden broeder mogelijk was. Er deden zich namelijk nu stonden voor, waarop het ons docht, dat de werkelijke, de gewone, wereldsche begrippen zich terug in zijn brein kwamen vestigen. Alsdan scheen hij de bovenaardsche wereld te verlaten en in het dagelijksche leven terug te dalen; hij onderhield zich over meer stoffelijke dingen en sprak met zijne gade over de gelukkige dagen, welke de geboorte hunner wereldsche liefde hadden begeleid en

het latere genot, dat hun beiden ten deele was gevallen. Met mij ook redekavelde hij soms over onze vorige jongelingsjaren, en tranen van vreugde gleden hem over de wangen, wanneer hij, door mijne woorden, de verzekering hoorde van het geluk, welk mij de vereeniging met zijne zuster Clotilde had aangebracht. - 'Ik dank er de Almacht voor,' zegde hij alsdan, 'dat ik toch tot iets heb kunnen medewerken om u gelukkig te maken, mijn beste vriend en broeder. Mijne vriendschap, hoe onbegrensd deze ook was, kon toch niet opwegen tegen het heil, dat u in eenen familiekring te wachten stond en dat gij thans in zoo ruime mate geniet. O, God is wel goed jegens mij geweest!...'

Soms vroeg hij om mijn kind te zien. - Clotilde voldeed gewoonlijk aan dit verzoek en op die stonden werd het ons telkens onmogelijk onze tranen te bedwingen. Dan plaatste hij mijn zoon, den kleinen Leonard, op zijne knieën, drukte hem zachtjes tegen zijne borst en zoende hem op zijne malsche rozenwangen. - 'Dat is de volmaking van uw geluk, Frans,' zegde hij mij onder anderen eens bij zulke gelegenheid, 'het is de grootste gunst, die u de Almacht kan bewijzen. O welke zielenvreugden zijn u in dien lieveling bewaard! Door uwen geest voorgelicht, onder de vleugelen der machtige moederliefde van Clotilde gekoesterd, zal hij als eene sterke en saprijke plant opschieten en uw beider ouderdom verzaligen!... Elisa,' vervolgde hij, eenen zachten en eenigszins treurigen blik op zijne gade werpende, 'Elisa, ons heeft de Heer dien zielenrijkdom niet vergund...' - En een stroom tranen rolde over zijne wangen en, ons het wichtje teruggevende en zijne gade op zijn hart drukkende, zuchtte hij nu verder: 'Doch morren wij niet tegen God! Hij is ons zoo milderijk geweest; want in u alleen heeft hij mij eene gade en een kroost gegeven; uw bezit is mij alles!' - Elisa weende stil op Frederiks borst en zocht slechts, door balsemende woorden, den geest haars gemaals van die gedachten af te trekken.

Eene zichtbare vermoeidheid was gewoonlijk het gevolg van zulke tooneelen; doch dit gevoel duurde niet lang en eenige stonden rust waren meesttijds voldoende, om de kalmte terug in den geest van Frederik te brengen.

Die toestand des zieken, welke in onze oogen eene verbetering scheen, bleef eenigen tijd aanhouden en meermaals kon ik met mijnen schoon-broeder eene grondige redeneering houden. Ik dacht er niet meer aan om hem, zooals ik vroeger beproefde, van zijne wonderbare

gedachte te doen afzien en de samenspraak in betwisting te doen overslaan. Ik hoorde, met kalmte en geduld, zijne bedenkingen na en, ik beken het u openhartig, vriend Van Hardenhoek, meer dan eens voelde ik mij, zooals het mij eertijds nog wel gebeurd was, door de verleidende droomen, welke Frederik mij afschilderde, weggesleept en dermate getroffen, dat de verbeelding mij als waarheid voorkwam en mijn geest gansch onder zijnen geest gebukt lag en met dezen, in volle overeenstemming, door het domein der bovennatuurlijke dingen zweefde en zich, met overtuiging, aan maatschappelijke stelsels vastkleefde, welke ik, in mijnen gewonen kalmen toestand, verre van mij zou hebben gestooten. - Het is iets wat ik mij nooit goed heb kunnen verklaren; doch immer heeft Frederik eene macht op mij uitgeoefend, welke ik, in den omgang der menschen, bij niemand anders ondervonden heb. En nochtans er was niets heerschend, niets dwingend in zijne handelwijze noch in zijne inborst. Hij kende geene gebieding; hij smeekte, hij trok u, zooals de kinderen, door liefde en openhartigheid tot zich; zijne spraak was gemoedelijk, zacht en balsemend en, zonder dat men het wist, liet men zich door zijne woorden medeslepen; men deelde in zijne overtuiging en men geloofde in hem, zonder nog iets te bedenken of eenige opmerking te kunnen maken. Het was alsof er uit zijn lichaam eene vloeistof straalde, waardoor men zich omvangen voelde, waarvan men overgoten werd en door wier middel men zich met zijnen geest vereenigde. Het is ook op die wijze, dat ik zou zoeken de verkleefdheid, de voorbeeldelooze opoffering van Elisa uit te leggen; want het is alsof beiden slechts van één leven leefden.

Doch ik wil daar niet verder intreden en u liever trachten een gedacht te geven van de samenspraken zelve, welke, gedurende het tijdstip, waarvan ik u hier het verhaal mededeel, plaats grepen en waarvan mij sommige lang in het geheugen zullen blijven. Bij voorkeur wil ik er eene uitkiezen, vriend Van Hardenhoek, waarin de verbeelding de grootste rol niet speelt, die niet zonder eenen stoffelijken kant is, en welke verdient betracht te worden, om te zien of er voor de maatschappij in het algemeen, of er voor de menschheid geen nut zou kunnen uit getrokken worden. - Wij hadden, zooals nog wel vroeger gebeurde, over de bestemming des menschen gesproken en over de stelsels, waardoor de maatschappij bestuurd wordt, en gezocht op welke wijze de beschaving den besten voortgang zou kunnen doen en hoe de lage des stervelings op de wereld zou kunnen verbeterd

worden. Ziehier wat Frederik mij, onder anderen, desaangaande zegde:

‘Op de wereld zijn,’ sprak hij, beteekent: *strijden*, en niemand kan zich van dien strijd ten volle ontslaan, niemand kan werkeloos blijven. Die strijd is onrust, onbepaald verlangen, streving naar een hooger, doch onbekend doel; zucht om zielenveredeling; haking naar het volmaakte gevoel.

‘Die strijd moeten wij allen voeren; wij kunnen er ons niet aan onttrekken; doch het hangt van ons af hem goed, voorzichtig, met voordeel te voeren; dezes duur te verminderen en den zegepraal te verhaasten.

‘Eenige bevoorrechte geesten vinden het middel om afzonderlijk, neet grooter voordeel dan de anderen, te strijden; doch zulks is niet *genoeg* en bij die meerdere kennis, welke hun vergund is, valt hun ook de plicht ten deel van dezelfde voordeelen, welke zij genieten, aan hunne broeders te verschaffen. - Velen, meest allen gehoorzamen aan dien plicht; maar weinigen is het gegeven in hunne voornemens te slagen; velen verdwijnen uit den strijd, alvorens hunne medestrevenden eenig nut uit hunne aanwijzingen getrokken hebben. - Waarom laat de Almacht zulks gebeuren? - Ziedaar wat wij, als onverklaarbaar moeten laten voorbijgaan. Doch, waarom worden zij, voorlichters, zoo zelden begrepen? - Ziedaar wat wij mogen onderzoeken en waarvan wij denkelijk de echte oorzaak zullen kunnen opgeven.

‘Vele menschen hebben de gaaf der kennis ontvangen; doch niet op aller hoofden glinstert eene vurige aposteltong, die hun tenzelfden tijd de macht instort, om wat zij gevoelen verstaanbaar aan de menigte mede te deelen. Vele voorlichters zien het doel, waar zij naar toe moeten trekken; maar weinigen kennen de wegen, welke recht naar dit doel leiden en de meesten verdolen op hunne baan.

‘De voorlichters, van welke ik spreek, zijn de zoogenoemde hervormers, welke, van de oudste tijden tot op onze dagen, eene onafgebroken ketting daarstellen. - De grond van aller werking, het doel, welk allen zich voorstellen, is geweest den mensch dichter bij de Godheid te doen naderen, - en het middel, welk zij gebruiken wilden, was de verbetering van den mensch zelve, van de gansche maatschappij. Dan, hierin hebben zich de meesten misgrepen en slechts de leering van eenen reikt tot het doel zelf; doch tot heden toe is die leering nog niet gansch door de menigte begrepen geworden...

‘Ik verdeel de wijsgeerige hervormers in twee soorten. - De eerste soort bevat de mannen, die hunne hervormingen op het *stoffelijk*

belang hebben willen bouwen, die de menschen tot zich hebben willen trekken door de belofte van zinnelijke voldoening, van wereldsch geluk. Het was in dien zin, het was met dit inzicht, dat Plato zijne *Eeuwige Republiek* schreef, welke het leven gaf aan de latere schriften van Hall, Morelly, Bacon, Fenelon, Campanella, Harrington, Van Helmont. Morus en meer anderen, en waarin zelfs de hedendaagsche zoogezegde hervormers de gronden hunner stelsels gaan zoeken. Al die, men kan het niet loochenen, bevoorrechte geesten hebben slechts over het goede, dat zou moeten daargesteld worden, droomerijen neêrgeschreven, welke in zich zelven wel niet gansch nutteloos mogen genoemd worden; doch die immer zonder echten invloed op de menigte zijn gebleven en de maatschappij wel hebben doen bewegen; maar niet doen voortstappen...

‘Met de tweede soort van hervormers is het anders gelegen. Ofschoon eenigen zich wel aan de stoffelijke zaken gelegen lieten, was zulks nochtans hun bijzonder doelwit niet noch de drijfveer, waarmede zij de geesten wilden in beweging stellen. Zij bouwden hunne stelsels op het *geestelijke* en spraken eerder van de belangen der ziel dan van die des lichaams. Dusdanig waren de meeste godsdienstige hervormers en het is te bewonderen welken diepen indruk zij op hunne tijdgenooten maakten en hoe sommigen, om zoo te zeggen, het gansche maatschappelijk stelsel veranderd hebben. Jan Huss was, eenén tijd lang, almachtig en zijne sekte bestaat nog; Tankelinus werd als een God door zijne volgelingen beschouwd; Luther deed de gansche wereld beven en schokte de gansche maatschappij; Jan Van Leyden had het, van vernederden ambachtsman, zoover gebracht dat men hem koning uitriep. - Dan al hunne werkingen vielen slecht uit en weinigen deden de beschaving echte stappen maken. En waaraan is zulks toe te schrijven? - Aan niets anders dan aan den valschen grond, waarop zij bouwden. De middelen, die zij in het werk stelden en waaraan al hunne macht is toe te schrijven, waren wel de beste middelen omdat zij *geestelijk* waren; doch zij werden krachteloos, omdat het doel waar zij naartoe werden gedrongen, geen goed doel was. De opstand der hervormers, op de leering van den eenigen echten, en daarom goddelijken hervormer, gevestigd, liep telkens van den beginne en oogenblikkelijk van zijn doel weg en, in stede van te dienen om tot de zuivere beteekenis van het Evangelie terug te keeren, vond men er zich weldra verder van verwijderd...

‘Luther, toen hij zijnen eersten kreet tegen den Godsdienstvorm liet hooren, was waarlijk door een zuiver gevoel aangedreven en dacht er niet aan, om het hoofd van een nieuw godsdienstig stelsel te worden; doch de gebeurtenissen waren sterker dan hij: het orkaan voerde hem in zijnen dwarlkring mede; het hoofd werd hem duizelig en wat eerst als godsdienstig gevoel in zijne ziel gelegen had, verkeerde in eene wereldsche werking; in stede van eene echte godsdienstige hervorming, bracht hij eene staatkundige omwenteling te weeg en wij hebben hem wel eene hedendaagsche wereldsche vrijheid en politieke ontvoogding, maar geene godsdienstige herboring te danken. Hij is, zooals andere hervormers, slechts het hoofd eener sekte geworden, welke geene kracht bezit, omdat zij niet tot het gevoel spreekt.

‘En nu, ik herhaal het, de hervormingen hebben goed gesticht; doch geene enkele nog heeft haar doel bereikt, geene enkele nog heeft iets standvastigs kunnen daarstellen. - Slechts eene, vriend Frans, slechts eene maakt uitzondering aan dien regel en daarom noemen wij ze met recht Goddelijk en mogen haar als de eerste herboring van het menschedom beschouwen. Het is de kristelijke hervorming; het is de leer, welke in het Evangelie besloten ligt; leering geestelijk in hare bevassing en in hare stelregels; leering welke aan de ziel hoofdzakelijk spreekt, die het aardsche slechts als eene bijzaak rekent en het wereldsche als een gevolg van het geestelijke beschouwt; leering, die de verhevenheid der ziel heeft verkondigd en het vleesch onderdrukt heeft; leering die van alle tijden geweest is, mits hare grondstellingen niets anders zijn dan de verzameling van wat, vóór den hemelschen wetgever, in de wereld verspreid was en dat hij als tot een enkel wijsgeerig stelsel heeft weten samen te smelten; leering eindelijk, die voor alle tijden zijn zal, omdat zij voor allen voortgang vatbaar is, omdat zij zoodanig is samengesteld, dat zij met den geest kan opklimmen en zich met hem in het oneindige kan storten; leering, welke goddelijk is, omdat zij het gevoel voor grondsteen heeft en daardoor zich aan de Godheid zelve verbindt en er van uitstraalt...

‘Dan, er is niets heilig voor den mensch en ook de leer van Christus is weldra miskend en vervalscht geworden. De stoffelijke mensch heeft een lichaam willen geven aan wat enkel geest was en de uitwendige godsdienst is geboren geworden. Men heeft eenen sluier over de Godheid geworpen en haar woord, dat voor alle gemoed, in een toereikende maat verstaanbaar is, is in een raadsel veranderd. Er zijn

mannen gekomen, die gezegd hebben: Wij alleen, wij hebben de kennis om de raadsels op te lossen, wij alleen wij kunnen u zeggen wat de bedekte zin van het woord is en in ons moet gij gelooven.

‘Van dit oogenblik was het woord Gods, het woord der eeuwige wijsheid onder het stof begraven en de herboring van den geest had het grootste deel zijner kracht verloren. De wetgever was miskend geworden. Bevoorrechte geesten begrepen dien toestand van den beginne af en verhieven er zich tegen. Dan, ik heb het u reeds gezegd, hunne werkingen werden niet goed aangevoerd en waren en bleven slechts eene *protestatie*, een oproer, die verwarring te weeg bracht, maar geene echte hervorming. - Wilde de Almacht het aldus laten geschieden, omdat de geesten der menschen nog niet rijp genoeg waren, om de naakte waarheid te kunnen ontvangen? Het is mogelijk; doch in alle geval kan het in Godes raadsbesluiten niet liggen dien toestand eeuwig te doen voortduren, en er moet aan de onverpoosde worsteling een einde komen...’

Hier zweeg Frederik eenige oogenblikken en liet het hoofd als vermoeid op de borst zakken. Na eenige stonden echter hernam hij en wel met eene stem, die van hoogere geestdrift getuigde:

‘Neen, mijn goede broeder,’ ging hij voort, ‘neen, God kan niet willen dat het echte woord immer voor onze oogen bedekt blijve en dat wij de wijsheid slechts door eenen sluier kunnen ontdekken. Neen! mijne hoop is groot en ik ben er, om zoo te zeggen, zeker van, die toestand moet een einde nemen en de tijd is gekomen, om den krachtigen strijd te beginnen, aan wiens einde de zegepraal ons staat te wachten. De maatschappij, verdeeld en ontbonden, moet terug in elkaar getrokken, tot een geheel verbonden worden. De beschaving moet worden bewerkt op eene wijze, welke men sedert lang uit het oog verloren heeft; zij moet op eenen algemeenen Godsdienst gegrond worden en haar zetel moet in het hart en niet in den geest worden opgeslagen. Het eenvoudige, heilige gevoel moet aller leidsman worden!’

‘Om tot dit doel te geraken, moet men beginnen met alle verdeeldheden in de leering der moraal te doen ophouden. De uitwendige eeredienst, overblijfsel der versleten afgoderij, moet als bedrieglijk en schadelijk verbannen worden; de verschillende sekten, welke thans als in beroep tegenover de eerste bewaarders van het woord der eeuwige wijsheid staan, moeten hunne wereldsche driften en de verwaandheid

van hunnen geest afleggen; en zij zullen het doen, zoodra de eersten er zullen toe overkomen, om de valsche kleedsels af te werpen, welke tot hiertoe het tabernakel voor onze oogen verborgen houden; zoodra zij zich zullen ontmaken van de gedachte van overheersching, door het dwingen van den geest en hunne zegepraal slechts aan de zachte overtuiging zullen willen te danken hebben. - Dan zal de leering op nieuw in de wereld verspreid worden; dan zal het geestelijke leven het zuivere gevoel weder ontwaken en doen heerschen; de menschen zullen door liefde aan elkaar verbonden worden, en het stoffelijk geluk, waar men thans naar grijpt, waar men om vecht, zal ons als eene toemaat geschonken worden of liever zal slechts een gevolg zijn van den zaligen staat, waarin de zielen zullen verkeeren. Dan zal men verstaan, dat de liefde het eerste en hoogste gebod is en met hoeveel recht de groote wetgever gezegd heeft: denkt slechts aan het hemelsche rijk en het overige zal u toegeworpen worden... - O, ik zie in de toekomst die gelukkige dagen aanbreken, wanneer het gansche menschedom door eenen band van liefde aan elkaar zal gesloten zijn; wanneer er slechts ééne waarheid, één geloof, ééne leering voor allen zal wezen; wanneer de deugd overal eene deugd zal zijn en slechts éénen naam zal hebben! Als het gevoel de baak zal wezen, welke allen zal leiden en die voor alle dwalingen bevrijden zal! O dan, dan zal de beschaving zijn daargesteld, dan zal het hemelsche rijk eenen aanvang genomen hebben en de aarde, welke wij nu kennen, dat is te zeggen, die toestand van worsteling en eeuwige onrust, zal niet meer bestaan. De strijd zal hebben opgehouden en met hem zal alle lijden verdwenen zijn...!

Toen Frederik die woorden gezegd had, was hij zichtbaar door de vermoeidheid overwonnen en de woorden, welke later aan zijnen mond ontsnapten, bezaten niet meer dit opzicht van stellige beredeneering, welke in zijne vorige beschouwing doorstraalde. - Ik wachtte mij ook wel, zooals gij licht zult begrijpen, vriend Van Hardenhoek, die ontrustende samenspraak verder te doen voortzetten; want, was ik overtuigd dat de tegenkantingen nadeelig waren, door de geestdrift, welke zij telkens in hem deden ontstaan, ik verstond ook ten zelfden tijd, dat het nog voordeeliger was zijnen geest gansch van de bespiegeling te kunnen afhouden.

Dan, ik wil thans niet mijn verhaal voortgaan.

Ik heb u gezegd, vriend Van Hardenhoek, dat het werkelijke, welk

ik in de gesprekken van mijnen vriend en broeder, waarvan ik u hier eene heb getracht, zoo getrouw mogelijk, af te schrijven, waarnam - dat dit werkelijke, zeg ik, mij moed had ingestort en ik er een goed voortteeken meende in te ontdekken. Mijne hoop werd, zooals vroeger, zooals immer, teleurgesteld en weldra moest ik mij overtuigen, dat het slechts als zoovele sprankels van zijne vorige geesteskracht waren geweest, die hunnen laatsten glans hadden geschoten en dat zij de voorbode waren van eene algemeene verduistering. Allengs kwam de gloeiende geestdrift terug en ik zal niet trachten te beschrijven, welke wonderbare stelsels ik verder uit Frederiks mond mocht hooren en welke rijke schatten van verbeelding ik in zijne laatste samenspraak zag schitteren. - Geen dichter heeft mij ooit, door zijne vindingskracht, meer verbaasd, geen schrijver heeft mij ooit, door de welluidendheid der woorden, dieper het oor en de ziel getroffen dan Frederik het deed door het opgeven zijner wonderbare gedachten en door derzelver glinsterende afschildering. Om er u een gedacht van te geven, vriend Van Hardenhoek, zou mijne verbeelding zoo verheven en mijne spraak zoo prachtig als die mijns afgestorven broeders moeten wezen, en die eigenschappen bezit ik niet; ik was en ben immer nog de stoffelijke Frans, tegen wiens geest de gevoelige ziel van Frederik zich immer gestooten heeft. - Liever zal ik mijnen langen, doch voor u, ik ben er verzekerd van, niet te langen brief eindigen, met u de laatste stonden te verhalen van hem, die voor ons allen een lieveling des harten geweest is en aan wien gij, sedert gij hem laatst in zijnen rampzaligen toestand gezien hebt, zoo zeer verkleefd zijt geworden.

Gij hebt het gezien hoe zwak zijn lichaam was. Welnu, sedert uw bezoek tot bij zijnen dood, heeft dit lichaam nog dagelijks in krachten afgenomen. Hij was als eene schaduwe geworden; zijne ledematen waren doorschijnend en, wonder! bij dit alles nogtans bleef zijn gelaat dezelfde edele uitdrukking bewaren, welke er immer op geprent stond; en zijne oogen bleven krachtvol en doordringend, zonder eventwel dien koortsachtigen gloed te bezitten, welken men, in dergelijke toestanden, bij zieken ontmoet. Een ander wonderbaar teeken nog is, dat hij nimmer over eenige pijn klaagde en zegde geene de minste smart in zijn lichaam te gevoelen. Zijn toestand kwam daarin eenigszins overeen met dien der martelaren der eerste tijden van het kristendom, welke onder de felste martelingen, lofzangen aanhieven. Ook hij hen was de

geestdrift sterker dan de smart, en de ziel had reeds het lichaam gedood, voor dat de beulen het vernietigden...

Nimmer zal de dag zijns verscheiden uit mijn geheugen gaan.

Hij voelde zijn einde naderen en had ons allen bij zijne bedsponde geroepen. Daar stonden wij, ik en mijne echtgenoot en onze brave ouders, Klara, de moeder van Elisa, en Maria ons aller aangenomen kind. De oude lieden konden hunne tranen niet terughouden en deden de grootste moeite om de snikken te verkroppen, welke zich uit hunnen boezem drongen. Bij Clotilde stroomden de tranen over het aangezicht en ik moest al mijne krachten inspannen, om niet met de anderen in geween los te bersten. Maria hield zich achter de oude lieden verscholen en, bij den zwaren ziekstoel, waar Frederik gewoonlijk in rustte, neêrgeknield, stuurde zij blijkbaar hare gebeden ten hooge. Elisa maakte eene uitzondering aan de algemeene droefheid. Wel was het zichtbaar, dat zij diep door de plechtigheid van den stond geraakt was; doch haar engelenwezen bleef kalm en zacht, en zij scheen als een afgezant des hemels, welke daar gesteld was, om den zieltogende in zijne laatste oogenblikken te ondersteunen. Voor het ledekant op de knieën gezegen, hield zij de hand van Frederik in hare handen gesloten en bleef onafgebroken den blik op hem gevestigd houden.

Frederik lag met de oogen half gesloten en scheen als in eene zachte sluimering te verdwalen. Na eenigen tijd steeg een zware zucht uit zijnen boezem op en, de oogen nu wijd openende, liet hij eenen klaren blik door het vertrek weiden en staarde eenen stond met strakheid op ieder der aanwezigen. Hij scheen tevreden en, terwijl een lichte glimlach op zijn gelaat zweefde, mompelde hij, de hand van Elisa drukkende:

‘O het is zacht en vertroostend in het midden der zijnen de wereld te verlaten!...’ Eenige oogenblikken later zegde hij: ‘Elisa, doe mijne moeder nader komen.’

Er werd aan dien wensch voldaan en toen de brave vrouw aan de zijde van Elisa stond, reikte Frederik haar de hand toe en vroeg:

‘Moeder, mijne goede moeder, waarom weent gij?’

Die vraag deed slechts de vrouw nog heviger in tranen losbersten en zij kon geen woord uiten.

‘Wees liever verheugd, moeder,’ hernam Frederik, ‘wees verheugd, dat uw zoon van de aardsche banden binnen eenige stonden zal

verlost wezen en in eene andere wereld zal verplaatst zijn, waar alles vreugde en onbesefbaar genot is. - Gij wilt immers het geluk van uw kind, niet waar, moeder? Welnu, wees dan kalm en gelaten op dit oogeblijk, dat een einde aan ons beider smarten moet stellen: voortaan zult gij mij niet meer zien lijden...'

'Frederik, Frederik!' onderbrak de vrouw, 'o spreek toch zoo niet!' En zij liet zich op het bed neêrvallen en zoende het bleeke wezen des Kranken. - Frederik sloeg de armen om haren hals, hield haar eenige stonden op zijnen boezem geklemd en riep met drift uit:

'Moeder! gij hebt mij immer zoo teeder bemind, toon dat gij mij liefhebt en overwin uwe droefheid!' En nu ook vertoonde zich een traan in zijne oogen. - Dan liet Frederik het hoofd der vrouw los en greep de hand van Klara, die nu dichter bij de bedspoude genaderd was: 'En gij, mijne tweede moeder,' zegde hij, 'u heb ik eene vergeving af te smeeken: Elisa, uw kind, is mijne gade geworden en ik heb haar, volgens de wereld, niet gelukkig gemaakt...'

'Frederik, Frederik!' onderbrak Elisa, 'laster de goedheid Gods niet! Hij heeft mij, door u, de grootste vreugde geschonken, welke het den sterveling op aarde vergund is te genieten, en ik geef er hier de plechtige verklaring van, dat ik de gelukkigste der echtgenooten geweest ben...'

'Gij zijt eene heilige, Elisa,' zegde Frederik, 'het is waar, ons geluk is groot geweest; doch wie is daar, buiten ons, van overtuigd?'

'Ik geloof aan uwe woorden, mijne lieve kinderen,' zegde Klara, 'want mijne moederliefde is niet ikzuchtig.'

'Elisa zal u allen tot troost blijven,' zegde Frederik, 'en u mijn gemis doen vergeten. De Almacht heeft mij zijnen wil doen kennen en mij doen verstaan, welke heilige rol er op de wereld aan mijne gade te vervullen blijft, voor dat hare ziel, in de eeuwige wereld van het hooge gevoel, zich bij de mijne zal komen voegen...'

Hier volgden eenige stonden sprakeloosheid, gedurende welke slechts de verkropte snikken der omstanders de stilte kwamen storen. - Eindelijk nam Frederik weêr het woord en sprak tot zijnen vader, die moediger dan de anderen gebleven was:

'Vader,' zegde hij 'gij zijt moedig en kalm en het is de laatste weldaad, die ik van u ontvang: uw zoon bedankt u daarvoor...' En zich tot mij wendende, ging hij voort: 'en gij, Frans, mijn vriend en broeder, wees gij ook krachtig; ik vraag het u als een laatste

bewijs onzer heilige vriendschap. Bijna uw gansch leven is eene opoffering te mijnen voordeele geweest; gij moet die heldhaftige rol tot het einde toe vervullen. Geef mij uwe hand en wij zullen scheiden als twee vrienden, waarvan een eene lange reis gaat ondernemen en die elkander het vaarwel toewenschen.’

Ik drukte zijne hand; doch de woorden bleven mij in den gorgel stikken.

‘Goed zoo,’ zegde Frederik, ‘en nu, mijne goede vrienden, nu besta ik voor u niet meer... Mijn strijd gaat aanvangen... Bidt gij allen voor mij; gij zult best daardoor uwe eigene ziel versterkt voelen...’

Allen gehoorzaamden aan dit laatste verzoek des stervenden en men schaarde zich op de knieën rond het ledekant. Elisa bleef hare plaats bewaren en had nu weêr de hand van Frederik vastgegrepen. Het was een ontzettend schouwspel door den angst en de nare stilte, welke er heerschten, en ik voelde er mij diep in de ziel door geschokt. Ik poogde, zooals de anderen, te bidden; doch mijne aandacht bleef met mijne oogen op mijnen broeder gevestigd.

Eenigen tijd bleef Frederik roerloos liggen. Dan scheen het alsof er eene lichte stuiptrekking door zijn lichaam vloog en hij klemde vaster de hand van zijne gade, terwijl zijn allengs zwakker geworden blik zich op haar vestigde. Nu mompelde hij stil:

‘Elisa, het uur is daar; ik voel de ontbinding mijner ziel; ik voel dat het lichaam zich gansch begeeft en mijn gevoel vrijlaat... o Lieve! vereenig u in den geest met mij en deel in de vreugden, in de zielenweelde, welke zich aanbiedt... Wat is het stof toch verachtelijk en hoe bezwaart het onze ziel! - Met onze werldsche, met onze aardsche oogen zien wij zelfs de stoffelijke dingen niet zooals zij oprecht zijn. O, nu voel ik het zoo klaar!... Elisa! Lydia mijner ziel, gij zijt het schoonste, het heiligste wat ik ooit op aarde ontmoet heb! Nu begrijp ik uw gevoel en zie hoe uitgestrekt het is: van op aarde reikt het tot aan de Godheid... Zooals een straal, welke uit de zon spruit, de aarde verwarmt en toch aan haren oorsprong vastblijft, zoo ook zijt gij uit God op de aarde gedaald, om hier, voor eenigen tijd, de werldsche harten te verwarmen. Wanneer uwe loopbaan zal voltrokken zijn, zult gij, zooals een zonnestraal, u van de wereld terugtrekken en weêr tot uwen oorsprong keeren, zonder hem verlaten te hebben.’

‘Ik wilde wel, van nu af, met u der aarde vaarwel zeggen!...’ zuchtte Elisa.

‘Uw tijd is nog niet gekomen, zuster,’ hernam Frederik. ‘Ik had zulks ook gewenscht; doch ik heb begrepen, dat uwe loopbaan niet ten einde was. De Almacht heeft zich wel niet open voor mijne oogen verklaard; doch ik heb genoeg kunnen voelen, dat gij hier nog in onzen huiselijken kring moet vertoeven...’ En nog stiller sprekende, voegde Frederik er bij: ‘de Almachtige wil, dat gij onze ouders de oogen sluitet...’

Eene zichtbare trilling doorliep het gansche lichaam van Elisa, bij het hooren dier laatste woorden. Zij liet het hoofd op de hand van Frederik zakken en eenige stonden vervlogen sprakeloos. Dan hief Elisa weder het hoofd recht en Frederik hernam:

‘Het uur is nabij, Elisa, denken wij thans aan geene aarde meer... Onze zielen hebben tot hiertoe in elkaar versmolten geleefd; te zamen hebben wij een heil gesmaakt, waarvan diegenen, welke tot het zuivere gevoel niet zijn opgeklommen, verstoken blijven; laten wij thans ook nog eenige stonden vereenigd wezen en dat onze zielen elkaar niet verlaten, voor dat mijne ziel tot de Godheid opklimt... - De dood is slechts verschrikkelijk voor diegenen, welke hunne wereldsche loopbaan niet voleind hebben, voor de zielen, die haar omhulsel, die haar lichaam versleten hebben, zonder tot rijpheid te zijn gekomen. O voor die is het afsterven een akelige strijd, eene smart, die moeilijk kan begrepen worden. - Zij gevoelen, op dien stond van zielenklaar-zichtigheid, hoe nutteloos het leven is doorgevlogen en hoe zij den tijd, om zich te volmaken, verwaarloosd hebben. - De ziel spant alsdan al hare krachten in, om aan het lichaam verbonden te blijven en met hetzelfde eenen nieuwen loop te beginnen, loop dien zij alsdan zou ten nutte stellen... Doch het lichaam kan niet meer gehoorzamen; zijne laatste krachten zijn vervlogen en het is een verbroken werktuig geworden. De ziel begrijpt zulks bij het verscheiden, en daarvan komt de wanhoop, daarvan de strijd, welke zich, in laatste stuiptrekkingen, op het stoffelijk omkleedsel afschildert... - Voor mij, integendeel, zuster, voor mij is de dood eene bron van genot en weelde. Het is de vervulling van eenen wensch, die reeds zoolang brandend in mijn binnenste ligt opgesloten... O gij voelt het thans, niet waar, gij voelt het, welke weelde mijne ziel overstroomt! Met de oogen uwer ziel staart gij met mij reeds op de glinsterende baan, die mij tot God, mijnen oor-

sprong, moet leiden, die mij in zijne almacht moet doen deelen en voortaan met hem doen leven... O Elisa! Lydia! vergelijk nu de weelde, welke wij genieten, met al wat wij ooit heilig en zacht gesmaakt hebben en beken dan met mij, dat de Algoede ons het hoogste genot tot op dezen stond gespaard heeft!... O voel het, zuster mijner ziel! want woorden kunnen het niet verklaren... Ik voel mij in geneuchten wegvoeren! Ik reik aan de Godheid en ik versmelt in haar... Het echte leven, de zaligheid is daar!...'

Hier zweeg Frederik; zijne oogen sloten zich toe en eene lichte, bijna onmerkbaar ademhaling klom uit zijne borst op. - Het leven was hem ontgaan; hij was voor eeuwig ingeslapen...

Elisa liet het hoofd op het bed nederzinken en bleef de hand van haren echtgenoot geklemd houden. Hoe zeer ook door de gebeurtenis geschokt, had ik echter moeds genoeg om mijne oogen op haar gevestigd te houden en werd gewaar, hoe zij eerst, alsof al hare krachten zich tegelijk begaven, op het doodsbed vastgeklemd bleef liggen. Dan, eensklaps doorliep eene rilling hare ledematen, zij hief het hoofd op, wierp eenen vluchtigen maar doordringenden blik op het roerlooze wezen des dooden en liet zijne hand los. Ik zag dat de krachten haar weêr begaven en, rechtstaande, vatte ik haar zacht om den middel en zij liet zich, bewusteloos en als ontgeest, achterover in mijne armen zakken.

Luide droefheidskreten ontstonden intusschen in het vertrek en wanhopend omringde men het doodsbed...

Ik beschrijf u dit tooneel niet verder, vriend Van Hardenhoek. Gij kunt u licht inbeelden hoedanig de toestand van ons allen moest wezen. - Elisa bleef eenen tamelijk langen tijd in zwijm; doch zonder te doen vreezen dat zulks ernstige gevolgen zou kunnen hebben. In het midden harer schijnbare ontgeesting bleef haar zachte gelaat immer eene hemelsche uitdrukking bewaren en geen enkele traan heb ik haar oog zien ontvallen. - Tot het bewustzijn gekomen, keerde zij terug naar het ledekant van Frederik en verliet het niet meer, zoolang het lichaam van haren echtgenoot boven de aarde bleef liggen. - Het was een treurig, een hartverscheurend vertoog, wanneer men haar zoo, naast het doodsbed, in den breeden leuningstoel zag zitten, met de handen in elkaar gekruist, met de ontzenuwde leden als ineen gezakt en met eenen verglaasden blik, welke zich op den doode vestigde, ofwel, in de hoogte starende, door de wanden

der kamer scheen te dringen en in het onmeetbare te peilen. De waskaarsen, welke in de kamer brandden, verspeidden eene gele tint over haar wezen en hare roerloosheid zou soms hebben doen gelooven, dat ook haar de geest ontgaan was. - Het tooneel dier stille droefheid en de angst- en droomvolle wijze, waarop het zich aanbood, zal nimmer uit mijn geheugen gaan en, zoo groot is de indruk, welken het op mij gedaan heeft, dat de herinnering alleen mij nu nog doet huiveren. Mijne oogen hebben nooit treuriger vertoog gezien; mijne ziel heeft nooit smartelijker stonden doorworsteld.

Allengs is Elisa, om zoo te zeggen, tot het werkelijke leven teruggekomen. Zij verkeert thans in onzen kring en het schijnt dat zij al de liefde geërfd heeft, welke wij Frederik toedroegen. Nimmer spreekt zij van den afgestorvene; doch de tint van zachte droefgeestigheid en stille mijmering, welke op haar hemelsch gelaat geprent blijft, is ons een onfeilbaar bewijs, dat zij Frederik nooit zal vergeten en zijne heilige gedachtenis eeuwig levend in haren boezem zal bewaren. - Moge een stille vrede voortaan het grootste heil van ons huisgezin uitmaken!...

EINDE VAN HET VIERDE DEEL.